

ЖИВОТ, КЊИЖЕВНО И ПОЗОРИШНО ДЕЛО АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА
(1803–1882)

Ивана Илић Киш

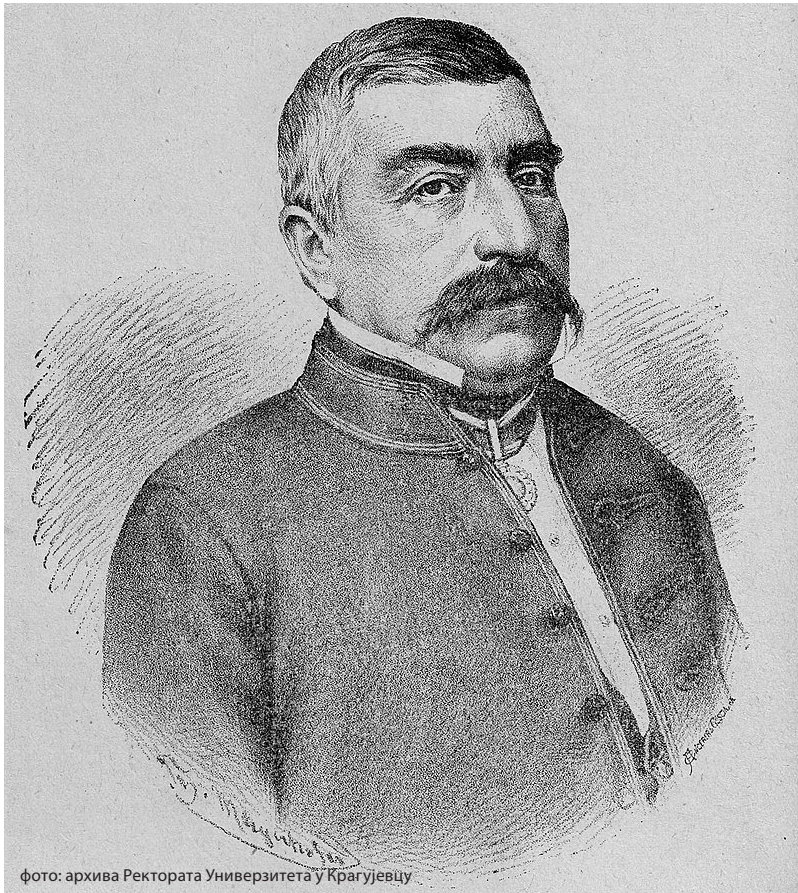
Ивана Илић Киш

ЖИВОТ, КЊИЖЕВНО И
ПОЗОРИШНО ДЕЛО
АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА
(1803–1882)

Српско народно позориште, Нови Сад

2021

Атанасије Николић (1803–1882)

фото: архива Ректората Универзитета у Крагујевцу

1. УВОД

*„Човек свакад за оним чезне, што нема,
а оно што има, не уважава.“*

Атанасије Николић

Ова студија је настала на основу магистарске тезе одбрањене на Филозофском факултету у Новом Саду 12. маја 2010. године, на Одсеку за српску књижевност и језик (ментор проф. др Сава Дамјанов, чланови комисије: проф. др Марија Клеут, председник, проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић и проф. др Горан Максимовић). Рад је конципиран у складу са тежњом да се приближе животна искуства и књижевно стваралаштво једног од мало познатих српских културних и јавних радника у српској књижевној историографији XIX века - Атанасија Николића. Његов допринос културном развоју Новог Сада, Београда и Крагујевца је незаобилазан: био је посвећен покретању првог српског професионалног театра (1841) и Друштва српске словесности (1842), али је и значајан реформатор у школству (1839).

Вишегодишња истраживања су ишла у правцу утврђивања поузданих основних књижевноисторијских чињеница, али и откривања биографских и библиографских података. Интерпретације Николићевих књижевних текстова засноване су на структуралистичким приступима, на компаративном истраживању стваралачких аналогија и контаката са предлошцима народног усменог стваралаштва, уз настојање да се испитају сложени односи усмене књижевне традиције и Николићева мотивисаност у раду на бележењу, као и интертекстуалност у његовим касније насталим оригиналним драмама, роману и поезији. Полазећи од претпоставке да књижевна дела, као што су роман, драма или рад на бележењу народних умотворина имају већи значај, па самим тим и књижевну вредност, покушало се аналитичким и компаративним приступом и периодизацијском поделом указати на оригиналност Николићевог стваралаштва. Занимљиво је да су резултати указивали на промене у интензитету његовог стваралаштва и присутности у књижевности, култури, политици, пољопривреди, природним наукама. Такође, не треба сметнути с ума да су те промене биле условљене и преломним тренуцима у српској историји у периоду до 1882. године и личним, животним догађајима, као што су селидбе из Аустроугарске у Србију, односно из Сомбора у Беч, па у Нови Сад, Београд, Крагујевац и на крају у Београд, где је сахрањен 1882. године. Те промене у књижевном стваралаштву и жанровска разноврсност одвијале су се у три фазе, а за сваку је неодвојиво била повезана просторна одредница, односно на континуитет писања утицала је средина у којој је боравио, кругови у којима се кретао, као и посао који је обављао. Што је био удаљенији од града, као на пример у периоду од 1832. до 1839, док је радио на имањима као земљомер, то је интензивније био присутан и пратио књижевно стваралаштво,

бар као пренумерант на најутицајније српске часописе и публикације („Пчела“, „Сербске летописи“, Вукова збирка народних песама). Оригинална књижевна остварења припадају раној фази Николићевог књижевног стваралаштва, када је неговао књижевно и усмено наслеђе, имао чист израз, мисао и идеју, развијајући их у различитим књижевним родовима и жанровима - роман, приповетка, мелодрама, календар, алманах - и то док је боравио од 1824. до 1838. у грађанској средини у Новом Саду, разноликој и богатој у сваком погледу. За тих четрнаест година дао је дела најразноврснијег жанровског одређења која су уједно његова књижевно вреднија дела. Касније, по преласку у Србију, прво у Крагујевац, потом у Београд, сусрећући се са животним проблемима српског живља, борио се на свој начин: писао је драме које су биле од значаја за покретање првог српског позоришта, Театра на ђумруку, указивао на приоритете у српској култури и практично је педагошким радом обележена друга фаза (1839–1842). У трећој фази (1842–1882) Николић је политички ангажован и налази се на угледним позицијама, што никако није без утицаја на сврсисходност његових дела. Карактеристична су дела у којима је и даље најизразитија педагошка тенденција која је настала као синтеза искуствених порука и религиозних ставова у домну васпитања омладине. Но, оно што обележава Николићев књижевни рад јесте чињеница да је неговао народни српски језик и пословични израз, а својим интервенцијама омогућио је да народно уђе у писану књижевност.

У делу рада који се односи на биографију и рад Атанасија Николића, као примарни узимани су подаци из његовог исцрпног аутобиографског дела *Биографија верно својом руком најисана* (1872–1875), које је сачувано у рукопису у Српској академији наука и уметности. Пошто у оригиналном рукопису нису означене странице него само табаци, овде је задржана нумерација по табаку. Као допуна и коректив коришћене су Шафарикова *Историја јужнословенске књижевности*, *Поменик знаменитих људи* Милана Ћ. Милићевића и *Животопис Атанасија Николића* Васе Војводића. Средишњи део студије обухвата ауторска дела о којима се писало мало, или се уопште није писало: о роману *Љуба Миланова*, приповеци *Вјерни њобраћим или Ојлегало будућеј вијека*, раду на објављивању грађанске поезије, раду на прикупљању и објављивању народног прозног стваралаштва и на оригиналним драмским делима. До сада нису анализирани ни његова поезија ни друга краћа прозна остварења из његове зреле стваралачке фазе. Приликом избора литературе проблем је био недостатак већег броја критичких радова и студија, па је основна литература из историје српске књижевности послужила као предлогач почетним судовима: *Историја српске књижевности* Стојана Новаковића, *Историја српске књижевности* и *Поетика српске књижевности* Јована Деретића, *Европски оквири* Драгише Живковића и *Класицизам и ѓредромантизам* Милорада Павића. Коришћене су публикације које обрађују феномен српског грађанског песништва (Тихомира Остојића, Боривоја Маринковића, Мирјане Стефановић, Марије Клеут), историјску дра-

му (Властимира Ерчића, Марте Фрајнд, Божидара Ковачека), рад на бележењу народних творевина (Марије Клеут, Снежане Самарције). До сада није позната студија која је посвећена једином Николићевом роману - *Љуба Миланова*, те је овај рад прилог проучавању прозног стваралаштва Атанасија Николића. У српској књижевној историографији (Јован Скерлић, Драгиша Живковић, Јован Деретић, Милорад Павић, Марта Фрајнд) стваралаштво Атанасија Николића остаје на нивоу податка, тек нешто више се говори у контексту драмских остварења, посебно оне врсте која је била популарна, а то је историјска драма. Такође, у вези са драмским делима, помиње се његова улога у покретању ђумручког Театра и заједничко ангажовање са Стеријом, који се под Николићевим утицајем вратио поновном писању историјских драма. За истраживање рада Театра на ђумруку, првог професионалног српског позоришта коришћена је јединствена позоришна монографија *Teatar na Đumruku* (Београд 1971) Милорада Т. Николића, који је прикупио и објединио архивску и репертоарску грађу.

У овој студији указана је пажња културним активностима и ангажовању Атанасија Николића као једног од оснивача Друштва српске словесности, његовог првог секретара и редовног члана, што га је подстицало да се и даље бави сакупљачким пословима. У том смислу Николић је био подстакнут на описивање српских писаних споменика и манастира; приступио је и изради речника техничких појмова на којем је радио заједно са Јованом Стеријом Поповићем. Коришћена је литература примарног карактера, као што су „Гласник Друштва српске словесности“ за период од 1841. до 1864. године и „Гласник српског ученог друштва“ за период од 1865. до 1893. Од секундарне литературе коришћене су две публикације Бранка Перуничкића која нуди богату архивску грађу о Друштву српске словесности, потоњем Српском ученом друштву.

Осим тога, за истраживачки рад о животу и раду Николића коришћена су сва досадашња енциклопедијска издања, библиографије периодичних и монографских публикација, споменице и каталози, који су пружили опште податке, али су послужили и као полазиште за конципирање изворне литературе. У раду су коришћени Николићеви чланци, чланци других аутора објављивани у референсним периодичним публикацијама за пишевог живота и рада. Најважнији су: „Сербске љетописи“, где су објављени најранији преводилачки радови, приповетка *Вјерни ѿбраштим*, календар „Ружица“ који је Николић уређивао и где је објављивао своје преводе поучних приповести, грађанску поезију и анегдоте. Периодичне публикације, као што су „Видовдан“, „Јавор“, „Позориште“, „Даница“ и „Застава“ биле су извориште вести и приказа о Николићевим представама и драмским текстовима. Своје песме највише је објављивао у народним листовима „Сербски народни лист“ и „Подунавка“. С тим у вези усклађена је концепција рада тако да се најпре животописом укаже на занимљиве и пресудне тренутке из Николићевог живота и рада, при чему се водило рачуна о хронолошком редоследу (датиуми наведени по старом календару) и просторној одредници, а затим

да се у историјско-политичком смислу приближе и открију тенденције, сарадња и релације са интелектуалцима XIX века, Николићевим савременицима.

Израду библиографије одредила је идеја да се систематично и хронолошки представе сви Николићеви оригинални радови с обзиром на врсту публикације, односно да ли је дело објављено као монографско, да ли је део периодичне публикације или је рукописна грађа. У току истраживања примећено је осам непознатих песама објављених за његовог живота и које до сада нису забележене у новијим студијама¹ У циљу употпуњавања библиографије радова о Атанасију Николићу, радови до којих се истраживањем дошло до 2010. године, нотирају се како би били извор новим истраживањима. Интересантан је период након Николићеве смрти, који показује веома малу заинтересованост стручне јавности за његов стваралачки рад: свега четири оригинална дела прештампа на у целини (или пак интегрални део), те на тај начин постоје као друга издања због очигледне књижевно-уметничке и историјске вредности. То су приповетка *Вјерни ѿбраћим* (1989), мемоар *Ојис радње ѿ ѿпредмету ојшћие сјоразумљења* (1994), драма *Драјушин, краљ срјски* (1997) и *Биографија верно својом руком написана* (излази тек 2002. као прво издање).

Ипак, у новије време, од 2010. године до данас, приметна је већа заинтересованост научне и стручне јавности за Николићев живот и рад о чему сведоче објављене публикације које ћемо овде поменути. За шири корпус библиографије радова о Николићу посебно су драгоцени: *Педагошка мисао и сјваралашћиво Ашанасија Николића* Тамаре М. Стојиновић Ђорђевић (ФИЛУМ, Крагујевац, 2012), *Знаменићи људи Ојшћине Ојаци* Беле Ижак (Народна библиотека „Бранко Радичевић“ Ојаци, 2013), *Оснивачи Друшћива срјске словесносћии* (уредник Мирко Вуксановић, САНУ, Београд, 2016), *Из искрене ојаносћии* Стевана В. Поповића (приредио Срђан Орсић, Градска библиотека Нови Сад, 2016), *Књижевносћии Друшћиву срјске словесносћии* Злате Бојовић (САНУ, Београд, 2017), *Lives and works of serbian scientists (Живоји и гело срјских научника)* Владана Д. Ђорђевића (САСА, Београд, 2017), *Звездобројци 2* (приредила Александра Нинковић Ташић, Агапе књига, Београд, 2019) и треба их сматрати незаобилазним у перспективи систематичнијег истраживања.

Дело Атанасија Николића је познато и стручњацима из области технике, математике и пољопривреде, научним и просветним радницима јер је био први ректор лицеја у Крагујевцу, први је писао српске уџбенике из алгебре и геометрије док је од 1839. до 1841. радио на крагујевачком Лицеју, успоставио је прослављање школске славе Св. Саве, поставио је прво школско звоно, утемељивач је првог фонда за помоћ српским ученицима; био је први српски образовани инжењер, покретач инжењерског образовања и прве инжењерске школе у Србији, започео стварање техничког језика потпуно свестан да се језик

¹ М. Сарих, *Ашанасије Николић 1803-1882*, „Живот и дело српских научника“, Београд 2001, 25.

не сме загадити техничким туђицама, али ни преко мере посрбљавати; први градитељ модерних, насутих путева и инжењер прве трасе „цариградског пута“, пројектант трасе железничке пруге Алексинац–Београд и то тридесет година пре појаве железнице; излио је прве топове и zaloжио се за оснивање Тополивнице у Крагујевцу; чинио је много у складу са његовим овлашћењима за просперитет Србије док је радио при Министарству унутрашњих послова и био је близак идејама Илије Гарашанина; написао први Закон о полицији, установио је радне књижице, основао Казнени завод 1846. године, осамосталио поштанску службу и основао текстилну фабрику на Топчидеру; реформатор је српске пољопривреде, оснивач пољопривредне школе на Топчидеру, написао је прве уџбенике и покренуо прве периодичне публикације из ове области. Као културни и јавни радник његово име се везује за покретање и установљење *Дружџива српске словесности* са Јованом Поповићем Стеријом, а иницирао је оснивање Народне библиотеке Србије.

Широким образовањем, практичним искуством, вештинама и наклоњеношћу према уметности деловао је у оним сегментима чији се резултат може мерити његовим директним ангажовањем, без сумње оставивши неизбрисив траг. Опробавши се у скоро свакој књижевној форми, заједничко за сваки његов подухват треба тражити у односу према народној књижевности: пратио је формом „видаковићевски роман“, позоришни комади имају упориште у српској историографији, поезија је ангажована али са садржајем и предлошком из народног стваралаштва, поставио је своју поетику коју је доследно спроводио управо тамо где је најоригиналнији.

Његово име и целокупно књижевно дело је 137 година остало скрајнуто, недовољно проучавано, бар што се тиче његове улоге у српској књижевности. Чињеница је да је књижевно стваралаштво Атанасија Николића жанровски различито, такође су значајни његови напори у преводној књижевности, есејистици, затим радови који су тематски кореспондирани са свим подручјима интересовања и које је објављивао у српској периодици јер се бавио проблемима школовања, просвећивања, српске привреде, спољашње и унутрашње политике, пољопривредом, у суштини резултат овакве разнородне ангажованости није за потцењивање. Ако се само подсетимо временског оквира и друштвеног стања у неписменој, поробљеној и борбеној Србији, знаћемо колико је мало било не само писмених људи него још мање оних који су хитали народу у помоћ. Сваки интелектуалац својим личним напорима, врлином, неисцрпним ентузијазмом и родољубивим еланом старао се да утиче на духовност, образовање и културно освешћивање народа. Доситеј Обрадовић је деловао здраворазумски, основао Велику школу, Вук Стефановић је препознао драгуљ српске књижевности и неуморно га сакупљао, бележио и објављивао народне творевине, Милован Видаковић је зачетник српског романа, Георгије Магарашевић је радио на покретању утицајног и до данас респектабилног

књижевног часописа, а Николић је, као епигон таквих великих српских интелектуалаца, наставио оно што су започели.

Појединачно гледано, свако Николићево остварење није од изузетног значаја, али је оно, посматрано у жанровском контексту, неодвојиво од српске књижевне историографије XIX века. Док је сазревао као човек и уметник, откривао је оне аспекте српске књижевности који су најзначајнији. У раној фази прикупљао је српску грађанску поезију, народне анегдоте, преводио с немачког језика и покренуо књижевни алманах „Сербски славуј“ и календаре „Ружица“ и „Домовини општеполесни народни календар“, покренуо је школско позориште и написао једина прозна дела, роман *Љуба Миланова* и приповетку *Вјерни ѿбрашћим*. То је уједно и најплоднији период књижевних остварења. Не сме се пренебрегнути чињеница да је био веома млад када се заинтересовао за рад на бележењу народног стваралаштва, одговорно се прихватио уређивања првог народног календара „Ружица“, што је сигурно захтевало не само искуства у пословима уредника нити је био довољан ентузијазам, него су биле потребне и оне особине које употпуњавају сваког уметника: таленат, воља, идеја и непрестана инспирација, осећај за актуелност теме и функционалност дела које егзистира у времену, односно у књижевности. То значи да Николићева књижевна остварења, ако и нису од врхунске уметничке вредности јер не стимулишу истовремено чула, дух и ум, онда су значајна по томе што их је стављао у функцију буђења и освешћивања ума српског народа па је његов концепт у потпуности у складу са идејом уметности XIX века – важно је оно што је истовремено истинито и лепо, а не само добро. Жанровска комплексност и разнородност Николићевих дела условљавају поновно успостављање његове позиције у систему националне књижевности и културне историје.

Стога објављивање ове студије у издању Српског народног позоришта из Новог Сада представља истовремено и одуживање таквом прегаоцу, који је на вест о позоришном замајцу у Новом Саду међу првима певао о српском мезимчету, 1839, и захвалност што су темељи данашњег Српског народног позоришта трајни и животни. Треба поносно да пригрлимо све оно што је Атанасије Николић у необично дугом и плодном животу учинио за свој нараштај доследним радом и вером да је оно што је највредније јесте и српско и народно.

На повољне околности за објављивање ове публикације се стрпљиво чекало јер је жеља аутора да ово издање буде скроман допринос баштини Српског народног позоришта.

Мр Ивана Илић Киш
У Новом Саду, јануар 2020.

2. ЖИВОТ АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА

Српској држави која се рађала из устанака од 1804. до 1815. притекли су у помоћ својим умним и физичким снагама, материјалном и моралном подршком, многобројни Срби из Хабзбуршког царства. Они су у Србији видели зору свог националног ослобођења и уједињења. Један од ових прегалаца је и Атанасије Николић. Припадао је првима који су дошли у Србију и у њој заувек остали, уграђујући себе и своје знање у њена културна прегнућа да је извуче из вековне заосталости. Име овог необично значајног човека српске историје и културе остало је затурено, јер је пре педесетак година систематски потискивано из истраживачких токова наше науке. Божидар Ковачек, један од наших врских познавалаца књижевног и научног дела Атанасија Николића, каже у предговору споменице *Академија уметности 1974-2004* (Нови Сад 2008): „Грех’ шио је у Кнежевини Србији био начелник министарства унутрашњих послова, ња после и министар, није му прашиан, иако је њог шио министарство њаг приагала, уз полицију, и војска, економија, земљорадња, тражевинарство, саобраћај, поштиа, чак и здравство. А мало је рећи да је за све ње струке учинио више но ико у младој српској држави, уводећи је, дугогодишњим трудом и на најбољи моућан начин, у Европу, међу њене слободне народе. Мага није био у министарству просвете, он је и за духовни најредак Србије учинио веома мноо.“²

Атанасије Николић је био први ректор крагујевачког Лицеја 1839, истовремено се прихватајући многих послова. Са Стеријом је основао Театар на ђумруку 1841. и Друштво српске словесности 1842, на чијим основама ће се касније темељити две важне националне институције: Народно позориште и Српска академија наука и уметности у Београду. Био је свестан колико је важна улога националне библиотеке за нашу просвећеност, па је 1842. покренуо питање оснивања националне библиотеке. Из области педагошког рада био је познат као први реформатор и састављач уџбеника из математике, нацртне геометрије, те је стручној математичкој јавности овај сегмент Николићевог рада добро познат³. Однегован у духу родољубивих начела, све своје активности и прегнућа усмерио је да просвећивањем помогне просперитету српског народа, али и да унапреди српску привреду и модернизује пољопривредну технологију. Тадашње околности нису омогућавале да рад Атанасија Николића добије значајнију потврду и адекватну награду. Зато га данас треба прихватити као нашег претечу и идејног зачетника онога што је он пионирски предузимао у Новом Саду крајем

² Б. Ковачек, *Преишеча Атанасије Николић*, Академија уметности 1974-2004, Нови Сад 2008, 21.

³ Б. Ковачек, *Атанасије Николић о својим уџбеницима математике*, Зборник радова са научног скупа, Нови Сад 1995; М. Сариф, *Дојринос чланова Друштва српске словесности, Српској ученој друштва и Српске краљевске академије у области пољопривреде и биологије у XIX веку*, „Наука и техника у Србији у другој половини XIX века“, Крагујевац 1996;

Отац је поседовао кућу, земљу и виноград, сопствену касапницу и сеоску трговину. Међутим, мајка Сомборка, навикнута на варошки живот, желела је да буде у сталном контакту са својом родбином и да својој деци пружи бољи живот него што је то могла у Брестовцу, па је инсистирала на пресељењу. Отац је продао сву имовину и са породицом се 1808. преселио у Сомбор, где је наставио да се бави трговином. Ступио је у ортаклук са једним сомборским трговцем не испитавши претходно његово финансијско стање, тако да су Николићи 1811. финансијски пропали. Атанасије Николић је тада похађао други разред основне школе.

Када је Николић завршио основну школу у Сомбору, претходница учитељске школе, Норма Аврама Мразовића, већ је била затворена (1778–1811), а Српска учитељска школа, која је отворена 15. новембра 1812. у Сентандреји, премештена је у Сомбор тек 3. новембра 1816⁶. Упркос тешком животу у Сомбору, мајка је успела да обојицу синова усмери на прави пут и у томе непрестано истрајавала, што ће се показати у каснијим Атанасијевим настојањима да перманентно ради на образовању.

Школовање у Сремским Карловцима

Атанасије Николић је школовање наставио у Сремским Карловцима у јесен 1813, у време када је српски народ страдавао, у данима слома Првог српског устанка. У својој *Биографији* описује тешко време за народ, с једне, али и мајчину истрајност, с друге стране, што је оставило снажан и неизбрисив траг: Ево шта је он верно својом руком написао: „... и још се сећам оној јадној излѣга, како множи-на ѿребеѣши ѿсѣтрадавши Срба без крова ѿод зима сѣњаше. Но и ова сиротиња, која у Карловци ѿо свима механама и шуѣама лежаше, не би у сѣњау да заѣлаши моју маѣтер и да одусѣане од своје намере. И данас се дивим њеном насѣјовању и ѿруду око ѿоѣа да ме намесѣи у Карловци.“⁷

Примљен је у Благоејаније код митрополита Стефана Стратимировића као сиромашан и добар ђак⁸. У првом разреду гимназије имао је доста потешкоћа јер су сви предмети у Српској православној гимназији предавани на немачком језику (општа историја, земљопис и антропологија). Упорношћу, која га је красила, завршио је први и други разред 1814/1815. Распуст је провео у Сомбору, али је, како је посведочио у својој аутобиографији, закаснио за упис у трећи разред, пред почетак нове школске 1815/1816. године. У Карловце није могао бити примљен пошто је број ученика пријављених за Благоејаније био попуњен, па се вратио за Сомбор. Трећи разред гимназије завршио је приватно код сомборског учитеља Исајловића, који је држао оне предмете који су се предавали у

⁶ *Сѣоменица Учѣиѣљске школе у Сомбору 1778-1953*, Сомбор 1953, 25.

⁷ А. Николић, *Биографија верно својом руком најисана*, 1875, табак 1.

⁸ Коста Петровић, *Исѣиорија Срѣске ѣправославне велике ѣимназије карловачке*, Нови Сад 1951, 97-98.

гимназији у Карловцима. Пошто је Атанасије Николић с успехом положио испит за трећи разред, наставио је школовање 1816/1817. у гимназији у Карловцима.

Отац Никола Николић је 1816. добио посао економа у Сиригу, на имању владике Гедеона Петровића (1785–1832), где се Атанасије по свршетку четвртог разреда упознао са пољопривредним радовима. Овде се учио дужностима и обавезама показујући притом одговорност и захвалност својој породици у напорима, у тешким временима. Године 1818. отворен је шести, завршни разред⁹, а за директора школе дошао је Павел Јозеф Шафарик (1795–1861). Николић је слушао само први семестар, јер се убрзо, пред почетак другог семестра, разболео, па није стигао да заврши шести разред гимназије. Како је Николићев ујак Марко Деспотовић чуо за изгубљену годину, предложио му је да школовање настави у Ђуру.

Школовање у Ђуру

У Ђуру се школовао од 1819. до 1921. Захваљујући знању из алгебре и геометрије из гимназијских дана у Сремским Карловцима, брзо је напредовао у математици и стекао вештину у цртању, учењу и држању часова, од којих се издржавао. Тако је себи омогућио да заврши другу годину филозофије. Кад је био у дилеми шта би даље студирао, а да се притом не удаљи од математике и „земљомерја“, његови претпостављени су му препоручивали Артиљеријску школу у Бечу, „*где се најбоље математичке науке предају*“.¹⁰

Васо Војводић, један од најсистематичнијих проучавалаца живота и политичког рада Атанасија Николића, у својој књизи *У духу Гарашанинових идеја* (Београд 1994) наводи да је у *Народној енциклопедији* (С. Станојевић, III) учињен пропуст у вези са местом где је Атанасије Николић завршио гимназију¹¹. Наиме, он у Ђуру није завршио гимназију, како је наведено у *Народној енциклопедији*, него Академију, односно I и II годину филозофије.¹² Ако Војводићевом мишљењу додамо податак из Николићеве *Биографије*¹³, може се сматрати релевантним да је Николић у периоду 1819. до 1821. у Ђуру завршио Академију.

Школовање у Бечу

У Беч је стигао 2. новембра 1821. Пошто је показао изузетан напредак у учењу и владању, добио је унапређење у „обер-канонера“, али и наклоност свих претпостављених. Наставио је да држи приватне часове, али се издржавао и од других послова. Знао је, на пример, да откупи фигурице из уметничких радионица, како сам сведочи: „*ради иллуминирања с бојама, ја сам их после цртовцима по*

⁹ В. Стајић, *Српска православна велика гимназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949, 193.

¹⁰ исто, табак 3.

¹¹ *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, 78-79.

¹² В. Војводић, *У духу Гарашанинових идеја*, Београд 1994, 264.

¹³ А. Николић, *Биографија...*, табак 3.

леиу наіраду іпрегавао.“¹⁴ Очигледно је да је имао афинитета према примењеној уметности. У зрелим годинама ова вештина је посебно дошла до изражаја, када је израдио литографију (види страну 30) за свој роман *Љуба Миланова* (1831) и печат Друштва српске словесности (1841).

Пошто му звање и положај у војној служби не би обезбеђивао миран живот, напредак у каријери и јавно признање, посветио се учитељском позиву. Тако је дошао на идеју да оде у Нови Сад и отвори школу цртања. Оно што је научио у Бечу дало му је важан основ за цео живот.

Нови Сад, 1824–1828.

У Нови Сад је стигао пред Ускрс 1824. Отворио је своју школу цртања одмах поред гимназије са педесет до шездесет ђака, који су му плаћали по једну форинту месечно¹⁵. Шафарик у својој историји наводи да је Николић био „*Gymnasialzeichner*“¹⁶. Међутим, Николић је имао виши циљ - да буде јавни учитељ. Желео је да своје знање стави на располагање свима, да би они којима треба помоћ могли да му се обрате. Зато је радио на богаћењу свог знања. Прихватио се припрема за пригодне позоришне представе са својим ученицима из приватне школе и то за време ферија.

Инспирисан у младалачком напону, Николић је почео да се књижевно одређује. Адаптирао је по Доситејевом преводу свој драмски првенац *Агелауга, аліиска іасіирка*¹⁷, који је остао у рукопису. Припремио је драмски комад погодан за сценско упризорење, пријемчив за публику и са моралном потком *Зао оіац и неваљао син*. Осмислио га је са циљем да се новац од представа уплати у корист школског фонда¹⁸. Према наводима из *Биоірафије*, он је са својим ученицима извео још неколико комада: *Смрті Уроша іеішаіо* Стефана Стефановића, Давидовићеве *Марију Меншиков*, *Сіірелце* и *Робове* и *Аліиску іасіирку* у Доситејевом преводу¹⁹, који су сви били одлично примљени и похваљени. Позоришне представе које је припремао са ученицима нису важне само као историјски податак, него их треба разумети као мотив да се њима побуђује духовност народа. Били су то задаци чије ће остварење имати утицаја на снажење културног живота ондашњег Новог Сада: оснивање јавне школе за цртање и давање ђачких позоришних представа.

¹⁴ исто, табак 5.

¹⁵ исто, табак 6.

¹⁶ P. J. Šafarik, *Geschichte der Südslawische Literatur*, Prag 1865, 352.

¹⁷ Наслов је доследно задржан у овом раду, премда се коси са утврђеним обликом у стандардном српском језику „алпијска“.

¹⁸ Након давања представе фонд је био богатији за 1000 форинти.

¹⁹ А. Николић, *Биоірафија...*, табак 8.

Да би се потпуно посветио остваривању циљева морао је да тражи отпуст из артиљеријске службе, а потврду је добио након две године - 10. јануара 1827²⁰. Ослобођен терета војног службовања, под којим је последњих година био, двадесетчетворогодишњи Атанасије Николић, у Новом Саду познатији као *Zeichenmeister*²¹, оженио се Маријом Коларевић, модисткињом. Сигурност породичног живота зависи од сталног запослења, па је зато инсистирао да отвори јавну школу. Свој предлог је упутио новосадском Магистрату, а овај надлежном Магистрату у Будиму. Убрзо је стигло писмо које је Николића веома обрадовало. Још је преостало да са новосадским Магистратом усклади обавезе: одређивање плате која би се из градске касе издвајала. Зато је при новосадском Магистрату формирана комисија, чији је један од чланова био Јован Кербер, некадашњи сенатор, који је протестовао у име римокатоличке општине и био против отварања јавне школе наводећи као разлог да Николић никако не може бити јавни учитељ јер би предавао ученицима католичке вероисповести или би их могао, како Атанасије огорчено наводи у *Биографији*: „*као син њравославне цркве окужиши, кад од мене буду учили цршашии*“²². Ову Керберову изјаву Николић је окарактерисао као чист фанатизам.

Надјачан и погођен неправдом, 1829. објавио је у календару „Ружица“ два превода са немачког језика: *Суова нейравда или Зло за добро* и *Ошешо њроклешо*. Иако је „Сербска пчела“ (ур. П. Стаматовић) почела да излази 1829, две године касније име Атанасија Николића се нашло међу новосадским пренумерантима. Био је претплаћен на један од најутицајнијих листова све до 1835²³. У листи пренумераната је наведено: „*Ашан. Николић, Начерш. Учиш. и Землем*“²⁴. Додуше, тамо није објавио ништа, јер је био заокупљен уређивањем свог календара „Ружица“.

Док су трајали „*инџинирски*“ испити истовремено је боравио у Пешти и у Новом Саду. Диплому пештанског Универзитета, којом му се потврђује инжењерско звање²⁵, стекао је 6. новембра 1829. Земљомерске послове обављао је од јесени 1829. до октобра 1830, када му је супруга Марија Коларовић умрла од туберкулозе. У лето 1831. харала је колера, па се на неколико месеци повукао на салаш кума Косте Каулиције²⁶ (1790–1851), познатог новосадског издавача.

У то време у Будиму је објавио своју „романтичку“ повест *Љуба Миланова* по узору на Видаковићеве романе. Октобра 1831, „*навикнуш на женашии живош*“²⁷, оженио се ћерком капетана Симе Симоновића, младом Катицом.

²⁰ исто, табак 8.

²¹ „Сербски љетопис“, 1827, I, 8, 182-183. (нем. *zeichen* цртач)

²² А. Николић, *Биографија...*, табак 9.

²³ „Сербска пчела“, Будим 1831, 144.

²⁴ Атанасије Николић, начертанија учитељ и земљемер (прим. а.)

²⁵ В. Стајић, *Грађа за кулшурну ишторију*, 171.

²⁶ А. Николић, *Биографија...*, табак 9.

²⁷ исто, табак 9.

Рад на терену у Бачкој вармеђи

Године 1832. у мају одважио се да у писаној форми затражи боље намештење. Зато се обратио грофу Ђери, тадашњем великом жупану, како би био именован за бесплатног вармецког инжењера²⁸. Но, безуспешно, пошто је за пријем у сталну службу од пресудног значаја било познавање мађарског језика. То је време када се као новосадски земљомер претплатио на Вукову четврту збирку *Народне српске пјесме* (Беч 1833). Из кореспонденције са Вуком Караџићем од 8. августа 1836.²⁹ види се да се Николић обраћао Вуку са молбом да му помогне у бољем намештењу на пословима земљомера. Како није било озбиљнијег намештења, Николић је наставио са свакодневним обавезама. Радио је на илуминацији у част доласка новог великог жупана: „*Ја сам шри огромна шрансјаренџа на фином пјанисџу начинио; једно беше боиња Минерва; друго боиња правде, и шреће беше боиња под засјаве Мађарске гржећи јрб мађарске краљевине и друји Бачке вармеђе*“³⁰. Прихватио је позив Петра Чарнојевића (1809–1892), српског племића и велепоседника, да води пољопривредна добра у Мачу. На његово имање стигао је у октобру 1837. са болесном женом и троје малолетне деце, сином Александром и ћеркама Маријом и шестомесечном Јулом. До октобра 1838. остао је у Мачу, где је радио са радницима из Румуније и мађарским чиновницима спахилука. У лето 1838. године добио је писмо од пријатеља Димитрија Исајловића (1803–1885), некадашњег начелника при Министарству просвете, који му је саопштио да се у Србији тражи професор математике на новоотвореном крагујевачком Лицеју.³¹ Николић је позван да буде професор, а у *Биографији* је објавио и део те преписке³² са Исајловићем, на основу које се сазнаје какве су га дужности очекивале у крагујевачком Лицеју.

Истовремено га је пријатељ, новосадски доктор Вук Маринковић (1807–1859), обавестио да се тражи један инжењер на поседу грофа Шенборна, где су житељи скоро сви Руси и Срби, и да је плата добра. Ситуација у којој се нашао није била завидна јер су многе недоумице несумњиво изазивале стрепњу и неизвесност. Међутим, Николићеву посебност приказује следећи одломак, који најбоље илуструје животну опредељење једног родољуба: „... али кад помисли да ћу се у Карпатама завући одшугивати се од рода своја, коме нећу у сјању бићти никакве услуге чинићи, паде ми шјежко, па се најослепљу реши све то презрећи и у Србију прећи за моћи послужити Србсџву.“³³ Ипак, он се одлучио да оде у Мункач (октобра 1838), на место главног инжењера код грофа Шенборна. Тамо је био окружен „вармецким“ и спахијским званичницима, у чијем се друштву до-

²⁸ инжењер који прима хонорар на основу уговора за обављен посао.

²⁹ Вукова *преписка*, 7, Београд 1913, 452-454.

³⁰ А. Николић, *Биографија...*, табак 10.

³¹ „Новине србске“, 1839, VI, 40, 314..

³² А. Николић, *Биографија...*, табак 10.

³³ исто, табак 11.

бро осећао, али накратко. Најтеже му је пало време празновања Божића, када се присећао лепих дана проведених у Новом Саду. „Тако бива, да човек свакад за оним чезне, што нема, а оно што има, не уважава“³⁴, закључује Николић у својој Биографији.

Вративши се публиковању 1839. објавио је песму *Минерва Србији* за „Магазин за уметност, књижевство и моду“ Антонија Арнота, а исте године објављује у „Србском народном листу“ једну загонетку и песму *Новом Саду*.

Прелазак у Србију, јун 1839.

Пре преласка у Србију, Николић се у Пешти састао са Теодором Павловићем (1804–1854), уредником пештанских „Србских новина“, који му је скренуо пажњу на општу несигурност у Србији. Ипак, није био обесхрабрен него је паробродом стигао до Земуна, баш у тренутку када је светли књаз Милош давао оставку у корист старијег сина Милана. Јуна 1839. стигао је у Београд, где је боравио у „Ћумручком зданију на Сави“³⁵ код благородног Јована Хаџића (1799–1869). Боравак у Београду му је протекао у припремама за предавања из математике и у писању уџбеника из алгебре. Један од кључних момената у професионалном раду било је планирање изградње на Врачару. Сачинио је планове, а као награда за уложен труд понуђен му је један плац, на чему је био благодаран. Али више га је окупирао излазак *Алгебре* из штампе (у септембру 1839), која ће означити почетак његовог професорског службовања. Коначно, у септембру 1839. упутио се у Крагујевац као именовани професор математике, „земљомерја“ и „начертанија“ са годишњом платом од 600 талира, односно месечно 500 гроша³⁶.

Одлазак у Крагујевац, септембар 1839.

У октобру 1839. именован је и за ректора Лицеја, што је утицало на обим његових обавеза и задатака. Слушао је приче о непослушним крагујевачким гимназијалцима, који су вазда проводили време по кафанама и механама, па је сматрао да треба нешто брзо и ефикасно предузети не би ли се студентима повратило страхопоштовање према професорима. Осмислио је мото којим је ученике подсећао на важност школовања, на дужности и правила понашања. Мото гласи: „*Сџој! сџој! сџој! јер месџо на ком сџојиш, свеџо је.*“³⁷

Николић се ангажовао на унапређењу Лицеја, што се види из захтева које је упућивао Министарству просвете са намером да му се одобре активности, од којих су најважније биле прослава школске славе и постављање првог школског

³⁴ исто, табак 11.

³⁵ исто, табак 13.

³⁶ В. Војводић, *У духу Гарашанинових идеја*, Београд 1994, 265..

³⁷ А. Николић, *Биографија...*, табак 16; овај мото је објављен у нешто другачијем облику у Давидовићевим „Новинама србским“: „*сџој, сџој, сџој са сџраом, јер је месџо на ком сџоиш свеџо!*“, „Новине србске“, 1839, VI, 45, 353..

звона³⁸. У припремама за прославу Светог Саве показао је да има позоришни нерв, смисао за упризорење и креативност, али му је умногоне помогло искуство на приређивању ђачких позоришних представа у Новом Саду крајем двадесетих година XIX века. Овог пута светковина је припремана као богат културни програм са музичким и рецитаторским елементима, а цео текст песме и Николићев надахњујући говор објављени су у тематском броју листа „Новине србске“³⁹. О другој прослави школске славе Св. Саве наредне, 1841, више података се може наћи у извештају објављеном у „Новинама србским“⁴⁰.

Кнез Михаило (1823–1868) је посетио Гимназију и Лицеј, а у његову част је уприличена свечаност, за коју је био задужен Атанасије Николић, и том приликом одиграна је његова драма *Женидба цара Душана* у три чина с певањем⁴¹. У част рођендана светлог кнеза Михаила, 4. септембра у Крагујевцу, такође у Николићевој организацији, ученици су спремили представу „у форми еклоје - *џасџирске џире*“, а претпоставља се да је реч о Николићевој преради *Агелауда, алџиска џасџирка*. Хор је певао песму „*Појмо грузи, џоржесџвјумо*“ са музичком пратњом.⁴²

Наредне школске године (1841) није био поново изабран за ректора, што му је донекле ишло на руку, јер је имао времена да се упозна са стањем и потребама занемарене Србије. Ова година му је била преломна за избор интересовања и то у погледу подручја која ће истраживати до краја свог живота. То су подручја у којима је дао најзнатније резултате, у области пољопривреде и земљомерја. Своје резултате је увек објављивао у пригодним публикацијама, календарима, едукативним приручницима и уџбеницима, а све на корист српском народу. Дубоко је веровао у мисао, која се провлачи и кроз *Биографију*: „... да се сеје семе добре наде, како би оно за будућности бољим изледом уродило“⁴³.

Његов дугогодишњи пријатељ Јован Стерија Поповић (1806–1856) придружио му се на Лицеју да би предавао природно право⁴⁴. Обојица су били усредсређени на исти задатак - да предају на српском језику, што ће Николићу посебно бити од помоћи у раду на првом српском речнику техничких израза. Прве радове објавио је у листу „Гласник Дружтва српске словесности“ 1841. Око Лицеја су се окупљали значајнији људи, који су се већ доказали у просветним и културним пословима и у њима оставили значајан траг. Поред Јована Стерије Поповића и Атанасија Николића, на Лицеју су јуна 1840. предавали: Констан-

³⁸ А. Николић, *Биографија...*, табак 18.

³⁹ „Новине србске“, 1840, VII, 7, 25-32.

⁴⁰ „Новине србске“, 1841, VIII, 8, 57-58; исто, 1841, 11, 85-86.

⁴¹ исто, 47, [441]-442.

⁴² „Новине србске“, 1840, VII, 37, [301]-302.

⁴³ А. Николић, *Биографија...*, табак 19.

⁴⁴ „Новине србске“, 1840, VII, 48, 451.

тин Бранковић (1814–1965) филозофију, Исидор Стојановић (1808–1849) светску историју и Антоније Арнот (1808–1841) физику⁴⁵.

У Србији се почетак наставе у области градитељства везује за 1839. годину. Након оснивања крагујевачког Лицеја, уводе се „начертаније“ и „земљомерје“, основни предмети за грађевинску струку, које је први предавао Атанасије Николић. То су предмети од којих су се у каснијим временима издвојили грађанска архитектура и изградња путева⁴⁶. Мало је познато да је Николић радио као дворски учитељ и васпитач деце кнеза Милоша. Зато се он убраја међу малобројне цењене дворске учитеље⁴⁷.

Прелазак у Београд, јун 1841.

Од 1. маја 1841. престоница Србије је поново Београд. Николић се сели у Београд имајући на уму једно: да омогући наставак рада Лицеја, чију основу је започео у Крагујевцу. Ни у Београду није посустао у намери да просвећује ученике, али ни све остале заинтересоване људе, пошто су предавања имала јавни карактер. Организовао је, као што је уосталом успевао и у Крагујевцу, и бесплатно држао јавна предавања из пољске економије, о чему су писале „Новине србске“⁴⁸, а објавио је и уџбеник *Елементарна геометрија*. За време распуста је са дилетантима, младим чиновницима, приређивао позоришне представе у магази на ђумруку. Приказиване су његова драма у три чина с певањем *Марко Краљевић* и *Арајин* и Стеријина драма *Смрт Свџефана Дечанског* и чиме је отпочео рад Театра на ђумруку⁴⁹. О Николићевом доприносу раду овог театра биће више речи у поглављу Културни и јавни рад.

Изузетну стваралачку снагу показао је у раду на прикупљању народних творевина, који је кулминирао 1842. објављивањем збирке народних приповедака. Већ следеће године објавио је и другу књигу српских народних приповедака⁵⁰. Написао је и програмску песму у част изласка првог броја листа „Подунавка“, где је иначе често објављивао своје радове све до 1848.

Након преврата 21. октобра 1848. за новог кнеза Србије изабран је Александар Карађорђевић (1806–1885). Николић је постао шеф „Полицијно-економичкој“ одељења при Министарству унутрашњих послова, са задатком да се брине о изградњи јавних и поштанских друмова. Простудирао је полицијску струку, што га је довело до закључка да је неопходно саставити Закон о полицији који би прописао дужности и владање чиновника, позорника и служитеља, као

⁴⁵ исто, VII, 27, 210.

⁴⁶ *Наука и техника у Србији грује йоловине XIX века 1854-1904*, Крагујевац 1998, 164.

⁴⁷ Д. Ивановић, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији 1804-1858*, Београд 2006, 99.

⁴⁸ „Новине србске“, 1841, VIII, 64, 296.

⁴⁹ исто, 50, [397].

⁵⁰ „Подунавка“, 1843, 103.

и њихов однос према грађанима.⁵¹ Део овог закона објавио је у листу „Подунавка“ под насловом *Државна буквица* (у 5 наставака). Такође, у поменутом листу је објавио и до сада непознат његов превод Наполеонових *Мудрих изречанија* са немачког изворника. Због политичког ангажовања поверен му је тајни задатак да се 28. јула 1843. сретне са француским конзулом Ахилом Кодригом, који је требало да пренесе важну поруку - у којој мери ће Француска моћи да подржи Србију. Добивши одговор да Француска неће моћи да се супротстави руским захтевима, вође Уставобранитеља Тома Вучић Перишић и Аврам Петронијевић осуђени су на изгнанство у Свиштов.⁵² Поводом њиховог ослобађања Николић је у народном листу „Подунавка“ објавио песму *Повраћак п. Вучића и Аврама*.

Још док је боравио у Новом Саду написао је трагедију у пет чинова *Драјушин, краљ србски* и предао је новосадском издавачу Константину Каулицији. Тек 1844. ову трагедију је издао Константинов син Јован Каулиција (1812–1858), који је наставио са издаваштвом у Новом Саду. Надаље, објавио је *Сербскиј сџомен* у „Сербском народном листу“, затим прву и другу свеску *Искусни земљоделац Чича Срећко и његови савѣти српским сељацима у домоводсѣву, земљораду, сџочарсѣву, ѣчеларсѣву, виноделију и свилоделију* 1844⁵³. Свој посао је радио ревностно, имајући у виду само једно: да помогне српском роду. У прилог томе говори покушај оснивања бесплатне школе за многобројну младеж, за слуге, шегрте и калфе, коју је отворио заједно са лицејским колегама Исидором Стојановићем, Константином Бранковићем и шабачким владиком оцем Гаврилом (1811–1871). Без адекватне новчане потпоре није се могло, па је школа још исте зиме затворена. Само је Друштво српске словесности јавно похвалило овај енергични Николићев покушај просвећивања младих.

Објашњавао је да без добрих путева (поштанских, железничких и јавних) не може бити ни добрих саобраћајних веза. Зато је упутио предлог да се изгради пруга уз Цариградски друм. Сматрајући да није било довољно образованих људи, инжењера који би надзирали радове, предлагао је Министарству унутрашњих послова да се у Гимназији практично обучавају младићи који би се на тај начин спремали за инжењерски посао. Цео подухват уродио је отварањем прве школе за инжењере (1846), која је радила као трогодишња школа. Николић је тамо једну годину предавао практичну геометрију и немачки језик. Школа је радила од септембра 1846. до пролећа 1849⁵⁴, када је затворена. Путујући као начелник по свим крајевима Србије имао је прилике да се директно обавести о проблемима, али и о потенцијалима који се лако могу развити: узгајање дудова и свилене бубе. Ангажовао је осуђенике за припремне послове, сматрајући да је улога друштвено корисног рада важна у процесу преваспитавања. Резултат је

⁵¹ А. Николић, *Биографија...*, табак 24.

⁵² А. Николић, *Биографија...*, табак 24; В. Војводић, *У духу Гарашанинових идеја*, 271.

⁵³ „Подунавка“, 1844, 132.

⁵⁴ А. Николић, *Биографија...*, табак 29..

објављивање *Свилогелија*, које се сматра првим практикумом о узгајању дуда и свилене бубе и њиховом значају за потенцијал српске привреде.

Потом се посветио писању драме *Зигање Раванице*, једном од његових најизвођенијих комада, који је остао у рукопису. У листу „Подунавка“ објавио је политички ангажоване песме *Мајми Србија*, *На дан св. Климентија* и један епиграм.

Коначно је за своје многобројне пионирске подухвате, непроцењиве за развитак Србије, добио одликовање Нишан ифтихар⁵⁵, чиме му је 1846. одато јавно признање.

Година 1847. обележена је мноштвом позоришних активности, тим пре што је у Београд дошла група позоришних дилетаната из Панчева са намером да прикаже популарне комаде Стерије, Лазара Лазаревића, али и посрбе. Николић није могао да одоли да се не понуди путујућим трупaма да им, као човек с позоришним искуством, буде од помоћи. Својим утицајем и ауторитетом настојао је да се уреди и декорише позоришна сала „Код јелена“. Такође, зналачки је упућивао младе глумце како да представа буде што интересантнија. Приказивала су се и његова дела: *Драгушин, краљ србски* 15. јуна 1847. и *Зигање Раванице* више пута.⁵⁶ Као редован члан Друштва српске словесности објавио је своја два прилога у „Гласнику Друштва“: *Прилој к србским древносћима* и *Прилој к србској наречници*. Наставио је да шаље своје прилоге листу „Подунавка“, где је 1848. објавио кратки прозни текст *Поучиљелна изречанија*.

Године 1849. посетио је Карловце, Перлез и Тител, где су били улогорени Срби, како би извидео могућности да се помогне Војводини у сукобима. Међутим, тада је имао прилику и да буде у првим борбеним редовима, затечен, без оружја, не сумњајући ни једног тренутка у снагу српске одбране⁵⁷. Чак је и лично учествовао у сукобима који су се одигравали на првој одбрамбеној линији код Беле Цркве, а водио их је Николићев пријатељ војвода Книћанин (1807–1855). У његову част и у славу борбе за ослобођење Николић је певао похвалну песму *Бој Мађара са Србима на Томашевцу* (1848), у којој надахнуто пева о српским успесима. Објавио ју је у листу „Подунавка“ и у „Чича-Срећков лист за земљеделце“, очигледно усмеравајући осећања ка функцији јачања родољубља.

Усавршавање у Бечу, 1850.

Пошто је радио на пошумљавању Топчидера, у чему је имао пуну подршку министра Илије Гарашанина (1812–1874), било му је одобрено да на Топчидеру изгради огледну Економију, на којој су радили затвореници. Од новца који су осуђеници зарадили Николић је у Пешти куповао младице воћака и других

⁵⁵ исто, табак 29.

⁵⁶ исто, табак 30.

⁵⁷ исто, табак 38.

садница. Како то примећује Слободан Јовановић, сматрало се да ће осуђеници по одслужењу казне наставити даље да шире ову делатност, што је у складу са Николићевом идејом о унапређивању српске пољопривреде⁵⁸. Ови послови постали су његова преокупација о којој пише и која усмерава његово деловање. У жељи да напредак Економије буде примерен, отпутовао је у Беч са намером да прибави оруђе и да посети изложбу ондашњег земљоделског друштва са којим је раније успоставио сарадњу. Међутим, његов боравак у Бечу имао је другачији одјек, тако да је полиција послала своје људе да прате код кога одседа и с киме се дружи. Како се Николић сећа тог боравка у *Биографији*, један од полицијских повереника био је и Вук Стефановић Караџић (1787–1864), који му је неколико пута предлагао да посети бечког министра Баха да би му се представио као човек који обавља послове за српско Министарство унутрашњих послова.⁵⁹

Пошто је устројио прву пољопривредну школу за питомце, израдио је уџбенике из ратарства, а предузео је и сопствено усавршавање у Немачкој и Швајцарској, где се упознао са тамошњим савременим достигнућима из области пољопривреде, узгајања коња и рационалног вођења економије. Одлазио је и даље, пут Пеште и Чешке, где је обилазио пољопривредне академије, „земљоделске заводе за сељацима“⁶⁰ и сличне школе са огледним добрима.

Његовом заслугом пољопривредна школа је била удешена тако да је одговарала околностима и потребама Србије. Похађали су је ученици чије су породице потпомагале задругу, па им је било омогућено да се у школи хране, одело им је кројено од сукна произведеног у поменутој фабрици, добијали су књиге, пера и хартије бесплатно⁶¹. Николић је уобичајио да се на крају уприличи додела награда најуспешнијим ученицима, па је организовао разна такмичења, као, на пример, такмичење у калемљењу воћака⁶². Објавио је уџбеник под насловом *Земљеделско љаздинство*, *Виноделство*, други део *Земљеделског љаздинства* и *Воћарство са шумарством*. Међутим, одлуком Сентандрејске скупштине у зиму 1859. ова школа је укинута.⁶³

У јануару 1858. Николић је именован за помоћника министра, а уједно је био одговоран за грађевинско одељење. Приликом успостављања реда у Економији на Топчидеру наилазио је на противљење младих људи, који нису делили његово мишљење о „земљоделским наукама“. Били су то Владимир Јовановић и Јосиф Пецић, који су хтели да раде по своме. После толиког труда, снашли су га прогонство, беда, очај... након Светоандрејске скупштине, 30. новембра 1858. године. Многи млади су се упустили у улогу агитатора у обнови обреновићевске политике. Међу њима били су и поменути Јовановић и Пецић.⁶⁴ Николић је био јавно

⁵⁸ С. Јовановић, *Уставиоградници и њихова влада 1838-1858*, Београд 1925, 79.

⁵⁹ А. Николић, *Биографија...*, табак 39.

⁶⁰ А. Николић, *Биографија...*, табак 42.

⁶¹ исто, табак 44.

⁶² *О свештовини њојчигерској*, „Српске новине“ (ур. М. Поповић), Београд 1857, 47, [177].

⁶³ А. Николић, *Биографија...*, табак 48; В. Војводић, *У духу Гарашанинових идеја*, 271.

⁶⁴ исто, табак 48.

осрамоћен као злотвор који треба да буде лишен свих звања и српских чинова и да одмах из Србије буде протеран. Уз њега били су прогоњени и Фрања Зах, Јаков Живановић и Тимотије Кнежевић⁶⁵. Николић је 1859. отишао у Нови Сад, а нешто касније му се придружила и породица. У Новом Саду, који га је по свој прилици увек подстицао на стваралаштво, уз обављање мањих земљомерских послова, написао је 1859. две трагедије, *Марко Краљевић* и *Вуча Ђенерал* и *Зидане Скадра на Бојани*, али их је објавио тек две године касније, 1861.

Када је Михаило Обреновић почео да враћа права на пензију свим лицима која су била протерана и обесправљена, као један од таквих Николић се покорио и отишао у Београд да се поклони⁶⁶ светлеме књазу, са речима и обећањима да ће га верно служити и бити му привржен. У Београд се са породицом вратио у пролеће, за Ђурђевдан, и настанио се у изнајмљеној кући на Теразијама. Гарашанин је кнезу Михаилу показао своје *Начертаније*, на којем је радио заједно са малобројним сарадницима, међу којима је био и Атанасије Николић. Основни циљ је био спровођење идеје уједначавања интереса свих јужнословенских земаља, па је Гарашанин разграњао „...широку мрежу ајената у њериоду од 1844-1853. године“ и „контролисао је дешавања у Ојоманском царству и Аустрији. Много је допринео да се превлада ускојрудост, која је до сада владала у београдској влади према Јужним Словенима“⁶⁷. Зато је почетком 1862. установљен тајни „Српски одбор“, који је водио Анастасије Николић. Био је задужен за тајни пренос оружја, јер је познавао три језика: мађарски, руски и немачки, док је румунски помало разумевао још од времена када је радио са румунским радницима на имању грофа Шенборна. Добио је овлашћење да купи 60.000 квалитетних пушака и да их преко Румуније допреми у Србију,⁶⁸ али је доставио свега 31.000 пушака. Куповина оружја била је битан део раних припрема Србије, а успешан транспорт је побољшао и српско-румунске односе. У мају 1867. године донета је одлука о другом руском зајму Србији за војне припреме од милион дуката, па је Николић у октобру други пут отишао у Русију ради превоза оружја⁶⁹. Пошто су се трошкови преноса оружја знатно повећали, испоставило се да акција није била исплатива и Николић се у Београд вратио необављеног посла⁷⁰.

Године 1868, након убиства кнеза Михаила Обреновића, Николић је написао *Песме и трагедије Смрти српској књаза Мијаила Обреновића III*. То је било опроштајно дело са песмама у част и захвалност кнезу Михаилу, који је за свог живота био главни саговорник када је било у питању просвећивање српског

⁶⁵ исто, табак 49.

⁶⁶ исто, табак 49.

⁶⁷ Д. Мекензи, *Илија Гарашанин...*, 103.

⁶⁸ А. Николић, *Биографија...*, табак 50; Д. Мекензи, *Илија Гарашанин...*, 334.

⁶⁹ Д. Мекензи, *Илија Гарашанин...*, 425.

⁷⁰ Пренос оружја из Русије Николић детаљно описује у мемоарском делу *Опис радње њо предмету ојшшеј сјоразумљења*.

фантасике XII–XX века (Београд 1989). Заинтересованост не само за прозно стваралаштво огледа се и у другим књижевним формама. Његова биографија је непрестано провоцирала тиме што је остала у рукопису у САНУ, а драгоцену је као историјски документ, о чему ће бити речи у поглављу о осталим књижевним радовима. Николићевој правној и политичкој улози се са посебном истраживачком преданошћу посветио Васо Војводић.⁷⁶

Колико је Николић био разноврстан у свом животу и раду, посебно у књижевности, толико се постепено открива улога његовог драмског рада и осавремењује се. Захваљујући Музеју позоришне уметности Србије из Београда, који је покренуо објављивање старијих и мање познатих драмских дела наших аутора, појавила се 1997. драма *Драгунин, краљ српски*. У новијим студијама о Стерији појављује се и име Атанасија Николића, али увек у контексту развоја позоришног живота у Србији, где се не пренебрегава чињеница о важности енергичног и динамичног Николића, како то Јосип Лешић потврђује о личности Атанасија Николића: „*čudesno svestran*“⁷⁷. Последња је објављена *Биографија верно својом руком написана*, и то у два наврата. Први пут је изашла 2001. у стручној периодици за проучавање историје „Флогистон“, где је објављен сегмент рукописа, тачније део који обухвата период до 1841. Цео подухват је до краја извео академик Милоје Сарић, историчар науке, који се посветио проучавању Николићевог живота и рада, објавивши целокупну *Биографију верно својом руком написану* 2002. године.

⁷⁶ в: *У духу Гарашанинових идеја* (прир. В. Војводић), Београд 1994.

⁷⁷ J. Lešić, *Sterija dramski pisac*, Novi Sad 1998, 120.

3. ОРИГИНАЛНА ДЕЛА

У времену српског устанка, али и касније у доба развијене грађанске културе угарских Срба, сустичу се сви дотадашњи утицаји почев од снажније средњовековне историографије, мотива, књижевних облика, историје и културе, интензивира се осећање националне независности и богатства усмене књижевности управо због јединствене традиције дубоко укорене у свест српског народа. Некада јака црквена култура јењава, иако је имала одсудну улогу за одржање српске писмености привилегованих друштвених слојева. Грађански слојеви друштва диференцирају се, а најпростији и најшири слој српског живља, од војника, сељака, до српских војсковођа, налази своје упориште у усменој традицији, у народном богатству, веровању у српску херојску прошлост. Јуначка епска песма има неоспорни приоритет, посебно у устаничким временима, коју допуњују две штампане Вукове збирке народних песама из 1814. и 1815. Мноштво српских легенди и историјски релевантни догађаји инспиришу српску интелигенцију, међу којима и Николића. За своја најранија књижевна остварења користио је књижевно наслеђе Доситеја Обрадовића и Стефана Стефановића, театарску интуицију Јоакима Вујића, што је сублимирао у упризорењу *Агелаида, алџиска њасџирка* (1826), тенденције у конципирању најранијих народних календара „Ружица“ и „Домовни обштеполезни календар“ намењених најширем слоју српског народа. Наставио је традицију неговања алманаха препуног лепих примера српске грађанске лирике, басни и анегдота у „Сербском славују“ I-III (1827–1836); није заобилазио немањићке теме у роману *Љуба Миланова* (1830), начинио је прву српску мелодраму *Женидба цара Душана* (1840) и драму *Драјуџин краљ србски* (1844), коју је писао тридесетих година XIX века. Наслеђе народних веровања налазимо у приповеци *Вјерни њобраџим* (1831), а опробао се и у раду на прикупљању народне прозе, што је показао у два збиркама српских народних приповедака (1842, 1843).

У покушају издвајања оригиналног књижевног рада могло би се рећи да је оно пролазило кроз три фазе. Свака фаза условљена је местом Николићевог боравка и круговима у којима се кретао. Оригинална књижевна остварења припадају раној фази Николићевог књижевног стваралаштва, у којем је неговао књижевно и усмено наслеђе, имао чист израз, мисао и идеју развијајући их у различитим књижевним родовима и жанровима: роман, приповетка, мелодрама, календар, алманах, и то све док је од 1824. до 1838. боравио у грађанској средини у Новом Саду, разноликој и богатој у сваком погледу. У временском периоду од четрнаест година Николић је дао дела најразноврснијег жанровског одређења која су уједно његова књижевно вреднија дела. Касније, по преласку у Србију, прво у Крагујевац а потом у Београд, сусрећући се са животним проблемима српског живља, борио се на свој начин: писао је драме које су биле од

значаја за покретање првог српског позоришта, Театра на Ђумруку, указивао на приоритете у српској култури; друга фаза (1839-1842) обележена је педагошким радом. У трећој фази (1842–1882) Николић је био политички ангажован и налазио се на угледним позицијама, што никако није било без утицаја на прецизније одређење функционалности његових дела. Карактеристична су дела у којима је педагошка тенденција најизразитија, јер су продукт синтезе искуствених порука и религиозних ставова у погледу васпитања омладине. Но, без обзира на било какву поделу и дефинисање, оно што обележава Николићев књижевни рад јесте неговање народног српског језика, који није граматички прецизан, нити је синтагматски коректан у духу народног језика, али је он неговао пословични израз, а својим интервенцијама омогућио је да народно уђе у писану књижевност.

3.1. Прозни радови

3.1.1. Роман *Љуба Миланова*

Будим је 1830-их година постао средиште штампања српских предромантичарских повести, инспирисаних средњовековном историјом, које су наилазиле на одличан одзив код читалачке публике. Успех Видаковићевих романа (*Усамљени јуноша*, *Касија царица*, *Љубомир у Јелисијуму* и др.) привукао је низ писаца, међу којима и Николића, који су следили овај пример и писали модеран српски роман у којем су предмет били јунаци из грађанског, најширег слоја⁷⁸. Николић се окушао у главним и захтевним доменима жанра, у драми и у прози, где је дао своја најбоља књижевна остварења. Идентификација са јунацима, сентименталне сцене, судбина јунака, немањихки двор и сјајна српска прошлост обезбеђивали су добар пријем код публике. То су дела која су у српску предромантичарску књижевност уносили „необуздану разјараност ириче, ослобађала је окова учености, ошварала јој иричоре романтичарске фикције“.⁷⁹ Ако су Видаковићеве романи „наклоњени средњовековној мистичности и чудесима“⁸⁰ и модел су витешких романа, Николићеву приповест *Љуба Миланова* карактерише одсуство чудесних и заумних догађаја. Многи га убрајају међу оне који негују „ијеудоисторијски роман“⁸¹ српске књижевности XIX века, у „романције“⁸², али и у оне који „сипуштају ниво романа у нас“⁸³ са образложењем да су подражаваоци Видаковићевих романа без усавршавања. Многи Видаковићеве епигони су данас заборављени: Јован Чокрљан (1802–1862) и његов роман *Жалосна ирикљученија*

⁷⁸ М. Павић, *Предромантизам*, Историја српске књижевности, 4, Београд 1991, 91.

⁷⁹ Ј. Деретић, *Поетика српске књижевности*, Београд 1997, 198.

⁸⁰ С. Новаковић, *Историја српске књижевности*, Београд 1871, 243.

⁸¹ М. Флашар, *Сипудије о Сиперији*, Београд 1988, 119.

⁸² М. Токин, *Јован Сиперија Појовић*, Београд 1956, 63.

⁸³ Б. Ковачевић, *Из ирошлости*, Београд 1949, 113.

Драгољуба и Љубице из 1829, Милош Лазаревић (1799–1864) и роман *Племеница и силна љубов*, 1831, Владислав Стојадиновић Чикош (1806–1874) и његов роман *Својимир и Љубисава*, 1833. Следећи Видаковићеве поступке, српски писци само су одговарали захтевима публике и подилазили читалачком укусу, што је трајало до четрдесетих година XIX века. Да је Николићева приповест била веома популарна говори следећи податак из календара „Ружица“ за 1838, нађен међу примедбама издавача Каулиција да је роман био међу распродатим књигама.⁸⁴

Николићев књижевно-уметнички поступак увођења мотива, стихова, фигура из народне књижевности, представља конститутивни принцип у прозним и драмским делима. Он је озбиљан писац, национално утилитаран, поучан, који је остварио плодносн синтезу удаљених традиција схватајући значај усмене традиције народне прозе за даљи развој српске књижевности. За основу романа узео је реалну типску фабулу о потрази за вољенима, са мотивом трагичне смрти, али са срећним крајњим исходом. Ову основу пародирао је на предлошцима из народне књижевности, као што су стихови лирских и епских песама, пословичних израза, народних обичаја, стила живљења српског народа у задатом времену и простору, који су у садејству са епском нарацијом, драмским говором и лирским пасажима па се приповест усложњава и постаје одређена.

Романтичну приповест објавио је 1830. у Будиму, а годину дана пре изласка из штампе најавио је излазак ове „романтичке приповести“ прогласом *Једно објављеније на једну романтичку повест Љуба Миланова*.⁸⁵ Овим прогласом, који објављује у Новом Саду скоро шест месеци после предговора роману⁸⁶, указује на занимљивости које је написао за „*родољубиве Србље и Српкиње*“. То је уједно и позив на пренумерацију. Занимљив је податак којим Николић говори о опреми књиге, која ће зависити од броја пренумераната: „и с једним куйфештихом украшену, свак дражаши предчислишељ о будушчем Пешћанском Јозефском Вашару добива“⁸⁷. Из података о именима пренумераната може се утврдити да је преко 600 примерака било претплаћено, а у броју су предњачиле девојке и госпође из тадашње Аустроугарске. „*Куйферштих*“, односно литографија, Николићево је ауторство, а рађена је у маниру карактеристичном за периодичне публикације (Давидовићев „*Забавник*“, 1818) и сентименталистичке романе (Доситејев превод Мармонтелове *Агелаиде, алјиске јасћирке*).⁸⁸ То су идиличне сцене из грађанског или пастирског живота младог љубавног пара, али са битном разликом: наиме, на Николићевој литографији приказана је сцена из животног брачног пара, грађана смештених у господском, али скромно декорисаном

⁸⁴ Примечанија, „Ружица“, 1838, 60.

⁸⁵ А. Николић, *Објављеније на једну романтичку повест под именом Љуба Миланова*, Нови Сад, 20. окт. 1829. [1 лист]

⁸⁶ А. Николић, *Предисловије, Љуба Миланова*, Будим 1830.

⁸⁷ А. Николић, *Објављеније на једну романтичку повест под именом Љуба Миланова*, Нови Сад 1829.

⁸⁸ Д. Обрадовић, Нав. дело, *Собраније разних наравоучићелних вешчеј...*, Беч 1793.

ентеријеру, у битно другачијем контексту: јасно је приказана женина покорност која се клечећи брани рукама, док муж замахује сабљом над њеном главом, а испод литографије је исписана библијска сентенца: „Нека буде њо вољи твојој“. С обзиром на библијску тему, наслов је сличан наслову литографије „О всесвјатни Боже низјосли на њиј небесниј твој блајослов“ из Видаковићевог романа *Силоан и Милена* (Будим 1829). У српском предромантичарском роману видљива је промена у схватању улоге жене грађанке и њеног положаја у друштву и у породици, како је то већ Павић приметио⁸⁹, па Николићеву литографију можемо посматрати у том контексту. Иако литографија илуструје управо схватање супротно од дотадашњих о мужевљевој доминацији и жениној апсолутној покорности и искључивању из друштвених догађаја, овим романом се постиже обрнути ефекат: жена је главна јунакиња која, прогнана као какав трагични јунак, једног тренутка није имала никога и ништа, осим вере у Бога. Она је била довољно јака и хришћански праведна да се зла коб преокрене у повољне и срећне догађаје.

Литографија је штампана код Јох. Шмида у Пешти, издавача који 1831. године издаје Николићев „Домовни и обштеполезни сербски народни календар“, а штампана је српским народним језиком, српскословенском ортографијом и грађанском ћирилицом, али на насловној страни може се наћи превод наслова исписан немачким језиком и готицом: „*Ljuba Milanova ein Roman*“ уз пригодне вињете на насловној страни и на полеђини публикације.

Попут Видаковића, и Николић пише за млађи нараштај, за „надежду отечества“. Видаковић роман посвећује Павлу Перишићу, свом пријатељу, а Николић своје ујаку, познатом српском житару Марку Деспотовићу, којем се директно обраћа речима дубоког поштовања, што је у тексту решено пригодном употребом великих слова.

У предговору романа Николић, обраћајући се читаоцу у другом лицу јединине, каже да је написао српски

Литографија за роман „Љуба Миланова“

⁸⁹ М. Павић, *Предромантизам, Историја српске књижевности*, 4, Београд 1991, 91.

роман чија је радња смештена у период XIV века, време цара Стефана Душана, који је убио свог оца Стефана Дечанског како би дошао на власт. Пишчева намера је била да, у хронолошком оквиру превидућих стања у српској држави, ослика живот који има све потенцијале да буде стваран, али је дат из перспективе једног српског сердара, односно његове супруге. Николић каже овако: „*Зайо ћеш најуре граи чийаиелу чийаи сиање Србије у оно доба какво је мојо бији, а после у шо исшо време живуће Сердара Сербској Милана Жарковића, а навласишо његове сурује Љубе живош и љриљученија*“⁹⁰. Тежећи да својим делима утиче на образовање најширег круга читалаца, у конкретном случају младог нараштаја, „*надежди оћечсва*“, пише народним језиком, а директним, једноставним и искреним тоном обраћа се читаоцу са уверењем и одушевљењем да ће се његово дело радо читати, што га стилски приближава просветитељству и раду Доситејевих настављача. Николић каже: „*Ја мислим, да ће Ти повесити она, који Те Исџорије Сербске ојемине, и која је со шом свезана, љоволнија бији; нејо ли она, која би Те у исџорическа љриљученија друјоја кој народа бацила*“⁹¹. Попут доброг драматичара, историјски документовану грађу интензивира осликавањем појединаца, типолошки одређених ликова, групе и окружења: сердар, удовица, српска грађанска средњовековна породица, српски обичаји венчања и сахране, издаја, пријатељство, непроменљивост менталитета.

Подела на поглавља и њихово насловљавање карактеристични су за целокупан Николићев прозни рад. Поглавља су најчешће насловљена пригодним сентенцама и пословичним конструкцијама: „*Женске сузе чине човека невољна*“, „*Учини добро, не кај се, учини зло надај се*“, „*Да видиће високе Дечане / Код Призрена прада бијелоја, / Задушбину краља Дечанскоја*“, „*Триљен сјасен*“, „*Радосити и жалосити једна друју измењује*“, затим стиховима из српских народних песама: „*Не јага јој сан на очи, већ јој јага јад на срдце*“, „*Тешко друју без друја, и славују без луја*“ или „*Како језде кићени свайови! Блајо двору, у који ће доћи*“. Сентенце и пословичне конструкције представљају поруке, срж извучену из садржаја сваког појединог поглавља, што утиче не само на тематску корелацију између наслова и поглавља, него и на чвршћу композицију романа и међусобну повезаност поглавља. Са друге стране, доказ су сталног упоришта и враћања народној књижевности, том неисцрпном богатству мудрости и показатељу особености српског менталитета, као непресушном извору који Николић не напушта. Поред тога, могао је знати пословичне изразе општег типа, с обзиром на то да су оне најподесније за усмено преношење и лако се памте. У Мушкатиновићевим *Причџама* (1787) међу многим пословицама налазе се и две пословичне конструкције општег типа: „*Учини добро не кај се, учини*

⁹⁰ А. Николић, *Предисловије, Љуба Миланова*, Будим 1830.

⁹¹ А. Николић, *Љуба Миланова*, Будим 1830.

Сан се јавља два пута и то у дијаметрално супротном значењу: први пут у најави злослутних и несрећних догађаја, а разрађене слике из сна се обистињују, попут пустиње коју ће прелазити, бежања кроз густу шуму, отровне „гује“ која је метафора сердарових убица и насилног одвајања од мужа; други пут у функцији изражавања оптимистичких догађаја који предстоје, што је представљено сталним песничким симболом белог голуба.

Међутим, композиција романа *Љуба Миланова* има у основи прозни текст, драмски дијалог и народни израз. Народни израз се појављује тамо где приповедач звучи као да пева у десетерцу: „...мало се од земље исџрави Милан и Бојица џу џрилику не џројусџи одајне сџрелу, и ах! - џди је нишанио, џу је и зџодио, леву сџрану јуначки џрсију не џромашио. Како му се лако оџровна џа забола сџрела, одма џа је к црној земџици џривукла, мајци земџи у крила џредала, а џравицу зелену јуначком бојадисала крвљу“⁹⁶; затим, заступљени су сентиментално-романтичарски изливи: „О! Тишино џробна, и џуџање смрџно ме окружаваш? Никакав се воздух не миче, никакав лисџић не шуџи, не чује се! више уздисај, ниџ дисање живџа“⁹⁷, које изговара Љуба попут Аделаиде док пева своју чувену песму „Све шџио мене окружава“. Драмски говор је видљив не само у дидаскалијама, него и у динамичности радње у односима Љуба – сердар Милан, Љуба – војвода Бојица, Љуба – пустињак (слуга Мирко) и Љуба – син Ненад.

Приповедачева перспектива нам открива врсног познаваоца историјских догађаја па је разумљив његов свезнајући тон. Николић је своју инспирацију налазио у српској прошлости, крвавим биткама и превирањима на српском двору. Најчешћи тон је саосећање, разумевање, патетика, а остали приповедачки поступци, попут критичког, ироничног и скептичног, не постоје да би се на основу њих могла потврдити само разноликост него и вредност књижевног дела. Дакле, Николић у својој перспективи не мења тон, не чини поступке којима би довео до комплексности у слојевима звучања, значења и приказаних вредности, него је начинио неку врсту једнодимензионалног сентиментално-авантуристичког романа са историографским елементима. Дакле, може се сагледати само на једној равни, линеарно-хронолошкој. Према Аристотеловом поетолошком разматрању, она не сме бити одлика уметничких епова јер је „неџоеџски џосџуџак џрејуџиџен исџориџџрафију и биоџрафију“⁹⁸. Николићева приповедачка перспектива није нимало другачија ни посебна у односу на перспективу његових савременика, пошто су се сви угледали на реторичку прозу из немачке тривијалне књижевности XVIII и XIX века. Зато се у роману *Љуба Миланова* могу пронаћи стереотипне патетичне слике усклађене са топосом: „Но џек шџио је Љуба Миланова своја из очију изџубила, као да џа ниџар више видџи не ће,

⁹⁶ А. Николић, *Љуба Миланова*, Будим 1830, 55.

⁹⁷ исто, 59.

⁹⁸ М. Флашар, *Сџудије о Сџерији*, Београд 1988, 112.

*задркћесе, ѿочне врискаѿи - исѿрчи на ѿоље - ѿовикне сладко име Милана, али сурово вече бјаше, ѿама се са свију навукла сѿрана, не даде јој огѿвора.*⁹⁹ Драгиша Живковић је овакав поступак назвао хиперболичким стилским комплексом¹⁰⁰, највидљивијим знаком слабе уметничке вредности наше уметничке прозе XVIII и XIX века.

Николић зналачки уводи читаоца у прецизну временску димензију, у годину 1335, чак зна и дан збивања, изражавајући се притом поетски о суровим дешавањима због незаконитог узурпирања српског престола: „*и ово је она сурова ѿодина, кад је бедна маѿи земља крвљу своји синова црвено добила ѿокривало.*“¹⁰¹ Мотив отимања очевог престола, грешних побуда, грамзивости, неконтролисаног порива када сина надвлада осветничка тежња за моћи, Николић касније разрађује у драми *Драѿуѿин краљ србски* (1844). Приказујући нетрпељивост у релацији владалац–престолонаследник, оно постаје пројекција посматрана у ширем контексту: међусобна завада српских сердара, с једне стране, оних који су били одани правдољубивом Стефану Дечанском, и, са друге стране, оних који су стали уз престолонаследника Стефана Душана. Затим, такав однос је одраз непријатељства које влада међу народима, завађеним суседним државама. Однос се огледа и у вечитом и непомирљивом сукобу старог и новог. У просторном контексту Николићев роман има заједничку црту са романима његових претходника, Милована Видаковића и Атанасија Стојковића, а то је слика света детерминисаног као земаљски рај у чијој основи је прича о трагању јунака насилно одвојених. Код Николића је мајка та која тражи отетог сина јединца Ненада, попут Видаковићеве Касије, којој такође отимају децу. Наравно, и Николић се држи рецепта да се јунаци после вишегодишњег лутања поново налазе.

Радња романа *Љуба Миланова* одвија се на почетку у култивисаном и затвореном простору попут куће или двора, али највише у природи, просторном оквиру кретања јунака, која је осликана у складу са пишчевом интенцијом да најављује дешавања, чиме је обезбедио емотивну сензацију код читаоца. На пример, сердар Милан одлази ноћу на двор по краљевом позиву; са својом породицом и четом он бежи од одмазде преко пустиње и густих и мрачних шума; у окршају на пропланку убијају га, док му сина јединца отимају. Његова Љуба годинама лута по Србији, Далмацији, Херцеговини, Босни, када се коначно налази са сином, а срећни завршетак се одиграва на двору новог краља. Просторна компонента је основна категорија Николићевог романа, која надмашује основну намену животног простора, добија метафоричну функцију простора. На почетку романа дешавања се одигравају у затвореним сценама, Милановом стану или на двору старог краља, а касније, након што сердар сазнаје да се спрема

⁹⁹ А. Николић, *Љуба Миланова*, 31-32.

¹⁰⁰ Д. Живковић, *Европски оквири српске књижевности*, 2, Београд 1977, 151.

¹⁰¹ А. Николић, *Љуба Миланова*, Будим 1830, [11].

одмазда на поданике старог краља, сви јунаци лутају по природи, па су разноликост и смењивање сценског простора условљени будућим догађајима. Тако, на пример, након преласка непрегледне пустиње бегунци су, ушавши у злокобно густу шуму високих јела и храста, „*заклонили и она мала свейшла ноћна, да не свейле Милану више*“¹⁰², дакле игром светла и таме чиме се постиже ефекат најављивања несрећних догађаја. Након сердарове смрти Љуба преузима улогу јунака чија акција наставља да се одвија у природном окружењу, на отвореном, све до тренутка када се препознаје са сином у кући отмичара. Од тада се дешавања одигравају поново у затвореном простору, од колибе Ненадове вољене Анђелије до царевог двора. Ова временско-просторна димензија поновног враћања у првобитни простор представља рефлексију о поновном успостављању власти новог краља који улива наду и веру у просперитет, пошто егзистира у складу са новим простором. Истовремено је презентован људски живот, јер је замишљен као борба против неправде и као вечито трагање које треба да буде окончано у тријумфу љубави.

Типолошком одређењу ликова доприноси дескриптивни поступак који је више усмерен да се екстеријером детерминишу јунаци који делују као примерени грађани, добри људи и верници. Међусобна карактеролошка разлика изражена је условљеношћу спољних утицаја по принципу изазване акције и јунакове реакције. Тако се у наведеном примеру говори више о карактеру српског сердара Милана: „*у владању њејовом особиѿо је ѿазио на сиротињу, мноѿо ѿуѿа ѿо цео дан с њима у разјовору ѿрвео дан, исѿиѿајуѿи их, како живе, како ли се лебом ране*“¹⁰³, чиме се поетски доживљај генерализује у поимању преданости према отаѿбини, осећању родољубља и правдољубивости свих војсковођа. Миланова храброст је још више истакнута употребом симбола старе српске племићке породице и то оне која је у свакој генерацији имала јунака. Приповедач прибегава овом поступку како би оправдао Миланову погибију схватајући је као племићко жртвовање, водећи притом рачуна да се не прекине континуитет жртвовања за отаѿбину. На породичном барјаку исписане су речи: „*Храбросѿи Жарковиѿа оѿечесѿиво хвали*“, што је уједно и наслов другог поглавља. Попут Хомеровог нерањивог и несаломивог Ахила, српски сердар Милан се калио у многим борбама тако да му ни мач ни стрела не могу ништа. „*Само мало месѿо леве сѿране јуначки ѿрсију ѿдољжно је ѿвожђу, као шѿо је и у оца њејова морало биѿи.*“¹⁰⁴ Као што су јунаци предромантичарског романа славне историјске личности, овде су јунак и јунакиња из грађанских кругова, на шта је Николић литографијом скренуо пажњу. Такав јунак постаје жртва безумног напада, али је он трагичар који има достојног наследника.

¹⁰² А. Николић, *Љуба Миланова*, Будим 1830, 50.

¹⁰³ А. Николић, *Љуба Миланова*, Будим 1830, 16.

¹⁰⁴ Исто, 18.

Миланов син, малолетни Ненад, практично је још као дете показивао неуобичајене особине, како и доликује сину из породице сердара познате од давнина по изврсној храбрости. Он је следећи који ће поносно носити барјак правдајући неким својим будућим јунаштвима натпис „Храбросѣ Жарковића оѣчесѣво хвали“. Још као нејаки мудро је зборио у жељи да ободри мајку: „Не ѣлачи мајко код оѣца ми жива. Шѣо се мучиш, а сама не знаш зашѣо?“¹⁰⁵ Можда је писац претерао у намери да ослика сина довољно достојног да брине за мајку, али касније је пишчева намера јаснија када Ненад оснива сопствену породицу и постаје спреман не само да наследи оца у пуном смислу, него и да штити свог краља. У роману не можемо да пратимо његово одрастање, јер је радња романа усмерена на главну јунакињу, па се Ненадово одрастање сагледава из мајчине перспективе, која је субјективна, брижљива и пуна стрепње. Ненада практично два пута отимају: први пут војвода Бојица, а други пут непријатељска чета, чија је улога условљена неизвесношћу да ће се открити икакав траг изгубљеном детету. Отето дете траже мајка, али и слуга Мирко, који, као сведок других посредних дешавања, сазнаје да је Ненада у ствари ослободио војвода Сретко Белоперовић, пријатељ сердара Милана. Мајка се трагајући за сином изгубила, али, понета силином љубави према детету, преузима улогу спасиоца за којег не постоје временске ни просторне границе. Међутим, Ненада првобитно проналази слуга Мирко, што ни једном сценом није приказано него је пишчевом напоменом само узгред дато обавештење читаоцу, јер би то скренуло ток радње и резултирало губљењем смисла, као и слабљењем сентименталног доживљаја у сцени сусрета мајке и сина и међусобног препознавања после дугог низа година и обостране патње. Дакле, на почетку романа Ненад је нејак, али мудро збори, а на крају романа затичемо га као одраслог, зрелог и зарученог мушкарца, који је као слуга испуњавао свакојаке захтеве својих претпостављених.

Сижејна основица романа је комплексна јер се развија неколико животно судбина: сердарове супруге Љубе, малолетног сина Ненада, слуге Мирка, а уплићу се и приче о Ненадовој вереници Анђелији и судбини војводе Сретка. Наративни поступак је често прекидан дијалозима којима се развија одређена идеја, претходно садржана у наслову поглавља; затим монологом, чешће женским него мушким. У Љубиним монолозима има сентименталних, срцепарајућих поетских слика, које обилују функционалним стилским фигурама попут поређења, метафоре, апотеозе: „Дуни ѣи ѣријаѣни Зефиру, дуни на ѣлачевне очи моје, и уѣешиѣељним духом осуши ми лице“¹⁰⁶, где зазивање бога ветра налазимо, на пример у блиском мотивском извору, у Доситејевом преводу *Агелауге, алѣиске ѣасѣирке*, па је могуће да је то Николић имао на уму. Затим: „С’Боѣом - с’Боѣом и мирно ѣочивајѣе ви медена усѣа, неће вас више љубиѣи Љуба, већ земљѣца

¹⁰⁵ исто, 41.

¹⁰⁶ А. Николић, *Љуба Миланова*, 59.

ладна“,¹⁰⁷ и „... кад је Милан мене цвећем красио и јајогама ранио, а ја онда за на-
 праду њејове љубови, ѿљуѿицем му оросила усѿа - онда си ѿи [земљо] била образ
 небеској улажденија... Али сад си обииѿељ ѿује, јага и ѿечали...“¹⁰⁸ Николићев по-
 ступак постављања жене у средиште једног популарног романа је другачији од
 дотад виђених решења. Љуба није царица као Видаковићева Касија, нити лута
 Венецијом и Довером као красна Милена из романа *Силоан и Милена* (Будим
 1829), али припада вишим друштвеним слојевима, премда о њеној прошлости
 и пореклу ништа није сугерисано. Стога је Николићева поента била да женски
 лик без претходних расуђивања постави на ниво објективизацијске спознаје о
 јунакињи, чиме је постигнут ефекат поистовећења читалачке публике, посебно
 женског дела. Она је млада мајка, одана супруга, брижна и вољена, па су са
 њеном карактеризацијом у складу многи сентиментални изливи љубави, туге и
 среће. Она пада у несвест када види да је стрела смртно погодила Милана у груд-
 ди, у ону ахиловски слабу тачку. Каткад се на посредан начин спознаје Љубина
 туга, као из Мирковог обраћања покојниковом гробном месту, чему писац при-
 бегава не би ли постигао продубљивање бола као субјективног доживљаја.

Ипак, у друштву верног слуге Мирка она је на неки начин заштићена, али
 постаје самосталнија када се на свом „путешствију“ среће са познатим јој
 људима. Писац је њеној злој судбини претпоставио несрећу других људи, на
 пример судбину кнеза Радојка, којег су душмани погубили заједно са супругом.
 У коначном обрачуна са Милановим убицом, војводом Бојицом, она има прили-
 ку да се освети. Но, Николић ни у једном свом делу никад није допустио да стра-
 сти надвладају његове јунаке и јунакиње да би победу засновао на задовољеној
 правди и личној освети. Иако Љуба држи мач и правду у рукама, она не одузима
 живот никоме, као што су њој одузели мужа и сина, њену „десну руку“ и „пород“.
 У то име она опаког крвника озлеђује и оставља га без десне руке говорећи:
 „Сад иди ѿо свеѿиу ѿроклеѿињо, ѿак чувсѿивуј, како је без деснице живиѿи руке“¹⁰⁹.
 Мотивисана, оснажена и вођена мајчинском љубављу, она је у стању да спасе
 живот слуги Мирку видајући му смртне ране. У природи је пронашла уточиште
 и борави на различитим местима, а свако изгледа не само као погодно склони-
 ште него и као природна лепота. Природно окружење пружа подстицај да се
 јунакиња присећа идиличних момената из заједничког живота са својим мужем,
 али је исто тако брзо враћа у реалност, што појачава и продубљује њен интимни
 доживљај. Са друге стране, земаљски рај је мотивише да истанча своју спери-
 туалну страну и да разуме свој сан. Јунакињу једног тренутка видимо потпуно
 озарену, док је „снажно и радосѿино ѿреко ѿорди ѿланина Сѿрбије ходила, и једва
 чекала Хѿрцеѿовачке да уїледи луѿове“.

¹⁰⁷ исто, 64.

¹⁰⁸ исто, 82.

¹⁰⁹ А. Николић, *Љуба Миланова*, 69-70.

У функцији временског трајања безуспешног трагања, Николић прибегава нарацији, отужним монолозима, реминисцентним пасажима, у жељи да одуговлачи са дугоочекиваном сценом сусрета са сином. Иако у првом тренутку не долази до препознавања између мајке и сина, они се зближавају по другом основу, а то су национална припадност и несрећна прошлост. Због осећања међусобне повезаности Љуба показује симболичан предмет, једино што ју је подсећало на светлу прошлост. То је прстен који није само интимни и породични предмет. Љубина жеља да прстен настави да носи управо млади слуга симболизује обавезу млађег нараштаја да не заборави српску прошлост, тешке и мучне битке и све жртве. То је преломни тренутак када од непознатог слуге она тражи да је усмрти мачем. Син Ненад изговара управо оне речи које је Николић поставио испод литографије: „Нека буде ѿ вољи тивој!“ Ипак, Ненад не ослобађа Љубу мука, као што ни Љуба није могла да убије крвника Бојицу. Николићеви јунаци нису убице, они су верници, праведници, и зато доживљавају срећу у идиличним тренуцима породичног окупљања.

Краљ Стефан Дечански је представљен као отац и владар којем краљевство измиче, па су разумљиви његови покушаји да на све могуће начине уразуми свог сина Стефана Душана. У таквим тренуцима стари краљ „са сузама“ позива свог највернијег и најхрабријег борца и војсковођу сердара Милана да поведе војску. У песничкој слици царевог обраћања сердару за помоћ јавља се градација: прво „десно крило моје“, а касније се цар обраћа приснијим обликом „деце моје“, попут градације из народне песме *Женидба Душанова*: „млађано Бујарче“, „мој рођени сине“. Стефана Дечанског као владара доживљавамо кроз пишчеву нарацију о периоду успешне владавине. То доприноси улепшавању слике стања у Србији и уливању осећаја сигурности у правдољубиву владавину Стефана Дечанског, за разлику од момената када се може стећи утисак о непромишљеним поступцима нестрпљивог, чак безобзирног младог престолонаследника, што је довољно да се у роману појаве драмски заплети. У контексту међусобних односа, сукоб мишљења представља окосницу борбе до смрти, до тренутка када побеђени уступа место победнику. Краљ Стефан Дечански у сину препознаје супарника, а син у оцу препреку на путу до трона. Тако је и у односу сердара Милана, заштитника краља, и сердара Бојице, пулена младог престолонаследника Душана. Жртва њихова је нераскидиво повезана са судбинама других јунака из романа: смрћу сердар-Милановом, Љубиним туговањем и лутањем, судбином њиховог несталог сина Ненада, верног слуге Мирка и Миланових крвника. Премда се сукцесивним одвијањем радње постиже ефекат неизвесности, на крају се све концентрише око коначног указивања на правдољубивост цара Душана. У свести читаоца је представа о идеалној љубави, о срећном проналажењу вољених које резултира осећањем свеопштег задовољства због боље будућности која се наслућује сваком променом.

Николић је у причу о трагању уплео још једну причу. То је прича која се везује за судбину слуге Мирка, оданог и верног пратиоца породице сердара Милана. Мирко није обичан слуга. Он се нарочито показао храбрим и одлучним у тренуцима када је својим телом несебично штитио свог господара, сердара Милана, мотивисан идејом да онај ко је храбар треба свесно да жртвује свој живот како би онај који је још храбрији и бољи опстао у циљу свесног одржавања и одбране поретка. Но, писац не оставља у животу сердара Милана него слугу Мирка. Он је једини сведок који је видео да нејаког Ненада одводе Миланове убице, пулени и опуномоћени од стране новог цара Душана. Мирко има функцију покретача радње, али његов лик није експлицитно изражен него се то увиђа на основу његових сугестија, добронамерног и благог опхођења према Љуби и његове дискретне појаве у сценама, увек негде по страни. Он преузима улогу Љубиног спасиоца од сигурне смрти, када ју је одвојио од гроба над којим је данима махнито туговала. Слуга Мирко се три пута среће са Љубом: први пут када је тешко рањен, а Љуба му спасава живот; други пут га Љуба сусреће као пустињака којег за тренутак не препознаје, и последњи пут у колиби у којој су заробљени син Ненад и слуга Мирко.

Књижевни стил одликују лексичка и синтагматска својства карактеристична за епску народну песму. То је нарочито видљиво у описима борбе: „*јуначка ѓрса*“, „*лако ударио*“, „*земљица црна*“, „*мајци земљи у крила ѓредала*“. Честа је употреба славјанизама: „*ошћечесѓва*“, „*ѓоржесѓвено*“, „*намереније*“, „*исѓољеније*“, „*на веки*“, „*објаѓија*“, „*сраженије*“, „*всује*“, „*оѓолченије*“, „*число*“. У систему синтаксичких карактеристика упадљив је ред речи који одговара синтакси немачког језика, са типичном употребом глаголског облика на крају реченице: „*а осѓала ѓројица ѓрем да су бодри духом била, али су ѓелом већ изнемоѓли*“, где се у конкретном примеру примећује и конгруенција субјекатског облика са предикатским, иако се зна да су вршиоци радње мушког рода. За опис главне борбе у којој гине сердар Милан аутор користи глаголско време имперфекта: „*ѓолумрѓва лежаше*“, „*брзо ѓоѓеѓоше мачеве*“, што је у складу са тоном свезнајућег приповедача и перспективом да би радња из далеке прошлости постала ближа посматрачу. Каткад се перспектива усмери и на одређени, битни тренутак, као на пример кад се јуначким узвиком подстиче радња и узбуљива родољубиво осећање, што је решено употребом садашњег времена и управног говора: „*живо јунаци*“, „*сложно браћо!*“, „*удриѓе*“. Стварао је Николић и мање успеле синтагме у којима има ономотопејског призвука, чиме је покушао да интензивира слике одсудне битке, догађаје и емотивно стање: „*ѓросиѓају речи*“, „*крваво ми сузи срдце*“, „*неѓријаѓеље ѓочеше крчиѓи*“, „*десну му руку одцеѓи*“, „*разслабљени ѓлас*“, „*ромињајући ѓоѓок*“, „*јауком ѓдикоји зазуји шума*“, „*исѓрунуѓо срдце*“. Постоје реченице и синтагматски облици који су нејасни, стилски непримерени, смислено недовршени, а неки су чак погрешно интерпретирани: „*восѓочнојужним ѓределима*“, „*намереније своје сѓрелом иза ѓрма у исѓољеније довесѓи*“, „*Шес*

Шо вече сегећи јој њод једним мноїоїранаїим расїом у једној долини, їги се їпри бреїа сасїављаше; а из њодножїа једноїа, лађана извираше водица." Упркос установљеном, роман одликују класична једноставност вуковске народне епике, природни стил народне књижевности, сценичност простора и радње, што су предуслови за драматизацију.

Романи попут Николићевог били су популарни код читалачке публике до четрдесетих година XIX века, а индикативно је да је овај роман у једном тренутку, додуше накратко, имао своју манифестацију у жанровски другачијој појави и окружењу. Наиме, због обиља призора погодних за сценску адаптацију роман је драматизован. На жалост, у току истраживачког рада нигде није пронађен примарни извор или материјални доказ који би поткрепио нотирани податак из енциклопедијског издања *Hrvatsko narodno kazalište 1894–1969* (Загреб 1969). Како се каже у овом издању, загребачки ансамбл је у новој сезони 1862/63. изводио представу: *„...žalosna igra Ljuba Milanova, Ilićeva dramtizacija pripovijetke Atanasija Nikolića...“*¹¹⁰. Овај податак није истражен, па се чак ни са сигурношћу не може одредити име извесног Илића који је радио на драматизацији. Иако су подаци непотпуни, они су драгоцени, јер свакако сведоче не само о популарности дела него и о пишевом утицају, иако је од објављивања приповести прошло тридесет и три године. Податак о праизведби, 13. децембра 1862, као и податак да је само једном била приказана, остаје непотпун чак и у касније објављеним историјама националних позоришта.¹¹¹

3.1.2. Приповетка *Вјерни њобраїим или Оїледало будућеї вијека*

Српски предромантичари су морално-сентименталну приповетку неговали као један од видова прозног жанра. Тај жанр је почетком XIX века доминирао у нашој периодици, где је у свом појавном облику имао највише одјека: у Арнотовом „Забавнику“, Стаматовићевој „Србској пчели“, „Србским љетописима“ Јована Хаџића, Вуковој „Даници“ и „Банатском алманаху“ Димитрија Тирола. Оне морално-сентименталне приповетке у којима постоје српска имена, обичаји, домаћи миље и веза углавном са српским историјским оквиром средњег века, били су почеци оригиналних књижевних остварења¹¹². Међутим, то нису прозна остварења у којима се срећемо са обиљем елемената жанра фантастике, него је пример у којем су заступљени елементи фантастике. Он је типичан за мере фантастике у морално-сентименталним приповеткама предромантичарске књижевности коју срећемо у преведеним текстовима. Једно од најзначајних остварења у контексту фантастичног жанра постигнуто је захваљујући окретању

¹¹⁰ *Hrvatsko narodno kazalište 1894–1969*, Zagreb 1969, 91.

¹¹¹ *Repertoar hrvatskih kazališta 1840/1860/1980*, Zagreb 1991, 1, 41.

¹¹² С. Дамјанов, *Корени модерне српске фанїасїике*, Нови Сад 1988, 250.

усменој традицији, актуализацијом њених мотива, повезивањем фолклорних и модерних фантастичних елемената, и одвија се у хорор-слоју романа предромантичара. Такав поступак је остварен у приповеци *Вјерни ѿобраћим*, првој приповеци заснованој „на народној“, што потврђује Живан Милисавац, који каже да је то прва приповетка у „Летопису“¹¹³.

Већи део ове приповетке појављује се у оквиру публикације Саве Дамјанова *Корени модерне српске фанѿасѿике* (Нови Сад 1988). То је одломак који се парадигматски ослања на изнете ставове о фантастичном дискурсу у српској књижевности, при чему је истакнута значајна улога Николићеве приповетке за будући подухват у припреми антологије српских фантастичних прича. Ускоро Предраг Палавестра приређује *Књигу српске фанѿасѿике XII–XX века* (Београд 1989), у којој, између осталих прозних текстова фантастичке садржине, преноси интегрални део приповетке из поменуте публикације Дамјанова. Објављивање приповетке *Вјерни ѿобраћим*, односно њеног најважнијег дела, након више од 150 година, говори у прилог актуелизацији примарног истраживања раније објављених Николићевих остварења, са намером да се укаже не само на ону видљиву морализаторску интенцију приповедача, него и да се сагледа у новом светлу, у новом поступку који је инспирисан фолклорном традицијом и фантастичким елементима код српских предромантичара прве половине XIX века. Ово говори у прилог тези Драгише Живковића да су „фанѿасѿично и ониричко елеменѿи српској романѿизма, али манифестѿовани у делима српских ѿриѿоведача, ближе је ‘рационалисѿичком’ ѿоимању свеѿа, неѿо миѿском, или окулѿном“¹¹⁴, управо стога што се инсистира на употреби елемената народних предања.

Ова приповетка припада књижевном стваралаштву из ранијег Николићевог периода. Објавио ју је у часопису „Србске љетописи“ из 1831. Већ је поднасловом одређена као „народња србска ѿриѿовједка“¹¹⁵. Према речима Снежане Самарѿије, њоме се показују нејасне представе о појму „народна прича“ током XIX века, а *Вјерни ѿобраћим* не представља чак ни „ѿодражавање усменој казивања“¹¹⁶, него оригинални ауторски покушај да се истакне поучност народне творевине. Ова приповетка је само обучена у рухо народног јер, како то детерминише Вук Стефановић Караѿић, народна приповетка је одраз српског језика, а не као што је код Николића, где су именовани јунаци, локалитет, обичаји којима је само желео да зазвучи народно, али га дидактичност и моралност приче одвлаче даље па запада у опширне изјаве о вечном односу добра и зла, идеализујући фолклорну традицију. Ови детаљи морализирања, дидактике,

¹¹³ Ж. Милисавац, *Исѿорија Маѿице српске*, 1, 1826-1864, 240.

¹¹⁴ Д. Живковић, *Народна фанѿасѿика у ѿкиву српске ѿриѿовейке*, Европски оквири српске књижевности, 2, Београд 1977, 220.

¹¹⁵ „Србске љетописи“, Пешта 1831, III, 26, 99.

¹¹⁶ С. Самарѿија, *Народне ѿриѿовейке*, Народне умотворине у Летопису Матице српске, Нови Сад 2003, 246.

дигресије... само одуговлаче радњу до експозиције, након чега следе сегменти који су чести у усменој књижевности. Први је варијација о повратку мртваца, мотивисана Николићевом причом о побратимству и одржавању задате речи, затим сегмент који припада делу легендарних прича, представљених параболичним сликама грешника. „Хиџерџифирана композиција, сладуњавим њезажима и другим моралистичким коментарима, ипак показује Николића као њисца који је добро познавао и фонд усменој приповедача и особености њарања усмене приче“¹¹⁷. Његова литетарна надоградња је слаба, што се види у поступку где се он, као писац, повлачи и уступа место сакупљачу, односно тамо где уметнички део приповетке лежи у начину причања. Сегмент са легендарним причама погодан је за проналажење препознатљивих фантастичних елемената из легенде, на основу којих се лакше детерминише однос чудесно-реално.

Иако се у поднаслову открива детерминанта народна српска приповетка, она то није. Дамјанов каже да је то „приповећка у којој се осећа њрегромантичка усмереност“, јер се посебно огледа у језику који следи јакаски изговор, а заступљени су славјаносрбизми и друго, први део приповетке је пун сентиментализма¹¹⁸. У приповеци је евидентно присуство ауторових интервенција: ту фигурирају латински термини [*proenam talionis*]¹¹⁹, објашњавају се правне финесе, у појединим моментима реализује се компликована синтаксичка структура, чији предлогак није могао бити уснеговорни идиом. У ову врсту интервенција спадао би и карактеристичан дидактичко-просветитељски тон на крају приче, као и драмска дијалогска форма. По мишљењу Дамјанова „ово осјварење мојло се одредиши као Николићева џроза ‘на народну’, или као његова мисификација народној сјваралашјва...“¹²⁰ Приповетка је карактеристична по свом предромантичарском обрасцу, који се овде ослања превасходно на фолклорне елементе и нема додатних рационалних кључева, што је за тадашњу српску фантастичку приповетку била реткост.¹²¹ Главни мотив ове прозе је повратак мртвог побратима због погажене заклетве и сусрета са живим побратимом, који касније упознаје загробни живот. Ова прича имаће одјека у Веселиновићевој приповеци *Вечност* из 1894. Обнављајући језик српске књижевности на извору народног говора, нови писци су новим речима, новом синтаксом и новим начином приповедања, склопљеним по угледу на народну причу, захватили и дубину семантичких поља, а одатле су изнели невероватан, чудесан свет народних веровања и предања.

¹¹⁷ Исто, 247.

¹¹⁸ С. Дамјанов, *Корени модерне српске фантасике*, Нови Сад 1988, 252.

¹¹⁹ А. Николић, *Вјерни џобрашим*, „Сербске летописи“, 1831, 106.

¹²⁰ С. Дамјанов, *Корени модерне српске фантасике*, Нови Сад 1988, 252.

¹²¹ Исто, 252.

Николићева приповетка лако је повезала фолклорне и ониричке елементе у гробљанску причу и блиска је мотиву из прича Готфрида Биргера¹²² (1747–1794). Овај мотив је шездесет година касније разрадио Јанко Веселиновић (1862–1905) у приповеци *Вечносїї*¹²³, како би у њу, као писац, етнографски са примесамa народњачког стила уградио не само изворне бајке него и другачије оцртан морал патријархалне честитости и пријатељске оданости¹²⁴.

Приповетка *Вјерни ѿобрашїим* се може композиционо поделити у три дела: први реалистични део, који је дат као парадигма реалног света, а циљ је да се читалац упозна са главним ликовима, Крстом и Срећком, њиховом искреном побратимском љубављу, међусобним заклетвама на верност и Крстином трагичном смрћу. Други део садржи догађаје везане за Срећкову одлуку да се ожени, чиме је испровоцирана појава мртвог побратима којем се Срећко заклео на деверство. Тај мотив приче је уједно и увод у фантастично. Реално је нарушено појавом фантастичних елемената, као што је појављивање мртваца у овом свету. У трећем делу, који почиње Крстиним позивом Срећку да му узврати деверство у сватовима, развија се прича о силаску у доњи свет са ауторовим интенцијама о казнама које чекају грешнике и награди која чека праведнике у загробном животу.

И Веселиновићева бајковита приповетка *Вечносїї* истоветна је прича о двојници младића, Илији и Бранку, двојници вршњака, који се збратимљују, све док један не заврши трагично. У другом делу фантастични елементи се уводе чим Илија одучи да се ожени и одлази на гробље како би одржао задату реч; у трећем делу је приказан силазак у доњи свет, где су најизраженији елементи карактеристични за народне бајке уплетени у фантастичан приказ доњег света. Четврти део је одлазак у свет будућности. Побратимство је код Веселиновића чин који се подиже на виши степен: свештеник ће благословити побратимство Илије и Бранка. Овом поступку аутор прибегава како би декларативно појачао обавезу братимљења са циљем искрености, брижности и заклињања на безрезервну оданост: „...*Кад су изашли из цркве, осећали су нешїио узвишено у души, осећали су милу везу, која је као нека свеїша рука, везивала срца њихова. Очима ѿуним суза ѿоїедаше се, и ѿружише руку један друїом.*“¹²⁵

Код Николића нема сцене братимљења у цркви. Оно је учвршћено побратимством очева, па се, као одвајкада доказано, једноставно наставља. Очеви побратими су своју верност показали и утврдили у заједничким мукама у раду, на њиви, која је код Николића детаљније дата у опису. Моменат који претходи трагичној смрти једног од младића дат је различито. Код Веселиновића гла-

¹²² исто, 252.

¹²³ С. Дамјанов, *Корени модерне срїске фанїасїїке*, Нови Сад 1988, 252; П. Палавестра, *Одлике срїске фанїасїїке*, 20.

¹²⁴ П. Палавестра, исто, 20.

¹²⁵ Ј. Веселиновић, *Вечносїї*, Београд 1894, 7.

ву губи Бранко, а код Николића Крста је погођен кондиром. Након разговора двојице Веселиновићевих младића, који је протекао у плановима за женидбу и уз то обавезно потврђивање заклетве на деверство, увлачи се сумња: „- *И да умрем, ја кад ме ти не би позов'о у деверство, ја ти не би оћросио!* - рече Бранко.“¹²⁶ Овај поступак помињања смрти иде у прилог безусловној вези међу побратимима, вези којој се не може ништа испречити од овоземаљских правила и миљеа понашања. Ништа, осим погажене речи. Веза двојице побратима је толико јака да њихова дата реч траје и у смрти.

Николић прибегава метафори како би у искрено пријатељство двојице побратима уплео фолклорни дискурс приказан у сцени кобног свршетка изазваног туђом завишћу, која се налази у најдубљим слојевима народног веровања: „*Но овакови случајеви без зависџи не моју. Кад из међу скоро ожењеној пара искренна и истиниџа љубов влада, онда зависџи подијне свекрву, или заову, или јеџрву, да сџлејџке и омразе јраве. Кад се два браџа браџињски и јрле и љубе, онда зависџи сесџру подобуњује, њој неџа мира, њу учи, како ће међу браћом замешнуџи кавје. Кад се два друја и јријашеља једнодушно слажу и љубе, онда зависџи комџије к' неслоји јривлаче*“.¹²⁷

У *Вјерном побраџиму* трагични догађај се одиграва на сасвим другом месту и другом пригодом, на свадби. Управо на том месту Крста и Срећко дају заклетве један другоме о деверству, док Веселиновићеве Бранко и Илија на неодређеном месту, јер је за њих битан моменат међусобног признања о намери очева да их жене. Одређење места где смрт стиже обојицу младића резултирало је схватањем поетике српске приповедне прозе прве половине XIX века и реалистичке приповетке друге половине XIX века: код Николића је свадба дата у контексту народне традиције и књижевног стваралаштва, а код Веселиновића у контексту реализма. Сцена опраштања побратима од овог света и најаву поновног сусрета на другом месту у суштини је увод у други део приповетке, где се интензивира присуство елемената фантастике. Код Веселиновића то није случај. Сцена заустављања празне запреге ноћу пред кућом је сабласна. Родитељи су запрепашћени, као и побратим који је кренуо да потражи Бранка. Слика ноћи појачава предосећај о несрећном исходу: месец, увело лишће које је жалостиво шуштало на дрвећу. Ови елементи су књижевни предуслов за појаву хорор-сцене, коју је аутор стилски уобличио тако да се чини да и њему застаје дах. Очигледно инспирисан Николићевом приповетком, Веселиновић се ипак разликује у кључним моментима. Хришћански мотив опроста је израженији код Веселиновића, а приказан је кроз родитељско помирење са синовом смрћу; родитељи не инсистирају да се доведу кривац или кривци пред лице правде, док је код Николића најагилнија мајка у свом настојању да се убици пресуди,

¹²⁶ Ј. Веселиновић, исто, 9.

¹²⁷ А. Николић, *Вјерни побраџим*, „Сербске љетописи“, 1831, 3, 101.

тражећи „крв за крв“¹²⁸. Тим пре што Николић истрајава у доследном спровођењу оног дела народне традиције који се инспирише неписаним правилима крвне освете.

Убијени побратим Крста долази са оног света како би Срећка подсетио на задату реч коју је погазио изабравши другог човека за кума. Сусрет двојице побратима у Веселиновићевој приповеци је другачији јер је пропраћен фантастичним сликама у којима су заступљени онирички елементи: „*џомаљао се џун месец*“, „*џишина као у џробу*“, „*сџарушена џрава*“, „*у даљини џукова џесма*“, спотицање о гробове, све је усмерено ка истицању неизвесности и изазивању страха од непознатог, од оностраног. Осећање страха прожима живог побратима, чему одговара дијалогска форма питања и одговора, који су кратки и јасни. Искључене су све емоције које би се могле очекивати из сусрета двојице побратима да су у другачијим, овоземаљским условима. То је и логично, пошто Веселиновићев Илија остаје у грозници обливен хладним знојем након разговора на гробљу.

Иако код Николића нема детаљније дескрипције саме сцене венчања, јер је она само у функцији нарације, Веселиновић се зауставља на овом детаљу. Сцена венчања је у духу минуциозног описивања, што је одлика реалистичког приповедања. Разлика је још уочљивија у сцени кретања свадбене поворке: сватови се срећу са мртвим побратимом Бранком, застајују и разговарају. Он учествује у свечаности, својим родитељима прича о ономе свету, где ће се ускоро сви састати, док је Николићев побратим остао по страни. Покојни побратим код Николића не жели да се поздравља и љуби са Срећком због погажене заклетве о кумству, док се код Веселиновића Бранко не љуби са мајком јер она не обилази његов гроб: „... *И само љубав џобрина моџла ме је кренуџи из моџа царсџива. Она једина моћна је мрџивоџа кренуџи!... Не џрилази ми, мајко!... И да ми џриђеш, не мо'ш ме џољубиџи!...*“¹²⁹, док је код Николића изражено: „*Оглази од мене невернице. Не можеш се џи са мноме љубиџи више, џи који си заклейву џвоју џоџазно.*“¹³⁰

Оба приповедача користе мотив гриже савести, који је покретач савести живих побратима да после дужег времена обиђу гробове. Веселиновићевом Илији побратим се јавља у сну, усред ноћи прекоревајући га. На другој страни, Николићевом Срећку побратим се обратио из гроба са необичним захтевом да му узврати деверство. Коначну одлуку, да дође Крсти у сватове, доноси као адекватно решење за обојицу пријатеља, правдајући се речима да је човек сам себи најбољи пријатељ. Сцена у којој се разрешава загонетка, пре него што је Срећко ишта заустео, говори у прилог сврсисходној улози фантастичког елемента, односно изненадног отварања гроба из којег излази мртав побратим Крста са речима добродошлице.

¹²⁸ Исто, 106.

¹²⁹ Ј. Веселиновић, нав. дело, 15.

¹³⁰ А. Николић, нав. дело, 113.

Различите су слике оног света код двојице приповедача. Николићев побратим улази у „безџранични ѿогрум, на које се зџрози, задркће и уџлаши“¹³¹, а Веселиновићев у „један ходник, који је блешџао од сјаја џолико, да му очи засенуше. Такве леџоџе он ни у сну сањао није.“¹³² Карактеристичан предромантичарски образац хорор-слике је улазак у доњи свет који се заснива на обилном црпљењу елемената фолклорне књижевности. У прилог овоме илустративно говори слика мрачне просторије осветљене кандилом, чиме се сабласно привиђење појачава: „Тек шџо су џо овом мрачном ѿогруму мало џошли, оџази Среџко на једном сџолу, џдје кандило џоре, но џако слабо, џек шџо се не уџаси. Над џламеном у воздуху, виси кайља крви, и џек који час да џагне на жижак, да џа уџаси.“¹³³ Функција капи крви која виси над кандилом је у метафоричној представи душе осуђеног убице Негоде, којег су Крстини родитељи узели себи на душу. Николић је дао слику грешника у подземном свету без претераног осликавања позадине. На тај начин је у први план ставио окајање грешника, сваког према ономе што је учинио; треба имати у виду да покајање траје вечно. И овде се послужио традиционалним обележјима која симболишу најизразитије људске пороке, а представљени су у народном веровању као: судија којем мач пресуде виси над главом, јетрве које се глођу у свађи, крадљивац који је отимао новац од сиромашних, биртијаш који је закидао на вину... Николићева је намера да подсети на подобни образац моралних понашања нормираних по религијским схватањима. У Николићевој приповеци слика доњег света дата је у супротности: с једне стране је свет мрака, свет за вечно окајање греха, кажњавања (јетрве, крадљивци) обављањем исте радње које траје незамисливо вечно, и, са друге стране, свет у којем се налазе они коју заслужују мир, спокој, свет светлости и лепоте, плодови, анђели. Приказивање ова два света усмерено је на појачавање искушења и страха од греха код човека, а пројцирано је наслеђем српске средњовековне књижевности, односно апокрифним причама о силаску у пакао, о страшном суду, о постању света и његовој апокалипси. Ова слика два света у народној машти мешала се са паганским духовним наслеђем. За разлику од Сређка, Веселиновић ставља Илију у позицију да се у подземном свету суочи са својим раније почињеним гресима у бајковитом простору. Идилична сцена игре невиних јагањаца и њихова персонификација у контрасту су са Илијиним гресима, а Веселиновић даје хришћанску поруку о опросту грехова. Овај опрост греха је неопходан поступак, како би могао неокаљан ући у бајковит свет: „...Красно здање сјало се џред њим... Зигови џоџа здања беху од драџа камена... Око двора красна башџа... Широко лишџе џравило је рајску хладовину, а боџаџи џлодови разасџираше свој мирис на све сџране...“¹³⁴

¹³¹ А. Николић, нав. дело, 117.

¹³² Ј. Веселиновић, нав. дело, 20.

¹³³ А. Николић, нав. дело, 117.

¹³⁴ Ј. Веселиновић, нав. дело, 24.

Код Николића је то лепо обитавалиште пуно разигране и распеване деце у прекрасној башти у коју може ући само достојан човек. Ова сцена раздраганости је у корелацији са Крстином свадбом, због које је Срећко сишао у онај свет. Раздрагана деца су метафоричне представе божијих анђела схваћених као невиност и провиђење, с једне стране, а прелепа башта метафорична представа жене као отелотворења мајке природе која рађа и ствара нов, бољи свет, са друге стране. У тенденцији осветљавања пута којим се крећу праведници Николић поручује: „*Правду љуби, ѿправду чувај и надљудавај, да би се и ти ове славе ѿ ѿреселенију амо угосиојио...*”¹³⁵. Изражена је Николићева просветитељско-дидактичка порука садржана у сликама кажњавања кривих и награђивања праведника, датих, поред осталог, и да би указале на одређене пороке и потом посаветовале пут врлине.

3.2. Драмска дела

Српски устанци и обнова српске државе потресају све учене Србе: Стерију, Стефана Стефановића, Атанасија Николића, Лазара Лазаревића, па се народни препород одвија у књижевном животу. Још су у XVIII веку Доситеј Обрадовић, својим књигама упућеним народу разумљивим језиком, и Јован Рајић, својом великом историјом, будили српску грађанску класу. Двадесетих година Вук Ст. Караџић објављује српске народне песме, које су освежиле суву прозу једне историје. Десетерачка народна предања певају о српској прошлости у уметнички надахнутом облику. На неговање историјске драме утицала су књижевна остварења *Траједија о смрти ѿ последњајо царја сербскајо Уроша Пјашиајо* (1798), коју је Јован Рајић удесио према комаду Емануила Козачинског, затим разни преводи са немачког, као што је Лесингов *Дамон* у Доситејевом преводу (1793), *Сирелци* (1804), *Марија Меничкова* (1807), Геснеров *Љубисав* у преводу Димитрија Давидовића (1816). Стерија нешто касније објављује *Милоша Обилића* (1828), Лазар Лазаревић *Владимира и Косару* (1829), а Стефан Стефановић поставља *Смрт Уроша ѿешиајо* још 1825, иако је дело штампано 1840. То је епоха отварања снажног националног одушевљења, па ће императив патриотизма и „ползе народне“ нагнати Николића да се окуша у писању драма.

Драмско стваралаштво Атанасија Николића нашло је своје упориште у српској народној књижевности. Све Николићеве драме, осим мелодраме *Агелаида, алѿиска ѿасијирка* (1825), дакле: *Женидба цара Душана* (1840), *Марко Краљевић и Арајин* (1841), *Драјушин, краљ србски* (1844), *Зидање Раванице* (1846), *Зидање Скадра на Бојани* (1861) и *Краљевић Марко и Вуча Ђенерал* (1861), инспирисане су народним песмама на тему славне српске историје. У драмама се

¹³⁵ А. Николић, нав. дело, 130.

придржавао оригиналног извора, без стилских решења, уз обиље фолклорних елемената, сентименталности, па је одсуством интервенција постигао јачи ефекат на читаоце или гледаоце јер је пустио да народно делује. Све његове драме објављене су након Стеријиних драма *Милош Обилић* и *Смрт Стефана Дечанског*, Стефановићеве *Смрти Уроша Пеџаја*, Лазаревићеве *Владимира и Косаре*, комадима у којима има много националне историје и народне песме, немачке романтике, угледања на Шекспира. Ове историјске драме прелазе у предромантичарске и романтичарске својим укусом, тематиком, осећајношћу и узорима¹³⁶, а том кругу припадао је Николић, поготову што је у извођачком смислу био најпредузимљивији. На пример, у Стефановићевом комаду *Смрт Уроша Пеџаја* Николић је 1825. носио захтевну улогу Вукашина Мрњавчевића, затим је поставио *Агелаиду алписку њасџирку*, а са Стеријом је имао заједничке подухвате у Крагујевцу, тако да је, уз своју вољу, предузимљивост и ревност, имао добре узор.

Николићево драмско стваралаштво састоји се од текстова писаних за позоришну сцену. Занимљиви су поднаслови свих драма, јер представљају неку врсту одреднице којом се детерминише функција драмског текста. То је основа за поимање Николићевог става према драми, јер је имао претензију да делује вишеструко: да своју креативност покаже у избору народне песме која му је дала почетни стваралачки импулс, затим да је препева и транспонује у нов књижевни облик, најчешће драму, потом да је упризори, а као крајњи циљ - да делује на публику. Опробао се у пастирској игри, мелодрами, трагичним позоришним играма и све су извођене. Најпопуларнији комади били су комади са певањем, као што су *Агелаида*, *Женидба цара Душана*, *Марко Краљевић* и *Арајин*. Чак је приметна разлика у сужејном смислу међу поменутих мелодрамским текстовима, јер су неки настајали за време Николићевог боравка у Новом Саду и Крагујевцу, и оних комада који настају касније, као што су: *Зидане Раванице*, *Зидане Скадра* и *Марко Краљевић* и *Вуча ђенерал* из времена док је живео и радио у Београду. Мелодраму *Агелаида, алписка њасџирка* Николић никад није објавио, па је остала у рукопису, који је сачуван. Примерак *Женидбе цара Душана* није сачуван. Објављени су *Краљевић Марко* и *Арајин*, а два драмска позорја, *Зидане Скадра на Бојани* и *Марко Краљевић* и *Вуча ђенерал*, писана у периоду између 1859. и 1860, изашла су из штампе тек 1861. У неким изворима¹³⁷ наводе се још три необјављена Николићева драмска дела која су извођена. То су *Обмана или Три њобрајима* (1861), *Ђурађ Смедеревац* (1868) и *Самоков* (1868), од којих за последња два сазнајемо директно из Николићевог писма¹³⁸ Јовану Ђорђевићу

¹³⁶ М. Павић, *Историја српске књижевности*, 4, Предромантизам, Београд 1991, 106.

¹³⁷ *Repertoar NP и Beogradu*, Београд 1966; П. Волк, *Писци националног шеџира*, Београд 1995, 579.

¹³⁸ писмо од 16. јануара 1868. које А. Николић из Београда шаље Ј. Ђорђевићу, Архив Војводине, Нови Сад, Ф- 35, кутија 10.

(1868). Од Николићеве драме *Смрт србској књаза Михаила Обреновића III* (1863) остала је само композиција Јосифа Шлезингера, која је пратила драму.

Николићева оригинална „сочиненија“ никад нису добила позитивну критику за уметничку вредност. У прилог томе говори први критички чланак његовог драмског првенца *Агелауда, алџиска њасџирка* („Сербске љетописи“, 1826). Чланак доноси вест о великој посећености представе, али се о драмском тексту каже: „Исџина, да ниџи је драматџическо вежесџиво, ниџи дилеџанџиа у џредсџавленију художесџиво, сџроџима Талије џравилима сооџвеџсџивовало.“¹³⁹ Николићеве покушаји драматизације народних песама су у српској књижевној критици окарактерисани углавном као неуспели. Најозбиљније критике упутио је Ђорђе Малетић у свом критичком чланку *Преџлед џозоришџне џре Марко Краљевџи и Араџин*, објављеном у „Сербском народном листу“.¹⁴⁰ На исти начин говоре и критике непознатог аутора објављене у „Даница“ о невеликој вредности *Зџдања Раванице*, сем наслова и мелодија¹⁴¹. Једино похвално о драмским покушајима говоре најраније критике, искључиво у вези са Николићевим ангажовањем на приређивању ђачких представа¹⁴². Кључно је да су то комади који су пунили позоришну салу, када су извођени на сцени Театра на Ђумруку. Докле год су се давали његови комади позоришне сале су биле пуне „зрицатеља“. Николићево име налазимо у *Грађи за исџорију срџској џозоришџи* Јована Ђорђевића, међу писцима који својим драмским стваралаштвом обележавају други период од 1826. до 1861.¹⁴³

Поред Николића у овом периоду стварају Јован Стерија Поповић, Лазар Лазаревић, Стефан Стефановић, Константин Поповић Комораш, Симеон Милутиновић Сарајлија и други. Заједничка карактеристика драмских остварења је у томе што писци узимају српску историју за извориште „трагическим сочиненијима“, вешто представљају тужне догађаје којима се српској публици, гледаоцу, па и читаоцу, снажи свест о националном идентитету. Јован Ђорђевић оцењује да је већина „драматических сочиненија“ из овог другог периода од веће вредности, оригинална и подесна за упризорење, али да постоје драме другог и трећег реда. Дrame одликује нешто чистији језички стил, провејавају сентименталистички тон и предомантичарски дух, чак и код осредњих остварења. По мишљењу Ђорђевића, разлог је у томе што се српска књижевност није развијала по плану „неџо се џресуђивало џо случају, како се коме доџдало и без разборџџосџи“.¹⁴⁴ Николићевим драмским стваралаштвом ба-вио се Божидар Ковачек, који је своје научно-истраживачке студије системат-

¹³⁹ „Сербске љетописи“, 1827, 1, 183.

¹⁴⁰ Ђ. Малетић, *Преџлед џозоришџне џре...*, „Сербски народни лист“, Пешта 1844, 345.

¹⁴¹ Аноним, *Зџдање Раванице*, „Даница“ (ур. Ђ. Поповић), Нови Сад 1862, 1, 15.

¹⁴² „Сербске љетописи“, 1826, 1, 152–153.

¹⁴³ „Позориште“, Нови Сад 1873, 60, 238.

¹⁴⁴ „Позориште“, Нови Сад 1874, 2, [5].

ски објављивао у периоду од 1985. до 2006. у оквиру споменица, самосталних издања¹⁴⁵ и зборника научних радова.¹⁴⁶

3.2.1. *Агелауда, алјиска ѓасџирка*

Са посебном пажњом Божидар Ковачек је истраживао прву Николићеву драму *Агелауда, алјиска ѓасџирка* и своја истраживања објавио у више наврата. Драму је посматрао у контексту Мармонтеловог оригинала и Доситејевог превода *Агелауде*, а у каснијим истраживањима кроз мотив Аделаиде, представљајући је као замајац српског сентиментализма. Рукопис *Агелауде* је сачуван, а по мишљењу Ковачека првобитно се налазио у Архиву Хрватског народног казалишта у Загребу¹⁴⁷. Каснија истраживања довела су до новог закључка да се рукопис данас чува у Заводу за књижевност и театрологију у ХАЗУ, преузет из Архиве Казалишта.¹⁴⁸

Николић је *Агелауду, алјиску ѓасџирку* написао за време боравка и учитељевања у Новом Саду, 1826. Ево шта у *Биографији* каже: „*На идућу јесен 'Робове' од Давидовића и сачиним ѓо Досиџеју 'Алјиску ѓасџирку' с ѓесмама, које је веома добро исјало и са ѓохвалом ѓримљено.*“¹⁴⁹ Да се *Агелауда* играла са великим успехом код публике говори и поменути чланак из „Сербске ѓетописи“: „*И ове јесени јесѓ Г. Аѓанасиј Николић, Гимназије НСадске Zeichenmeister на ѓолзу овдашње ѓрафическе школе, у Крајнеровом Теаѓру ѓириѓиѓ једну ѓозоришну иѓру ѓредсѓавио ѓод именом: 'Алјијска ѓасѓирка'. Предмеѓ ове иѓре била је Агелауда, морална ѓовесѓ Г. Мармонѓела, ѓреведена Досиѓејем Обрадовићем. Г. Николић обделао је ову исѓорију за Теаѓер и разделио на ѓири дејсѓивија, сваком ѓо неколико ѓесама додавши.*“¹⁵⁰ Оно што је Доситеја заинтересовало и привукло за Мармонтелово дело јесу књижевна дела писана у духу просветитељства са изразитом моралном тенденцијом, јер је Доситеју био циљ да истакне моралну поуку у првом плану *Предисловија*. У истој релацији се може посматрати Николићево интересовање за Доситејев превод: деловати својим моралним ставовима и радом на ученике, а притом да се кроз рад увеселе. То је успео да оствари са ученицима кад је поставио ову пастирску игру са певањем на задовољство својих ученика и опште одушевљење публике.

¹⁴⁵ Б. Ковачек, *Теаѓар Аѓанасија Николића*, Споменица Српског народног позоришта 1861-1981, Нови Сад 1981, 207-222; исто, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 220-249.

¹⁴⁶ Б. Ковачек, *Николићеве драматизације народних ѓесама*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 15, Београд 1985, 213-218.

¹⁴⁷ Б. Ковачек, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 230.

¹⁴⁸ Б. Ковачек, *Талија и Клио*, 3, Нови Сад 2006, 43.

¹⁴⁹ А. Николић, *Биографија...*, табак 6.

¹⁵⁰ „Сербске ѓетописи“, 1827, 1, 183.

Ова пастирска игра изводила се и касније, 1830, а о томе налазимо податке код Павла Циндрића у: *Hrvatski i srpski teatar* (Загреб 1960). Како је тридесетих година позоришни живот утихнуо, у Новом Бечеју се јавила једна позоришна дружина, која је деловала кратко, а водио ју је Максим Брежовски. Трупа је на репертоару, међу осталим комадима, имала и Николићеву *Агелаиду*, *алијску ѿасѿирку*¹⁵¹. Овај комад је пленио пажњу гледалаца музичко-инструменталним одломцима и својим каснијим извођењима. У Панчеву ју је изводило новосадско Српско дилетант содружество септембра 1839, кад је публика непрестаним аплаудирањем тражила поново извођење песама¹⁵². Зато је Николићева драматизација заслужна што су се многе варијанте песама из *Алијске ѿасѿирке* певале међу народом где год је била извођена у Новом Саду, Крагујевцу, Панчеву и Загребу.

По Ковачековом налазу, песма коју пева Аделаида („*Како сунце лејо сија на зајагу заогећу*“) певана је три пута соло, једну песму пева млади Фонрозе, а три дуета певају пастири и један дует срећни вереници.¹⁵³ Изузетну популарност имала је још једна Аделаидина тужна песма - „*Све шѿо ме окружава*“, која је антологијска и налази се у српским рукописним песмарицама. Песме „*Све шѿо мене окружава*“ и „*Како сунце лејо сија*“ Николић ће штампати 1836. као популарне грађанске песме у свом „*Сербском славују*“ у частици III (Будим 1836).¹⁵⁴

3.2.2. Женидба цара Душана

Овај позоришни комад никад није објављен, али се о његовом постојању и извођењу сазнаје на основу чланака из „Новина сербских“ (1840, бр. 47 и 52) и Николићеве *Биографије*. Драма је представљана у крагујевачком Лицеју уочи имендана кнеза Михаила 7/19. новембра. У чланку се каже: „*Предсѿавленије 'Женидба Цара Душана' Г. Профессором Маѿемаѿике у овдашњем Лицеуму Аѿанасијем Николићем, сочинио је у ѿесмама, на форму Талијански оѿера, и заисѿа је Г. Николић како сочиненијем овим, ѿако и ѿрањем рола са својим ѿерсоналом не само сооѿвешѿивоао смислу ѿресѿавленија; но је свако очекивање како Књаза, ѿако и они зриѿеља, који су имали ѿриликe у највећим Евројејским ѿеаѿирима биѿи ѿревозишо; особито кад се још ѿо у ѿризреније узме, да ниједно од ѿрајућих лица вежесѿива у музики нема, а цело ѿредсѿавленије је у ноѿе сѿављено, и зачудо је свима, да се ни једна ѿоѿрешка у соѿлашавању ѿевача са свирачима, доѿодила није. Оршесѿер је сочињавала банда Књажеска ѿод уѿравленијем своѿа Каѿелмајсѿора Јосифа Шлезинѿера, који је и све ѿесме ѿре ове на ноѿе сѿавио.*“¹⁵⁵ Међутим, овде

¹⁵¹ Р. Cindrić, *Hrvatski i srpski teatar*, Zagreb 1960, 127.

¹⁵² „Сербскиј народни лист“, 1839, 49, 365-367.

¹⁵³ Б. Ковачек, *Талија и Клио*, 3, Нови Сад 2006, 47.

¹⁵⁴ Б. Маринковић, *Српска грађанска ѿезија*, 2, Београд 1966, 515.

¹⁵⁵ „Новине србске“, 1840, 47, [441].

се у вестима сведочи да је Николићев комад приказан с песмама, за које се не би могло рећи да су оперског карактера, ако се узме у обзир суд изречен о певачима без музичког образовања. Непотписани аутор овог чланка је претерао у жељи да уприличеној свечаности да виши значај, који би се могао поредити са свечаностима какве су се давале у Европи.

Оно што се из чланка не може сазнати јесте да ли је Николић играо улогу цара Душана. Познато је да се прихватао и глумачких задатака. Још у Новом Саду је играо Вукашина у Стефановићевој драми *Смрт Уроша Пешића* (1825).¹⁵⁶ Поводом првог извођења свог комада *Женидба цара Душана* Николић каже у Биографији: „Кад ферије настује, већ нисам више имао посла са мојим предметима и уишребим време на то да сачиним драму у три чина с њевањем ‘Женидба цара Душана’, и ту драму у очи Св. Арханђела Михаила у њој часи Књазу предсјавимо у великом ходнику школском. За предсјављање овој дела изберем лица које из реда чиновничкој, које од моји колега ја и сам узмем улогу Цара Душана. Одело и декорације скрпимо како се мојло и дело буде врло добро и на заговолство Књаза предсјављено. Мелодије за њесме удесим са кајел-мајстером Шлезингером...”¹⁵⁷

Други пут „представленије” *Женидба цара Душана* играно је исте, 1840. године у част кнежеве славе свети Никола. Тамо се каже: „Исти дан увече предсјављала се јо друји њуји за часи Свејлој Књаза у њеашру нашем Ојера ‘Женидба Душанова’, које је предсјавленије и Свејли Књаз ѡрисушсвијем својим ѡчестивоао и ѡри коме је велико число Чиновника и Званичника, као јод и ошличниј ѡраждана било. Дилетанци су као и ѡрви ѡуји на ѡуно заговолство свију ѡрисушвујући ролле своје ѡрали. Театрално ово предсјавленије ѡрајало је до три саати јо акшаму, јди су како ѡри ѡочейку исјоја, ѡако и ѡри свршејку на ѡљани ѡред конаком ракејше бацане.”¹⁵⁸

У вези са овим Николићевим позоришним остварењем неопходно је указати на једну чињеницу. Ова драма је у новембру 1840. насловљена као *Женидба цара Душана*, а месец дана касније *Женидба Душанова* и у таквој форми су је преузеле „Новине србске”. Међутим, кад се почела давати на сцени Театра на Ђумруку, налазимо и трећу варијанту наслова, премда је незнатно другачија, али недвојбена. У „Додатку к србским новинама” (1842, 9) наведена је као *Женидба Стефана Душана, Цара Србској*. Могуће је да је Николић дорађивао свој текст, с обзиром на то да га је представљао у две сврхе: са ученицима и чиновницима у кнежеву част и са дилетантима за јавно извођење на позоришној сцени. Могуће је да је у позоришној пракси лакше оставити драмски текст у таквој слободној форми, како би се касније додавале интервенције, самим тим проширивали и дотеривали текст и наслов. Пошто без оригиналног текста није могуће утврдити због

¹⁵⁶ „Србске летописи”, 1826, 1, 152-153; А. Николић, *Биографија...*, табак 19; С. Шумаревић, *Позориште код Срба*, Београд 1939, 108.

¹⁵⁷ А. Николић, *Биографија...*, табак 19.

¹⁵⁸ „Новине србске”, 1840, 52, [481].

чега постоје три варијанте наслова и да ли су постојале варијације текста, ови ставови остају на нивоу претпоставки. У свим референсним библиографијама и научним радовима налази се забележен наслов *Женидба цара Душана*.

У поменутом чланку детаљније се сазнаје, поред истог податка о музичком умећу *кајелмајсџера* Јосифа Шлезингера, нешто више о дијалогу, песми и понајбољим глумачким остварењима: „...*Песме су на заговољсџиво зришџеља ѓре-красно исџале и умесџино дијалоџа између њи сџављени. Међу осџалима ролле су своје ѓонајбољи иџрали: Сџефан Душан, Цар Србскиџ; Срџан Бан и кум; младо Буџарче и Раџоџца чауш.*“¹⁵⁹ На основу чланка се не може тврдити да *Женидба цара Душана* има књижевне вредности, али би се, судећи по Николићевим поступцима у драматизацији народних песама и доцније објављеним критикама, могло претпоставити да је и овде прибегавао доследном спровођењу поетских слика народне песме у сценска упризорења, ако се има у виду јединствена Николићева намера да се што оригиналније приступи изворној народној песми без већих интервенција. Једином интервенцијом би се могли сматрати музички одломци, али то ауторство припада Шлезингеру. Драма је имала певачке деонице испеване уз оркестарску пратњу Шлезингерове музичке „банде“. Такви комади, по тврђењу Божицара Ковачека, представљају рани зачетак народних комада с певањем и играњем, који су касније постали веома популарни¹⁶⁰.

Ова драма је показатељ универзалног Николићевог односа према народним песмама. Уосталом, рад на прозном стваралаштву из Николићевог ранијег периода говори у прилог коначном изворишту његове инспирације, у народној књижевности. То је започео још приповестима објављеним у календару „*Ружица*“ прибегавајући директној сужејној позајмици из оригинала *Женидба Душанова* (Вук Ст. Караџић, *СНП*, II-29)¹⁶¹. Једно од објашњења сужејне разраде могло би се наћи управо у том одсуству ауторових корекција. Очигледно је да је народну књижевност држао за неприкосновен оригинални извор, бар када је реч о истицању српске историје, па је као усмена творевина лако стизала, без икаквих ограничења, до најширих слојева неписменог српског становништва. Примат усменог стваралаштва ишао је на руку Николићу у жељи да га визуализује и сценски актуализује, па је читавим овим подухватом у суштини добио на првенству. Довољно је учинио што је оживотворио народно песништво. А кад се томе придода неспорна улога упризорених комада у заснивању професионалног позоришта, развијању драмске књижевности инспирисане националном историјом као и то да су комади приказивани у најповољнијем тренутку за национално буђење, видела би се Николићева вишеструка заслуга. Историчар позоришта Павао Циндрић посебно истиче овај Николићев комад сматрајући га

¹⁵⁹ В. С. *Театер*, „Додатак к Србским новинама“ (ур. Т. Павловић) Пешта 1842, 9, 36.

¹⁶⁰ Б. Ковачек, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 233.

¹⁶¹ В. Стефановић Караџић, *Срџске народне ѓјесме*, Беч 1845, 132-154.

непроцењивим за историју српског позоришта „*jer je ona u stvari značila obnovu Kragujevačkog pozorišta i stvaranje prvog narodnog kazališta u Srbiji.*“¹⁶²

3.2.3. Краљевић Марко и Арајин

Ову драму објавио је у Београду 1841, вероватно од јуна, када се вратио из Крагујевца, пошто у својој *Биографији* напомиње да је преко ферија, о јесени приређивао са својим ђацима овај комад. Драму је за сцену уприличио као мелодраму, дакле као комад са певањем и музиком коју је компоновао Јосиф Шлезингер. Постављана је три пута на сцену Театра на Ђумруку. По сведочењу Ђорђа Малетића у *Грађи за историју српској народној позоришћа* (1884), публика је радо гледала ово дело, с обзиром на то да је често играно у фази дилетантизма Ђумручког Театра. Касније је нестало са наше позорнице.¹⁶³

Међутим, овај комад се изводио 1870. у Новом Саду, а критика се изразила овако: „*Комад овај нема никакве драматичне вредности, а што се зашло ојетт свећини дојада, узрок је Марко Краљевић и ђесме. Пева шју и Арајин и виле, и Марко Краљевић, ал'не ђићјај зашћо и да л' ојовара увек мелодија садржају ђесме. Тако н. ђр. смешно је слушаћи како Марко ђева као какав слѐац уз јусле. Та боље му је и не ђеваћи, нејо ђако слѐачки нарицајчи. То никако не доликује јунаку над јунацима. Најбољи у целом комаду је лик, ал'и шју би ваљало да се свршећак ђреиначи и шјо ђако, да ја не завршују само женски ђласови нејо и мушки. Тим би лик млојо снажнији био а и добио би млојо шћо се ефекћиа шћиче.*“ Оштру Малетићеву осуду треба посматрати у контексту класицистичког миљеа промишљања, када се сматрало подобним ако у књижевном делу постоје одједи класичног схватања лепоте. Његово књижевно-теоријско становиште је засновано на естетским расправама шилеровског типа¹⁶⁴. Као највећи критичар и естетичар оног времена, Малетић је написао критику о драматизацији народне песме *Краљевић Марко и црни Арајин*, објављену 1844. у „Сербском народном листу“. Изненађен чињеницом да се свако почео прихватати писања и огледања на пољу књижевности и да се може назвати писцем, започиње у подсмешљивом тону критички осврт на драму *Марко Краљевић и Арајин*. „*Подражавање народних ђесама и обичаја шјолико се уобичајило да је ђосћало цењено*“, каже даље Малетић. Критика се односи на дела мотивисана народном књижевношћу, која су узимана као да је свако најбоље, без испитивања праве вредности, па су се у таквим делима „*рећале којекакве будалашћине, обичају*“. Зато Малетић негодује, јер је он мишљења да је природа носилац инспирације, а резултат су чиста и искрена емоција и једноставност лепоте. То је извор који никад неће пресушити,

¹⁶² P. Cindrić, *Hrvatski i srpski teatar*, Zagreb 1960, 161.

¹⁶³ Ђ. Малетић, *Грађа...*, 25.

¹⁶⁴ J. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 1983, 290.

то је образац који служи уметнику за почетну иницијативу, а даље песник својим талентом уобличава и ствара дело. Али Николић више није у природи видео погодан извор за оно што је желео јасно да поручи, него је народно стваралаштво било неопходно, пошто је оно инспирисано вековима наталоженим емоцијама обесправљеног народа. Ову парадигматску секвенцу ни Малетић није видео у почетку: „*Све шћо је народно, било добро или зло у звезде се кује*“¹⁶⁵, образлажући како се не треба руководити у пуној мери испеваном песмом. Сматрао је нечувеним да се песме препевавају, а да их многи ствараоци потписују као своје дело, како би се прославили; речју - настају плагијати.

Драмски заплет какав се у суштини налази у изворнику занимљив је: Марко Краљевић се одважно упушта у борбу са Арапином са намером да ослободи заробљену девојку. Малетић је сматрао да све остало што је у народној песми треба изменити и подредити главном дејствовању и благородном циљу: усавршавању драмске форме, изграђивању карактерних ликова без понижења - ни Турака ни Марка, тако да комад може неприметно деловати на испитивалачки разум како би у нама пробудио пододна осећања. Придржавање редоследа догађаја какав је дат у народној песми може ићи у прилог Николићевој невестости у поступку драматизације. Али Николић потпуно другачије гледа на народну књижевност: као на национално благо које не треба много мењати него га у оригиналном облику оставити јер је такво најлепше. Такође, вероватно је знао да немају све народне песме исту естетску вредност, па је зато користио оне које су сижејно могле одражавати поруку примењиву у времену када је сматрао да је то неопходно.

Да би се драмски обликовао људски карактер, потребно је да писац познаје људску природу, историју, географију, народне обичаје, а коначно неопходно је имати природног дара, што му Малетић одриче. Николић није успео да разликује драму од песме: кад је узимао једну ствар да је представи - просто је песму препричавао, без икаквог дејства. Малетић критикује и сцену смрти Арапина, јер је мишљења да Марко Краљевић није требало да се побије у хану. Зато та сцена нема величину у којој се гордост и насиље завршавају и Арапин бива побеђен у равноправној бици. Мелодрама можда нема тесно повезане сцене, или су развучене, али ако се посматра у склопу Хаузерове дефиниције мелодраме, ток одвијања радње постоји, ефекти су сирови, не бирају се средства¹⁶⁶ па је тако Николић одабрао мотиве који су у складу са укусом публике и овај комад учинио популарним.

Главни јунак Марко је на крају одабран од Бога као јунак који спасава невиност, односно девојку. Он се вајка што му је Бог дао изузетну снагу, али да је нема где показати, нема згодне прилике, нема циљ да би се за славу рода српског

¹⁶⁵ Ђ. Малетић, *Прејлед ѿозоришћине ијре Краљевић Марко и Црни Арапин*, „Сербски народни лист“, 1844, 346.

¹⁶⁶ А. Hauzer, *Socijalna istorija umetnosti i književnosti*, 2, Beograd 1962, 190.

могао жртвовати. Зато одбацује првобитну царичину молбу да избави девојку. Како је успела царица да га наговори, крајње је необично понашање за јунака који има од бога дар да за труд тражи надокнаду. Поклекнуо је пред обећаним товарима блага, на чијем се детаљисању писац више задржао, желећи ваљда да лепоту блага и драгог камења упореди са девојчином лепотом, као и да истакне улогу завређене награде. Част и поштење Марка Краљевића могу се само пијанцима допасти, тврди Малетић: Арапин иде у сватове, а Марко једнако пије. То није начин да се објави како се храброст, одважност и благородни циљ постижу пићем. Он невешто барата географским појмовима: то је видљиво у сцени када Татари долазе Марку један за другим, један из Прилепа, други из Цариграда; или да је испред Стамбола језеро у које девојка намерава да скочи. Критика је упућена празнини у другој појави, јер тако Николић не би морао уводити Татаре. „Но кад се не може одећа исцела наїравиїи, онда је добра и закрїа”¹⁶⁷, додаје на крају Малетић. Погрешно је описивао турске обичаје, што се препознаје у говору црног Арапина, који је окупљао сватове да „сазива кума и девера”¹⁶⁸. Кад се одузме све оно што је од речи до речи преписано из народне песме, остају само Ћир Пуља и Сима, Грци који су производ Николићевог ума. Изложио их је подсмеху јер не знају говорити српски. У сцени кад је борба неодложна, Николић приповеда оно што се већ зна: како се тврдица на исквареном српском језику љути на свог слугу. По том основу Малетић утврђује да на појаву Ћир Пуље у Николићевој драми има утицаја Стеријин кир Јања.

Малетић је своју оштру критику преиначио касније у својој *Грађи за исїорију срїскої народної ѳозоришїа* (Београд 1884). Овде је ипак нешто повољнијег мишљења, правдајући се да је драма за ондашње време и публику била потребна. Николићу се правдао тврдњом да није имао много времена за разраду драме, али да су дијалози били од пресудног значаја како би се само песма памтила, а не само драмски комад. Осећање чемера под Турцима је било снажно, па је „їакав комад добро дошао”¹⁶⁹, с обзиром на то да Малетић пише другу критику са временским одмаком од 44 године. *Краљевић Марко и Араїин* један је од оних комада у којима треба тражити клицу распаљене нове мржње према Турцима и нове жеље за ослобођењем, које је уродило повратком Обреновића на власт и то у годинама оснивања српског позоришта од 1858.¹⁷⁰ Савремена истраживања потврдила су Малетићев став да драма нема уметничку вредност. Божидар Ковачек иде даље, поткрепљујући тврдњу чињеницом да је Николић од укупно 435 стихова народне песме (Вук Ст. Караџић, II-66) у драму унео 402 стиха. Пошто

¹⁶⁷ Ћ. Малетић, *Преїлед ѳозоришне иїре Краљевић Марко и Араїин*, „Сербски народни лист”, 1844, 349.

¹⁶⁸ А. Николић, *Марко Краљевић и Араїин*, Београд 1841, 12.

¹⁶⁹ Ћ. Малетић, *Грађа за исїорију...*, 26.

¹⁷⁰ Ћ. Малетић, *Грађа за исїорију...*, 31.

Ковачек не наводи стихове у свом раду *Teaṣar Aṣanasija Nikoliḥa*¹⁷¹, овде ће се њиховим навођењем указати на још неке тврдње.

Песма коју у III чину пете појаве пева Сима, слуга Ћир-Пуље, певачка је нумера „*He uṣoni, ne zakoḷi*“ (Вук Ст. Караџић, I-503), чије стихове Николић преузима у целости:

*„Вода леṣи, бреṣ дере,
На њој Јана ноṣе ѿере,
Према њој се Јово дере:
Не уṣони, мој дилбере,
Не уṣони, не zakoḷи;
Ак'уṣонеш, вадићу ṣе,
Ак'извадим, љубићу ṣе;
Не ћу љубиṣи јола враṣа;
Већ ћу куйиṣи лиṣру злаṣа,
Па ћу свезаṣи'ово враṣа,
Па ћу љубиṣи'око злаṣа,
Кано чела око саṣа.“*¹⁷²

Незнатне су разлике у поређењу са песмом забележеном у Вуковом издању, а тичу се доследне употребе правописних знакова, као и то да се у Николићевом одштампаном издању указао пропуст: „*Па ћу свезаṣи'ово враṣа*“, док код Вука стоји „*око враṣа*“.

Ковачек је препознао деветнаест стихова из песме *Марко Краљевић и Љуṣица Боḡан*¹⁷³ (Вук Ст. Караџић, II-39) из II чина, четврта појава:

*„Кад сам једном онуда ѿрошао,
И ломео ѿозна винограда,
Пријази ме Љуṣица Боḡане,
На кобили ṣанкој бедевији,
Ја несмедо чекаṣи Боḡана
Већ ѿбеḡо уз кршино ѿриморје;
Поћера ме Љуṣица Боḡане,
Да ми не би Шарца од мејдана
Заисṣа ме уваṣиṣи шћаше;
Већ ми Шарац сṣаде одмицаṣи,
А кобила ѿоче осṣајаṣи.
Кад ṣо виће Љуṣица Боḡане,
Он ѿṣеже ṣежку ṣоузуину,
Пушћа замном уз кршино ѿриморје,*

¹⁷¹ Б. Ковачек, *Сѡменица Срѣској народној ѿозоришṣа*, Нови Сад 1981; исти, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991.

¹⁷² А. Николић, *Марко Краљевић и Араѣин*, Београд 1841, 38-39.

¹⁷³ Б. Ковачек, нав. дело, 235.

*Доваџи ме ѿ свилену ѿасу,
Са својијем сайом од ѿоѿуза,
Шћера мене за уши Шарину,
Једва му се у седло ѿовраџи,
И уџеко уз кршно ѿриморје.*¹⁷⁴

За разлику од изворне песме, Николић приликом преузимања једино није употребљавао ијекавско наречје. Такође, није користио нити апострофирао знаком за правилан облика аориста у трећем лицу једнине, на пример: „*Ја несме до...*“, „*Већ ѿобејо...*“, „... у седло ѿовраџи“ и „*И уџеко уз...*“. Николић испушта изворни стих у којем се казује да га је Љутица Богдан „*ѿоѿерао на ѿанкој бедевѿи*“. Постоји стилска разлика у стиху „*са својијем сайом од ѿоѿуза*“, а код Вука гласи „*Побраџиме, сайом од ѿоѿуза*“.

Николић преузима 20 стихова из песме *Марко Краљевић и кћи краља Арајскоја*¹⁷⁵ (Вук Ст. Караџић, II-64):

*„Од кад бија у земљи Арајској
И ѿосѿрада на води Чаѿѿрњи.
Ја ћадија да најоим Шарца,
Па ѿу нађо дванајесѿ Араја,
Те ми овде извадисмо кавѿу,
Ја ѿоѿејо ѿешку ѿоѿузину,
Те удари црна Арајина,
Ја једноја, мене једанајесѿ,
Ја двоицу, мене десетина,
Ја ѿроицу, мене деветина,
Ја четѿири, а мене осмина,
Ја ѿетину, а мене седмина,
Ја шесѿину, а мене шесѿина;
Шесѿина је мене најјачала,
Свезаше ми руке наојако,
Одведоше Краљу Арајскоме,
Краљ ме баци на дно у ѿавницу,
Ја ѿавнова за седам ѿодина,
Ниѿ ја знадо, кад ми лейѿо дође,
Ниѿ ја знадо, кад ми зима дође...“*¹⁷⁶

Разлика у односу на изворник није само у томе што је Николић изоставио 13. стих, онај којим се Марко Краљевић обраћа мајци, где се у суштини пева о стварном разлогу кавге, а којим се вајкао мајци:

*„Ја шћадијах маѿи, ѿреко реда...“*¹⁷⁷

¹⁷⁴ А. Николић, нав. дело, 18-19.

¹⁷⁵ Б. Ковачек, нав. дело, 235.

¹⁷⁶ А. Николић, нав. дело, 22-23.

¹⁷⁷ В. Ст. Караџић, *Срѿске народне ѿјесме*, Беч 1845, 376.

Имајући на уму Николићеве дигресије које су сижејно преузимане из других народних песама, драма *Марко Краљевић и Арајин* садржи 829 стихова, од којих су 453 стиха преузета директно из народних песама¹⁷⁸. Истичемо још један Николићев поступак: његова позоришна игра започиње уводним појављивањем две виле које певају о страху који хара Стамболом, о Црном Арапину који је злоупотребио моћ коју су му виле подариле. Николић поставља улогу вила као бића са небеса и божијих слуга:

„Бој је нама силе ѿодарио,
да на добро обраћамо људско.“¹⁷⁹

Сличан поступак налази се код Стерије у трагедији *Милош Обилић* (Будим 1828). У уводној сцени три авети ће својим додатим моћима утицати на Милоша Обилића. Николићу је замерано што није директно описао сцену од одсудног значаја, битку између Марка Краљевића и Арапина, него је препричава слуга Сима. Индиректан опис кључне сцене није усамљен пример. У Стеријиној трагедији *Милош Обилић* сличан је поступак: кључну сцену Милошеве погибије препричава турски слуга¹⁸⁰ и такође је дата индиректно. О односу Стеријиног утицаја на Николићев књижевни рад може говорити и податак да се Николићево име налази и у списку пренумераната, још док је боравио у Новом Саду као „земљемер“ и учитељ „начертанија“, за Стеријин комад *Милош Обилић*, који објављује Јосиф Миловук у Будиму 1828.

Драмски комад *Марко Краљевић и Арајин* изводило је Ђурковићево позориште „Код Јелена“ 19. фебруара 1848, после првог извођења на сцени Театра на Ђумруку 1841, Српско народно позориште га је изводило у три наврата: 4. јула 1865, 16. јуна 1867. и 27. децембра 1885. Новинске вести потврђују само прво и последње извођење, док су остала извођења на нивоу података¹⁸¹. Упркос раније објављеним критичким ставовима о драми *Марко Краљевић и Арајин*, Српско народно позориште је овај комад изводило 27. децембра 1885, три године после Николићеве смрти. Јован Грчић је у листу „Позориште“ (1885, 25) објавио чланак поводом извођења *Марка Краљевића и Арајина* изражавајући неповољан суд о драмској вредности комада, не оспоравајући притом чињеницу да је комад био изузетно пријемчив за публику. Грчић каже: „Николићева јуначка ѿозоришна иіра ѿо народној іесми удешена и сувише је слаба и невешіта работіа, а да би још моіло биіти речи о икаквој вредносіи.“¹⁸² Сем музике, у којој се могло уживати, Грчић указује и на течне народне десетерце.

¹⁷⁸ Б. Ковачек, нав. дело, 235.

¹⁷⁹ А. Николић, нав. дело, 8.

¹⁸⁰ Ј. С. Поповић, *Милош Обилић*, Будим 1828, 108-109.

¹⁸¹ П. Волк, *Писци националној шеаітра*, Београд 1995, 580.

¹⁸² „Позориште“, Нови Сад 1885, 15, 25.

3.2.4. Драјушин, краљ србскиј

Ово жалосно позорје у пет чинова објавио је 1844. у Новом Саду Јован Каулиција. Вест о овој Николићевој драми преноси „Подунавка“ у рубрици посвећеној новим издањима.¹⁸³ Судајући по великом броју пренумераната за драму *Драјушин, краљ србскиј* рекло би се да је интересовање било велико, највише међу професорима, учитељима и ђацима из Војводине. Књига се могла наћи у књижари Косте Каулиције за 40 крајцара, а продато је преко 800 примерака. Међу пренумерантима налазимо име Атанасијевог брата Аркадија.

Занимљив је податак који износи Божидар Ковачек у вези са годином настанка ове драме, која до данас није потврђена. Наиме, Ковачек је мишљења да је драма настала много раније, 1831, позивајући се на податак из Николићеве *Биографије*, где се каже: „*Још њређашњих јодина, док сам у Новом Саду живио, написао сам ѡраједију Драјушин Краљ Србски у 5 дејствиа и ѡрегао Г. Косѡи Каулици, моме куму. Њејов син Јован ога се на шѡамѡарију и ову у Н. Саду оѡтвори и саг ову ѡраједију на 8-мини на 200 сѡрана шѡамѡа и изда.*“¹⁸⁴ С обзиром на ову претпоставку о ранијој фази настанка драме, с једне стране би се могла сматрати другим Николићевим драмским делом, док је, са друге стране, Ковачек мишљења да се, у односу на претпостављену годину писања комада, Николић може прикључити „*крхком ѡролисѡу ѡадашњих ѡсаца исѡиријских комада, Сѡефановићу, Лазаревићу и Сѡерију.*“¹⁸⁵ То је период другог раздобља¹⁸⁶ у историји српске историјске драме (1825–1830), у који Милорад Павић, поред поменути тројице драматичара, убраја још Симу Милутиновића Сарајлију. Како Николић не прецизира годину када је написао драму *Драјушин, краљ србски*, није потврђена Ковачекова претпоставка, пошто је Николић стално боравио у Новом Саду од 1824. до 1832. Ковачек је претпоставио да би то могла бити 1831, када је Николић боравио на салашу код Косте Каулиције. Требало би додати да је 1826. био прилично ангажован у постављању *Агелаиде алѡиске ѡасѡирке* и да је од 1827. уређивао календар „*Ружица*“, где је објављивао моралне приповести и своје преводе. Године 1829. завршио је роман *Љуба Миланова*, што се види из *Објавленија*. У октобру 1830. му је умрла прва жена, а у лето 1831. харала је колера, па је обављао мање послова на терену. Практично би драма могла настати после 1829. године.

Колико је значајан податак о настанку драме *Драјушин, краљ србски* говори и чињеница да је то једина национална драма која је испевана у десетерцу у трохејском ритму са цезуром иза петог слога без риме. Драмска радња је подељена у пет чинова. Први чин има 11 сцена, други 13, трећи 15, четврти 16

¹⁸³ „Подунавка“, 1844, 7, 28.

¹⁸⁴ А. Николић, *Биографија...*, табак 22.

¹⁸⁵ Б. Ковачек, *Талија и Клио*, 2, Нови Сад 2006, 37.

¹⁸⁶ М. Павић, *Прегроманѡизам, Исѡирија срѡске књижевносѡи*, 4, Београд 1991, 105.

и пети чин има 17 сцена. Појављује се деветнаест ликова: краљ Урош велики, његови син - краљевић и престолонаследник Драгутин, Катарина - жена престолонаследника Драгутина, краљица Јелена, затим Јакшић сердар као краљев саветник, Здравко Ситничичић као други саветник краљев, војвода Вујица, четири војводе - Арсен, Новак, Гојко и Раде, три сердара, волшебник Владан, Радосава - жена Јакшићева, Јакшићев слуга Добрислав и један курир. Радња је заснована на поступцима законитог престолонаследника цара Уроша, краља Драгутина, који жели да се власти дочепа што пре. Покретач Драгутиновог порива је притворни саветник војвода Вујица, који му уноси немир и подстиче га на побуну против краља Уроша, алудирајући да до престола може пре доћи млађи Драгутинов брат Милутин. Сличност у овом покретачком поступку налазимо код Стефана Стефановића у *Смерти Уроша Пећкаја*, где је „у њочним сценама Вукашинов лик њогастициан злим великашем Арсојевићем, који гражи у Вукашину власнољубиве амбиције и безобзирно њазе све на њу до царске круне“.¹⁸⁷ Знао је Николић како треба да подстакне свог Драгутина, угледајући се на лик Вукашина, са битном разликом што је Драгутин приказан као слабија личност. Вујица износи детаљан план како ће Драгутин преузети круну, мада се то Драгутину не допада, јер се бори са осећањем кривице. Одлази код свог родитеља, старог краља са молбом да му преда престо, наводећи као разлог своју младост због које ће лакше носити терет владавине, али краљ не жели да га саслуша до краја. Цар Урош признаје да је његов син добар, али зазива Бога у помоћ и тражи снагу како му син не би скренуо са пута праведника. Док се одлучује о српској будућности и настављању политике са Грцима, Драгутин је у очајању јер му је отац одрекао круну. Жеља му се појачава и доводи га до дилеме: да ли да преотме престо оцеубиством или да настави да трпи људске прекоре. Не знајући шта да ради, проклиње судбину што га ставља на искушење, свестан грешних мисли, о чему сведочи део из Драгутиновог монолога:

*„Ово су њи све створења уда,
Све су њороди њакла и оџрова.
Ово су њи све Саџани сами,
А у лику и људском облику.
Све ји Демон мени доџерао
На услују и њослују сваку,
Да ме вежу њи’вим њријаџељстивам,
И аговим услујама сваким;
Да разоре мир у срдцу моме,
Да заслеје добре очи моје,
Да замује бисџрину у џлави.-*

¹⁸⁷ В. Милинчевић, *Српска грама до Нушића*, Београд 1985, 72.

*Добро оџ зла разликоваџ не знам.-
Такви људи мене окружују,
С џаковим се ја мучим сџворењима.-“* (II, 2)

Владан волшебник има функцију пророка јер поседује све релевантне елементе једног предсказивача среће, односно несреће: огледало којим ће видети будућност, сугестивност речи, боравиште му је далеко у гори, одело му је сачињено од кожа дивљих звери. Лик који држи огледало није новина пошто се у Шилеровим *Разбојницима* појављује једно такво биће, додуше као привиђење једног од јунака.

Описи природе пред залазак сунца, или Драгутинов доживљај док се јавља грижа савести, по мишљењу Властимира Ерчића представљају шекспировско окружење. Код Шекспира су духови невидљиви, што је утицало да се Николићев пророк Владан појављује на сцени неприметно. Душан Михаиловић иде даље у анализи необичног Николићевог Владана, тврдећи да је појава волшебника на сцени „јединсџвен случај у нашој грамаџурији“¹⁸⁸. Није усамљено Ерчићево мишљење у вези са постојањем елемената из Шекспировог *Мајбеџа* и *Краља Лира* у овом Николићевом делу¹⁸⁹. Михаиловић то потврђује у књизи *Шексџир и срџска грама у XIX веку* (Београд 1984), само што је показао и елементе *Буре, Оџела* и *Ричарда II* у Николићевој драми, претпостављајући да је имао прилике да гледа неке Шекспирове комаде за време школовања у Бечу¹⁹⁰, премда то Николић у *Биоџрафији* не помиње. Михаиловић напомиње да је увођењем необичног Владана учинио да постоји сличност са Шекспировим јунацима Аријелом и Проспером, с обзиром на то да је волшебник Владан у стању да покреће громове, на страни је праведних, настоји каткад упозорењима и саветима да спречи несрећу. Шекспиров Аријел је идеалан ваздушаст дух, док је Владан пустињак, врач и видовњак из усмене српске традиције, али заједничка карактеристика им је натприродна моћ да могу бити свугде присутни и остати непримећени а да притом све виде. Владан може као и други Шекспиров пророк, Просперо, да утиче на људе са даљине и њима да управља, да делује на савест оних који су грешни и издајници. Као и Просперо, Владан проклиње моћи које поседује, с том разликом што Шекспир не каже откуда Просперу толика моћ, него само напомиње да је у изгнанство понео књиге и тамо их проучавао. Михаиловић сматра да су Атанасије Николић и други српски драмски писци, попут Јована Суботића, угледањем на Шекспирове комаде и необичне јунаке „обоџџили своје драмске ликове, уџраћујући дух народне џоезије у драмску радњу“¹⁹¹.

¹⁸⁸ Д. Михаиловић, *Шексџир и срџска грама у XIX веку*, Београд 1984, 75.

¹⁸⁹ В. Ерчић, *Исџоријска грама код Срба од 1736. го 1860.* Београд 1974, 406.

¹⁹⁰ Д. Михаиловић, *Шексџир и срџска грама у XIX веку*, Београд 1984, 128.

¹⁹¹ исто, 77.

Николић је увео мотив огледала као и Стерија у *Милошу Обилићу*. Стеријине авети имају исту функцију као и пророк Владан, са том разликом што ово огледало има функционална својства. Пророк Владан је огледало нашао негде под брегом, где је било дубоко закопано, сакривено са сребром и златом. У самом чину одабира волшебник је показао своје необичне склоности: не узима благо него бира огледало које има незамисливу моћ да смртницима предсказује будућност. Значењски оно је у супротности са општим људским схватањима о вредности блага какво имају сребро и злато у поређењу са једним огледалом. Када би обичан човек нашао такво благо и огледало, па уз то још и могућност да бира, већа је вероватноћа да би одабрао товар блага. Тако уосталом чини Николићев јунак Марко Краљевић, који у драми *Марко Краљевић и Арајин* ослобађа девојку тек кад му се прво плати неколико товара блага. Али то је избор смртника, а не пророка. Пророк је изабрао огледало, јер му оно може понудити одговоре на суштинска питања, али и открити најскривеније тајне. Он може да види судбину, да види нечију срећу или несрећу, што је предност у односу на материјално богатство. Он не презире људе, смртнике, грешнике, он презире њихова дела.

Окупљеним војводама волшебник Владан наговештава да ће им сабље ускоро зазвекати и јуначка крв бити проливена. Овде се супротстављају жеља већине војвода, с једне стране, и мишљење народа, са друге стране, да ће Драгутин бити крунисан за краља. Али Владан, као предсказатељ будућности, зна одговор на ово питање, зна ко ће бити краљ. Драмским поступком инверзије постиже се диференцијација изражена у сцени у којој војводе износе своје разлоге зашто Драгутин треба да буде на престолу. Те слике су у потпуној супротности са оним како се Драгутин заиста понашао и размишљао (I чин), када је чак помишљао на самоубиство. Ево како војводе виде Драгутина:

*„То је јунак, рођен за јунака,
Када сѝоји, да из земље ниче,
Ка ѝрикован о камење ѝежко,
Да ће на век у камену биѝи,
А кад ходи земља се ѝресе,
Да ѝознаје своја Госѝодара.“* (II, 4)

Драгутину се не одриче престо, али он, и посебно његова издајничка свита, желе круну што пре. То пророк види и зна да ће Драгутин бити на престолу, али тек после смрти Уроша Петог. Зна Владан да престо кад је најсјајнији и у миру - некеме постаје гроб. Зато сваком од присутних војвода показује огледало у којем сваки од њих види своју судбу.

Драгутин је слаба личност коју је лако навести да узме оно што му ионако припада. Он по наговору других људи прихвата да почини злочин да би постао краљ, иако је пуноправни наследник српске круне. Краљевски трон би постао његов чак и кад не би ништа предузео. Али, главни подстрекач је војвода

Вујица. Сличност са Магбетом управо у погледу подстрекача приметио је Душан Михаиловић. Магбет има чак два подстрекача: вештице, односно сестре суђенице, које представљају персонификацију сопствених жеља, с једне стране, и славољубиву леди Магбет, са друге стране. Драгутин поред славољубивог војводе Вујице има волшебника Владана, који у борби за правду бива толико окрутан да постаје чак оличење Драгутинове савести. Али његова одлука да влада је неопозива, уосталом као и Магбетова. Обојица немају сна, мира, наде и спокојства, али су храбри, истрајни и постојани у намерама. Зато Михаиловић у овим сценама препознаје нешто од „магбетовске“ атмосфере, тврдећи да „Николић није обичан ѿрејисивач“¹⁹².

На другој страни, Јакшић је одан саветник старог краља Уроша, штити интересе Србије, али је и замишљен над њеном судбином, метафорично представљеном као мрак који се надвија над природом, као тамна ноћ без звезда и месеца. Тренутке злослутног ламентирања војводе Јакшића прекида слуга који доноси лоше вести: обавештава војводу да му је стража побијена, а ризница опљачкана. Николић је овај мотив делимично преузео из народне песме *Јакшићима двори ѿохарани* (Вук Ст. Караџић, II, 97).

Пророк Владан види будуће догађаје у огледалу, интерпретиране у ширем контексту јер су дате у међусобном каузалитету: Драгутин је шуровао са тазбином, са Мађарима, који му помажу да добије круну, што је и у њиховом интересу. Драмски тренутак уперен је на волшебника Владана, који се може обратити јединој поверљивој особи, верном и правичном Јакшићу, узданици краља Уроша. Јакшић поручује да ће свој живот дати за краља, али се истовремено пита о будућности: „И ѿак шѿа ће биѿи најоследку?“ (II, 11). У његовом одговору могу се препознати фантастични елементи, којима се изражавају филозофска питања о времену, простору и људском трајању, о томе шта се дешава након овог живота. Неизвесност у очекивању непознатог може само да се ублажи праведним поступањем трагичног јунака, овенчаним свесним жртвовањем за више циљеве: умрети у борби за отаџбину и одбрану властитих убеђења.

Николић је дао упечатљиву слику проклетства коју ће Драгутин носити као своју казну и имати пред очима цео свој живот:

*„Када будне на самрѿном концу,
Све јунаке, шѿо су ѿоинули,
Поѿинули чрез њеѿа крвника,
Онда скуѿа уѿлегао иј редом.
А њиове ѿреблажене душе
Са крвавим свећама у руци
На оном ѿе дочекале свеѿу!*

¹⁹² Д. Михаиловић, *Шекспир и српска драма у XIX веку*, Београд 1984, 206.

Увидио њакленне чељусѝи-
 Очајнна наслуш'о се ѝласа,
 Очајни, у аду ѝроклеѝи!
 Онда Боже!--
 Кад искуси сва ова мучења-
 Онда Боже кад с' ѝокаје мирно,
 Онда и ѝи оѝросѝи му ѝрехе." (IV, 14)

Ово је једна од типичних Николићевих слика мрачног света у којем се налазе издајници, неокајани грешници, крадљивци. Најприближнији опис подземног света делује сугестивно и подсећа на поступак осликавања подземног света из приповетке *Вјерни ѝобраѝим* (1831). Уверљиву и разрађену слику доњег света из *Вјерноѝ ѝобраѝима* у траговима драме *Драѝуѝин, краљ србски* могао би ићи у прилог тврдњи да је Николић писао драму у новосадском периоду. Драгутину се привиђа осликан подземни свет, чију ће реализацију доживети у последњим тренуцима свога живота, у покајању. Судбину му предсказује пророк Владан, као свезнајући и натприродни елемент, као што су код Стерије то аветиње, сан или предсказање. У каснијим трагедијама и позоришним играма Николић нигде не помиње сличну сцену са оваквим елементима фантастике.

Николићев песнички израз се угледа на стил и језик народних песама. Истина, у драми је употребљена само једна словенска антитеза и то у дијалогској форми између Ситничича и пророка Владана у моменту када се предвиђа смрт краља Уроша:

„Ситничич:
 Мили Боже чуда ѝолемоѝа!
 Или сѝава ил' је ишчезнуло,
 Ил' нас оће на век да осѝави
 Свеѝло лице Цара од небеса?

Владан:
 Ниѝи сѝава, ниѝ' је ишчезнуло,
 Ниѝ' нас оће на век да осѝави
 Свеѝло лице Цара од небеса,
 Већ ѝокрива сјајне очи ѝшамом..." (II, 9)

Метафору Николић користи да би изразио мајчину бригу и понос сином Драгутином:

„Шѝо ми соко замишљено шеѝа?" (I, 1)

Песничком сликом волшебник Владан изражава жељу да се невере и издајници казне, да их судбина стигне и да не виде више ни дан ни ноћ, употребљавајући метафору:

„Ао звездо! зар јошѝи сѝјаш сјајно
 Зар јошѝи сѝјаш недосѝојним ѝудима?

*Зар не видиш шїа су наумили?
Сакри лица, бежи из очију.” (III, 1)*

Религијски моменат у драми је присутан, с обзиром на то да постоји јасно издиференциран став према Богу. Сви јунаци, од верника до неверника, зазивају Бога у помоћ: краљ Урош за помоћ да му син Драгутин не скрене са пута праведника. Драгутин у часовима тешког очајања када је у дилеми да ли да преузме престо... Једино војвода Вујица не зазива Бога, јер је његов лик конципиран тако да се не боји Божије осуде.

Интересантан је однос пророка Владана према Божијим силама. Он је маг који је активан у зло доба, кад нико не види; он ноћу види будућност, тумачи снове, из огледала показује догађаје неправедним војводама жедним крви, али и правдољубивом Јакшићу и његовој жени. Волшебник ће јавно проказати и упозорити обмануте војводе, не би ли их заплашио мукама у крвавој бици која им предстоји – да одустану од завере. Пророк није оличење моћне силе чије се извориште снаге налази у једном Богу, него је његова моћ паганска. Њему помаже више богова, чија је моћ толико снажна да могу несрећу да скрену. Његов изглед старца завијеног у коже дивљих звери у потпуности одговара изгледу племенског мага. Индиректно у прилог томе говори поетска слика персонификоване природе, коју Николић често укључује не само да би се драматизовало психолошко стање Драгутина дато у монолошкој форми, него и да би се показали ко су Владанови савезници: *„џама шири своја крила“, „ричу сїрашни ꝑромови“, „вейїрови зује ꝑорко“, „муње ꝑредсказују ꝑромовне ударце“*. Владанова моћ је јединствена, јер њоме делује и на даљину. На пример, у последњим тренуцима Драгутиновог покајања Владан издалека својим штапићем и одразом свог огледала прелази преко чела Драгутиновог, што је благотворно деловало на трагичног јунака:

*„И све сїрасїи у ме ишчезоше,
Ишчезоше, из оїровни жила.
Сва се крвца у лед ꝑреїворила,
Еїо сїојим кано смрзнуїиња.“ (V, 14),*

или:

*„Шїа је ово! ꝑоїледај ми руку!
Види моју мучиїељну бољу!
То је крвца невини јунака!“ (V, 14)*

Волшебникова помоћ да се Драгутин одреши од грехова има приближно дејство одрешења пред Богом. Након доказивања своје моћи, природа или богови, као Владанови савезници, утицали су да се Драгутин измени. И то је кључни моменат у целој драми, који кулминира Драгутиновим тешким психичким стањем, јер је ономапопејским изразима и интензивирањем атмосфере ди-

ференцирана проблемска ситуација трагичног јунака, што је изражено чак и у дидаскалијама:

*„У њра би се човек ѡреѡворио
Ог ужаса чудноѡ виђења
Зуји, уји, сева ѡа заѡреса-
Шушѡи ѡуља, бије и савија-
(час ѡѡрчи у најредак, час најѡраѡ,
час на лево, час на десно, а све већма
и ѡрми и сева).“ (II, 12)*

Смирај природе одговара слици смирења стања Драгутина, јер је трагични јунак савладан, тронут, замућеног ума, али решен у сопственој намери у правом тренутку, што је изражено у сцени када војводе носе крваву круну да овенчају новог краља. Ово је први доказ у драми да је стари краљ свргнут, пошто нема описа борбе око престола, јер су лакоме војводе обавиле све претходне припреме. Та спремност војвода на крунисање, сјај и лепота круне, као и све оно што она доноси са собом једном владару као привилегију, имало је утицаја да Драгутина обузму истовремено радост и туга. Он се предаје истини коју негде дубоко у себи препознаје као одраз свега што му је било свето. Оно ишчезава у тренутку кад му се жеља коначно испунила; престо је његов. Драгутин се одмах нашао на челу издајника узвикујући:

*„Роби, ѡали, сеци и обарај,
Ко се мени не ће да ѡоклони.“ (III, 4)*

Али невоље нису ишчезле. Њих наслућује чак и Драгутин. Оне су неопходне да би преступници и издајници били кажњени. Зато се састаје са пророком да би му овај ишчитао будућност из огледала и решио недоумицу:

*„Шѡа да чиним, како да се владам?
Којим ѡуштем ваља да ѡушѡјем?“ (III, 3)*

Неће Драгутин добити одговор какав очекује. Пророк му ништа не рашчитава из огледала, јер не види будуће догађаје. Драгутин добија савете који представљају проповеди изговорене у духу хришћанских моралних настојања, у чему је Николић константан. Ако се Драгутин не покаје, не врати оцу престо и не растера издајнике око себе, стићи ће га казна. Да би му пробудио савест, пророк му ипак показује огледало које одражава слику оца у тешком психолошком стању док проклиње своје дете. Драгутин неће имати мира док год не буде поседовао круну, јер он једноставно мора да заврши започето. Мора да иде даље, па макар пут водио ка сигурној смрти. Али, да ли је вредно све то што јунак преживљава; да ли је круна толико сјајна да јој Драгутин не може одолети и које му то задовољство она доноси:

*„Малена је круна краљевине,
Да уѡуши немир у ѡрсима!- “ (III, 3)*

На страни праведника су само краљ Урош, који се узда у своју бритку сабљу, и његов одани праведник Јакшић. Они су превага над многобројнијим издајницима. Опис битке двеју војски, Драгутинове и Урошеве, није дат директно него посредно: скоротеча препричава како је Драгутинова војска била надмоћнија, кад је већ имала савезнике послате из Мађарске, па је краљева војска брзо потиснута, а многи јунаци су изгубили животе. За утеху је сазнање о храбрости палих јунака, јер тамо где су пали краљеви јунаци пало је много више непријатеља. Драгутин је кренуо ка Призрену да заузме очев престо, народ му већ кличе, па старом краљу преостаје само да се удаљи, а његове савезнике очекује смртна казна. Али, не слажу се сви Драгутинови сердари да се праведни Јакшић казни, јер би се у том случају народ могао окренути против новог краља; војвода Вујица је најокрутнији у намери да се примерено казни „противник“, да се остави птицама да му искљују очи. Ни прекрасна Јакшићева љуба неће својим сузама успети да умилостиви краља Драгутина. Некад поносита жена, коју је чак и војвода Вујица просио, сад клечи и моли. Она је симболична представа последњег савезника старог краља који пада пред ноге новом краљу, али је и прва која потеже нож не са намером да убије краља него да себи скрати муке. Краљ је ионако оптерећен сопственим гресима, па треба да учини много више како би их окајао. Сцена у којој Јакшићева жена проклиње одвија се паралелно са сценом одрубљивања главе Јакшићеве, о чему се сазнаје из дидаскалије.

Ни све песничке слике нису у функцији осликавања карактера јунака. Провејава и понека слика богата колоритом, што је одраз Николићевог уметничког талента:

*„Ха воздух се бојом ѿромењује,
Из шавноће ѿлава боја вири,
(зора се указује)
А ѿосуѿа милим црвенилом
Још ѿ ѿдикоја налазисе звезда,
И међ њима и зорњача сјајна.-
Сво јесѿеѿѿѿво у ѿишини љубкој,
Сво јесѿеѿѿѿво у ѿорейѿку своме.“* (III, 12)

Николић је свог трагичног јунака одвео у смрт, баш како су га проклели волшебник Владан и Јакшићева жена: сви невини јунаци му излазе пред очи: отац, Јакшић, Здравко Ситничкић и остали, не дају му мира, па се чини да будан сања. Драгутин плаћа данак јер је веровао пакленим људима који су му величали лепоту круне. Он се каје под истом том круном која му је донела тешке муке и врхунац патње. Протерао је оца, убио Јакшића, невиног јунака, а најтеже подноси сукоб са самим собом. Забринуо се за своје родитеље, али прекасно: отац му умире у тренуцима кад народ поново кличе његово име и анатемише Драгутина. Али зато Драгутин кажњава најгорег злочинца, Вујицу: баца га у тешке ланце,

куну предаје млађем брату Милутину и одлази на очев гроб, где умире. Душан Михаиловић препознаје елементе из Шекспировог *Краља Лира* у последњој сцени *Драјушин, краљ србски*. Драгутин, гоњен грижом савести, одлази на гроб свог оца у невреме, пред буру, окружен пустињским пределом. Драгутин је издао оца, а Лира су повредиле његове кћери. Михаиловић сматра да у многим нашим комадима има ситуација које су преузете од Шекспира, али јунаци нису толико оживотворени; има жеље, али нема драмске снаге; има фрагмената, али нема целине, нема исконског трагичног замаха. Ипак, Михаиловић оптимистично завршава речима: „*Када се узме у обзир да се лировске искре налазе у нашим најбољим грамама у XIX веку, све ово, можда, није ни тако мало ни тако безначајно.*“¹⁹³

Ова Николићева драма је изведена само једном, 15. јуна 1847, у позоришту „Код Јелена“ у режији Николе Ђурковића¹⁹⁴. Међутим, вест о извођењу доносе „Србске новине“, али не како је наведено у делу *Писци националној шеаџра*¹⁹⁵ (Београд 1995). Податак је овим истраживањем прецизиран. Наиме, „Србске новине“ су писале о извођењу драме *Драјушин, краљ србски* и то у два наставка: у бројевима од 13. и 17. јуна¹⁹⁶. У вестима се каже да ће се представити само први део драме „*Сћућање на пресџол*“, а други део, „*Смрт Краља Драјушина*“, у следећи четвртак. У наредном, 47. броју „Србских новина“ објављена је вест о давању другог дела чина „*Смрт Краља Драјушина*“, а „*на концу последњега при освешћењу бенјалске ваџре предсјавиће се један шабло*“¹⁹⁷.

У прилог податку о години настајања ове драме може се потврдити да је драма много раније припремана за штампу. Занимљив је податак који се налази у календару „Ружица“ из 1838, у примедбама издавача о најави поводом штампања драме, где се каже: „*Ичаџа се сада*“, кад и *Смрт Уроша V*¹⁹⁸.

3.2.5. *Зигање Раванице*

Овај комад никад није објављен нити је сачуван у рукопису. Драма је, према Николићевој *Биографији*, настала 1846: „*Међу њим сачиним Зигање Раванице драму с џесмама у 3 чина и џошџо су џесме приређене, обучио сам са џокојним Шлезинџером џлумце у џевању, џе је ова драма предсјављана више џуџа.*“¹⁹⁹ Судећи по начину на који је сачињавао раније драмске комаде, сасвим сигурно се може рећи да се придржавао принципа којима је уобличавао драмски комад.

¹⁹³ Д. Михаиловић, *Шексџир и срџска драма у XIX веку*, Београд 1984, 134.

¹⁹⁴ П. Волк, *Писци националној шеаџра*, Београд 1995, 579.

¹⁹⁵ наводно је податак о извођењу преузет из „Србских новина“ од 20. октобра 1847. Податак се не налази ни у једном октобарском издању, него у јунском.

¹⁹⁶ „Србске новине“, 1847, 46, 184.

¹⁹⁷ „Србске новине“, 1847, 47, 188.

¹⁹⁸ *Примечаније*, „Ружица“, Будим 1838, 60.

¹⁹⁹ А. Николић, *Биографија...*, табак 23.

Овог пута ослањао се на две песме из Вукове збирке: *Зигање Раванице* (Вук Ст. Караџић, II-35) и *Ойеџи Зигање Раванице* (Вук Ст. Караџић, II-36).

Драмски комад *Зигање Раванице* дуго се одржао на позоришним сценама. Овај мелодрам се игра први пут у позоришту „Код Јелена“ 29. септембра 1847, затим га је изводило Српско народно позориште из Новог Сада у својој првој сезони, 10. септембра 1861, и шест година касније, 23. јула 1867, оба пута у режији Николе Ђурковића. Београдско Народно позориште је *Зигање Раванице* извело 23. јула 1869²⁰⁰. Десетак година касније, 14. јуна 1870, комад доживљава позоришну обнову у Српском народном позоришту у Новом Саду, коју режира поново Никола Ђурковић. Нарочито је занимљива варијанта *Зигања Раванице* у којој није само настојао да помири народно становиште о бахатости и саможивости Југовића, него ју је користио као грађу додајући неке комичне елементе. У прилог томе говори Николићев аутореферат поводом извођења у београдском театру, објављен у листу „Видовдан“ (1870, бр. 85). У чланку се каже да најважнији моменти у драми „...осџаше у мрџивилу и не ђроизведоше никаква осећања“.²⁰¹ То су моменти кад се Раде Неимар цару Лазару жали на Југовиће, а цар, наљутивши се, изриче тешку осуду. Затим, кад Милош Обилић издаје Југовићима цареву заповест па чека шта ће га задесити касније, кад цар чује да није извршио заповест. Кључни моменат је и када осећање жалости царице Милица замени осећање радости кад је угледала свог оца и браћу за које је мислила да су изгубљени. Све ове кључне моменте преузима из *Ойеџи Зигање Раванице*, који су за Николића најважнији јер сведоче не само о његовим мелодрамским настојањима него и о примени комичних елемената. Истина, представа није успела, а Николић је сматрао да је позоришна управа била одговорна за неуспех. Објашњавао је да је то дело написано још 1846. и да је извођено под његовим надзором. Али текст који је остао у рукопису изгорео је у пожару совјетског здања, где је иначе Николић станао.

Божидар Ковачек додаје да су текст разрадили панчевачки дилетанти у варијанти на основу својих преписа улога²⁰², па је као такав извођен у Новом Саду и касније у Београду. Несумњиво је Николићево тврђење да га је управа београдског позоришта могла консултовати у вези са адаптирањем комада. Његово искуство и допринос раду на развијању позоришне уметности у Србији још су у оно време савременици су изузетно ценили. Чак је управа поставила овај комад под његовим именом и без ауторовог одобрења.

Две године касније *Зигање Раванице* је опет на сцени, а критику о извођењу доноси Светислав Вуловић у листу „Исток“. С обзиром на то да је реч о члан-

²⁰⁰ П. Волк, *Лисци националној шеаџира*, Београд 1995, 579.

²⁰¹ „Видовдан“, 1870, 85.

²⁰² Б. Ковачек, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 239.

ку који доноси позоришну критику²⁰³, нема података о самом драмском тексту, јер се Вуловић више позабавио збивањима на сцени, пријему код публике, васпитној и функционалној улози и националној димензији драмске игре. Упркос многим замеркама које су добронамерно сугерисане, Вуловић је дао позитивну оцену саме представе, јер је био убеђења да она може имати шири круг гледалаца. Тек 24. августа 1885. Народно позориште у Београду даје обновљено *Зиданье Раванице*. Међу подацима о извођењу²⁰⁴ не помиње се да је ову драму изводио новосадски ансамбл 1890. Наиме, лист „Позориште“ доноси критику Тихомира Остојића о представи приказаној 2. фебруара²⁰⁵. Изражавајући критички став о самом тексту, сматра да је драма у суштини догађај спеван по народним песмама и разврстан у разговору. Ипак, са данашњег аспекта критика је драгоцен податак, с обзиром да не располажемо оригиналним примерком. Овде доносимо одломак из критике који се односи на драмско дело: *„Писац је ујошребио све из њих њесама, (особишо из грује) шїо је моїао, а у дијалоје је узео ог речи до речи све из њексїа, шїо се само моїло њрилатодїши склоју дела. За овај комад може се слободно рећи: шїа јод беше леїо у њему не беше њишчево, а шїо беше њишчево не беше баш леїо... Песник није усїео да њу зїодну и класичну їрађу одухови (vergeistigen), да удахне у њу неку еѡичну идеју неїо се држао ѡросїо народне їрадиције... Једина ѡесникова мисао је „избављење“ (Rettunz) Јуїа и Јуїовића. Несу као они из їрамжљивосїи неїо из шїедње ускраїили блаїо Раду неимару и сараорима...“*²⁰⁶ Тихомир Остојић процењује Николићев комад са естетског и друштвеног становишта. Јасно је да мисли на вредносни однос између народне песме и онога што писац уноси као своје у драмски текст, при чему је убедљивија лепота на страни народне песме. Али, Остојић сматра да народна песма треба да буде узор нашој књижевности, да национални идеал, који песма изражава, треба да буде идејни ослонац српског народа, а то је управо Николић следио. Он похваљује Николићево настојање да упризори српску народну песму, али каже да је не само комад лош са естетског становишта, него је и Шлезингерова музика „несрїска“. Остојић не крије да му сметају невештост и несналажење Николића у драматуршким захватима који су већ, при крају XIX века, застарели. Упркос свему, драма је написана народним језиком, њени јунаци говоре језиком српског генија, што је Остојић приметио. Свој став додатно објашњава истином: *„Али наша несређа и ѡужна ѡрошлосї једно добрим нам учини: сївори од нас ѡеснике.“*²⁰⁷

²⁰³ „Исток“, 1872, 6.

²⁰⁴ П. Волк, *Писци националної ѡеаїра*, Београд 1995.

²⁰⁵ „Позориште“, 1890, 15, 58-59.

²⁰⁶ „Позориште“, 1890, 15, 58.

²⁰⁷ „Позориште“, 1890, 15, 59.

Песнички свет који је заступљен у свим Николићевим драмама обојен је узорима и идеалима, што отвара етичку парадигму драме. Идеали које је створила српска историја овековечени су у народној књижевности, а на тај начин и у историјским драмама, међу којима налазимо и Николићеве. Остојић својим критичким освртом на *Зигање Раванице* само потврђује став супротан ономе који је још Малетић изрекао: да песник треба да буде што ближи народној поезији јер само тако идеали могу доспети из књижевности у друштво.

Београдско позориште скида *Зигање Раванице* са репертоара и поставља комад са сличном историјском тематиком - *Задужбину цара Лазара* Милорада Поповића Шапчанина, са музиком Даворина Јенка. Постојале су индикације у јавности да је Шапчанин плагирао Николића, о чему се више говори у листу „Мале новине“ (1891, 93). Могуће је да је Шапчанин хтео да модернизује Николићеву драматизацију. Каснија репертоарска настојања потврђују да су комади инспирисани народном књижевношћу изазивали велику заинтересованост публике. Николић је међу првима који је народне епске песме трансформисао у драмске комаде с певањем и на атрактиван начин започео са интерполацијом народног стваралаштва.

3.2.6. Краљевић Марко и Вуча Ђенерал

На препоруку Јована Хаџића Матица српска²⁰⁸ издаје 1861. Николићев комад *Марко Краљевић и Вуча Ђенерал*, уз који је дата ознака да је то „*позориштина ипра у шри дејствија по народној писми сачињена*“. Начелно се одлучио да драмски комад не пише у стиху. Овим поступком је покушао да покаже своју оригиналност, напуштајући робовање народној епској грађи и маниру. Успео је у настојању да је учини занимљивијом у односу на трагедију *Зигање Скагра на Бојани*, коју објављује исте године.

Позоришна игра је подељена у три чина, од којих први има највећи број сцена, чак 38, док други има 12 а трећи 29 сцена. Ово су показатељи да је први чин претрпан дешавањима и да то значајно утиче на неуједначеност броја призора, а самим тим и на распоређеност дешавања у радњи драме. Чини се да ова драмска игра, премда оптерећена предугачким описима, поучним коментаријима, наравоученијима и монолозима које је публика већ раније видела, спада у зрелије Николићеве комаде. У драми нема ни једног стиха, али јавља се стил и певање на „народну“, закамouflирани стихови дати у прози. У сцени кад жена Вуче Ђенерала отвара писмо и чита: „*Верна љубо Вуче Ђенерала! Пустии мене до шри ѿобрашима, и ѿодај им шри шовара блаја. И ѿусѿи ми сѿарој Тоѿлицу, и ѿодај му шри шовара блаја, јер је јунак мнојо данѿубио; и дај мени шри шовара блаја, шѿо сам моја мучио Шарина;*“²⁰⁹ (III, 9)

²⁰⁸ Ж. Милисавац, *Историја Маѿице српске*, 1, 1826–1864, Нови Сад 1986, 735.

²⁰⁹ А. Николић, *Марко Краљевић и Вуча Ђенерал*, Нови Сад 1861, 138.

У таквом маниру постоји више од 130 стихова преузетих из народног изворника. Познато је да сажетост Николићу није била јача страна, те је сцену покушаја ослобађања оца Милана Топлице развукао на 66 страна објављене драме. У прилог дигресијама које разређују драмску радњу говори и сцена у којој слуга Марка Краљевића, Радан, приповеда о својим љубавним јадима, у деветнаестој појави III чина. Божидар Ковачек је, на пример, мишљења да је овом поступку Николић прибегао не би ли угоднио позоришној публици, која је волела комаде са љубавним заплетом²¹⁰.

Једним делом Николић је уронио у народно стваралаштво инспиришући се народном песмом, а другим делом дијалог је обогаћивао народним пословицама, што је са сцене деловало ефектно, али у тексту оставља другачији утисак. У жељи да више пева „на народну“ гушио је своју драму пословичним партијама, тако да се дух народне поезије полако губио. Колико је угушио текст изворника пословицама, говори податак да је у текст свих јунака транспоновано укупно 32 пословице, од којих само Вуча Ђенерал изговара 9, Марко Краљевић 5, исто колико и Милош од Поцерја, Милан Топлица и његов отац по 3, Давид и Иван Косанчић по 2, као и жена Ђенерала Вуче. Само у првом чину има 21 пословица, у другом чину се појављују 3 и у трећем чину 8 пословица. Јасно је истакнута пишчева намера да народне мудрости говоре искључиво вајни јунаци, и то онакве какве им доликују. Пословице имају функцију поентирања у јунаковом излагању, а каткад их јунаци међусобно размењују. Када је говорио о женама, генераловој жени Мари и снахи Катарини, задржао је израз који пословично казује Вуча Ђенерал: „*Кад људи буче, жене муче.*“ (I, 13)

Окосница позоришне игре послужила је Николићу за неколико алузија на српско-мађарске односе који прате политичка збивања у Србији. Драма има елементе просветитељства и романтизма, а томе треба додати и политичку конотацију. После много непријатељстава, сукоба међу јунацима и неспоразума, долази до братимљења и помирења између српских и мађарских јунака. Последње сцене експлицитно величају битност самог чина помирења и том приликом све српске војводе и мађарски јунаци опраштају један другоме многа недела и непријатељства, пружају руку помирења као залог љубави за будућа пријатељства, заборављају учињене неправде. Чак и Марко Краљевић узвикује: „*Мир, љубов и ђиријашељство међу Србима и Мађарима дај Боже да се укорени одсад ња на век.*“²¹¹ (III, 28) Николић драму објављује у тренутку када је на помолу био споразум са Мађарима, а српску страну предводио је Илија Гарашанин, тако да је несумњива Николићева интенција синхронизовања политичког догађаја са појављивањем ангажоване драме.

²¹⁰ Б. Ковачек, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 242.

²¹¹ А. Николић, *Марко Краљевић и Вуча Ђенерал*, Нови Сад 1861, 187.

3.2.7. *Зигање Скагра на Бојани*

Охрабрен Матицином предусретљивошћу и подршком Јована Хаџића, касније је штампао и друго своје дело, *Зигање Скагра на Бојани*, које је предао директно надлежном у епископској штампарији у Новом Саду. Живан Милисавац наводи да је Матица српска на седници 8/20. јула 1861. одобрила штампање овог дела, али да се оно одлаже за наредну годину због ванредних издатака. Међутим, Матица драму није штампала ни наредне године, а ни касније²¹². Штампана је у Новом Саду у епископској штампарији.

Николићева трагедија *Зигање Скагра на Бојани* представља „*џаг у џошџу-ну неинвенџивносџи, на разини је џлаџијаџа*“²¹³, сматра Властимир Ерчић. Критика је усмерена на Николићев поступак упризорења трагедије, чија суштина не показује пишчеву оригиналност. То је препричана народна песма, разрађена по чиновима, са јасно истакнутим сентименталистичко-просветитељским намерама, што се већ шездесетих година сматрало превазиђеним. Стихови из народне епске песме одударaju од монолога и дијалога и нису у сагласности са, на пример, концепцијом Виле, јер је то био поступак карактеристичан за некадашњу драматургију. Вила се појављује у другој појави I чина, након разраде уводне сцене у којој двојица зетских великаша потврђују да је земљу задесила несрећа откако се Вукашин, неплеменитог рода, усудио да преотме престо. Вила се обраћа људима указујући на скору пропаст, а сценско решење када она у моралистичким сентенцама лamentsира над пропадањем државе није најсрећније: „*Невиносџи сџрага, а џакосџи, злоба и неблаџодарносџи очајава! џо не увиђаџе?*“ (I, 2) Од својих надљудских способности остало јој је мало: речи и језик имају сугестивност и јачину, тако да у томе добија на одлучности у намери да помогне Србији да се ослободи несреће. Она чак зависи од Божије милости и исказује покорност: „*Ја ћу Вукашину зверу џреџоне џолаџаџи, да не усџе у злоковарној намери својој, и у џоме ће ме џвоја свеџа воља руководиџи.*“ (I, 2) Вила, као онострано и ћудљиво биће, код Николића делује по људским законима, јер је на страни оних који траже задовољење правде.

Николић је прихватио народни десетерац из *Зигања Скагра* каткад га интерполирајући у целисти. Разрађујући народну песму успоставио је два тока: историјски, онај који се делом заснива на легендама, и лични, који се појављује у трагедији младе Гојковице. Убацивањем стихованих места покушао је да доради народну песму, што је резултирало варирањем оригинала. Дорађивао је лик Вукашина, вероватно имајући на уму оног Вукашина чију је улогу у Стефановићевој трагедији играо, ради ефектнијег доживљаја његове агресивне нелегитимности. Николићев Вукашин у свом монологу открива своју истинску природу и шта мис-

²¹² Ж. Милисавац, *Историја Маџице срџске*, 1, 1826–1864, Нови Сад 1986, 735.

²¹³ В. Ерчић, *Историјска грама у Срба ог 1736. го 1860*, Београд 1974, 426.

ли о младом престолонаследнику Урошу: „... све се у мени пошресе, предсказујући ми да ће животи за мене паклено мучење бити, док ти проклећу лозу неисшребим. Или круну придобији, или гадну смрт; или скиштар, или ладни роб, што је моја тежња. Од слабомоћног Уроша круну ошети, што је маленкоси. Нека се покорав, ко владаши не уме; ова је рука за што створена да скиштаром управља. И зар дете у сјајности рођено, да заспраши моја намерења само за што, што је у сјајности рођено?“ (III, 3)

Вукашинова нарав је наглашена у деловању и односима са другим ликовима, јер се држи осорно, хладно, са ниподаштавањем, а то ни не крије у монолошким сценама. Лишен сваке емотивности и врлине, Вукашин мора да оствари циљеве које је поставио високо: „Славу и сјајности пресиола оћу да покушам, ма знао и кроз чељуси смрти до штога доћи“ (III, 3). Николић је настојао да Вукашинов лик конципира према историјском наслеђу, односно народној песми, а сигурно је имао у виду Вукашина из Стефановићеве трагедије *Смрт Уроша Пећаја*. Вукашин Стефана Стефановића је карактеран, груб, осоран, притворан, љутит, покрећу га ниски пориви, јер је Вукашиново недело прекинуло лозу српских краљева Немањића, а за собом повлачи Србију у ропство: „Какво право њему да је само једино празно име Немањић? Да на пресиолу Србском дрема? а мене кога је сам Бој зашто створио да царујем! Зар робски да се пред детешћом клањам? ... ја ћу царовати и што тако царовати, даме се свети боји, нека стиреи роб од своја јосодара, нека осети да је за робство рођен.“²¹⁴ (II, 5) Вукашину су супротстављена зетска властела: Златокосић, Дољанчић, Ђаковић и Рашковић, који смишљају заверу. Вукашинова сила и суровост показане су у сцени замишљања снахе. Настојања да се појача морална поука посебно се огледају у сцени неслоге зетске властеле и у борби око престола који представља српски фатум, зло које подваја великаше.

Занимљиво је довођење у везу Николићевог дела *Зигање Скадра на Бојани* изван граница изворника, са Шекспировим комадом *Хенри IV*. Ту су, по мишљењу Душана Михаиловића, очигледни упливи сцене бесане ноћи краља Хенрија IV и краља Вукашина. У години објављивања Николићевог комада Шекспирова дела су нашим књижевницима била позната са позоришних сцена Беча, Лондона и других европских градова, док су се први преводи појавили 1864, кад се романтизам већ потврдио. Николићев Вукашин, као и Хенри IV, вапи за срећом простака, за рајском слашћу, за самозаборавом, па ипак знатно већу подударност мисли и осећања запажамо у Вукашиновој бесаној ноћи у *Зигању Скадра на Бојани* (Нови Сад 1861): „Вукашин (сам, улази разбарушен од спавања у очајању): О, нема пријатна санка. Чиме сам те, ранишељу одмора, заспрашио, да од мене бежиш? зашто бар на један тренућак нећеш моје очи да зашвориш, те да ми чувству у

²¹⁴ С. Стефановић, *Смрт Уроша Пећаја*, 1840, 48.

заборав заљуљаш? О леји сану? зашћо се радије ваљаш јо сиротињским колебама, на јросћачкој слами, но јо сјајним јалајћама и меким душецима? О Боже! и јћи радије јо одиш јросћачке но сјајношћу озарене власћнике, а јћују и чежњу краља и у најјћишој ноћи нећеш да чујеш? Уживај срећна јросћачко блаетај санка, јћерейна јлава краља не зна за јћу сластћ”. (III, 3)²¹⁵ Пажљивим упоређивањем коментар је готово излишан. Без упечатљивих слика и блесака поезије, Николић је пре причао у прози почетак и крај монолога краља Хенрија IV. За Шекспира је сан „дагиља јприроде“, док је за Николића „ранијел одмора“; за првога сан отежава и склапа очне капке и обавија чула заборавом, за другога затвара очи и „чувствва у заборав“ заљуљава; краљ Хенри IV болно премишља о сну где радије посећује поданике који обитавају у задимљеним колибама, на неудобним сламњачама него „мирисне одаје великих“, где су раскош и балдахини, а краљ Вукашин се чуди зашто се сан радије ваља по сиротињским колибама, на простачкој слами, него по сјајним палатама и меким душецима. С обзиром да сан радије грли прост свет, код обојице краљева се јавља извесно саосећање: нека бар „нишчи“ уживају, кад крунисана, односно „јћерейна јлава краља“ не може.

Занимљиво је да је овај комад Николић писао у времену када је изгубио службу и био протеран из Србије. Колико је тешко био погођен временом које је донело нове промене види се из прегледа објављених радова, јер се у периоду од 1859. до 1863. повлачи из књижевног живота. Драмска продуктивност опада, а комади које објављује две године касније не доносе ништа ново. Комад *Зидане Скадра на Бојани* извођен је само једном, 10. новембра 1863, у београдском позоришту.

3.2.8. *Смртћ србској књаза Михаила Обреновића III*

Као што је певао песме у част кнежева Ђорђа Петровића, Александра Карађорђевића, Милоша и Михаила Обреновића, драму *Смртћ србској књаза Михаила Обреновића III* написао је у част новоотвореног Народног позоришта у Београду. Текст драме није сачуван; сачувана је само музичка композиција Јосифа Шлезингера²¹⁶. На основу података из сачуване музикалије²¹⁷ може се констатовати да је дело објављено 1869. Ради употпуњавања података о ширини Николићевог стваралаштва, ова драма је уврштена у библиографију, као што је учињено у другим референсним библиографијама.

Искрено потресен убиством кнеза Михаила, сачинио је музичку драму уз помоћ дугогодишњег сарадника и капелмајстера Јосифа Шлезингера. Драма је

²¹⁵ А. Николић, *Краљевић Марко и Вуча бјенерал*, Нови Сад 1861, 80-81.

²¹⁶ нотна грађа Јосифа Шлезингера, Архив САНУ, Београд.

²¹⁷ Један примерак штампане музикалије чува се у фонду Посебне збирке Библиотеке Матице српске, Нови Сад.

награђена из фонда Илије Коларца, али се изгледа није играла²¹⁸. Сарадња између Николића и Шлезингера је прекинута јер је следеће, 1870, Шлезингер умро, тако да се овом годином може датирати престанак рада на музичким и уопште позоришним комадима. Што се тиче текстова песама, не може се тврдити да су од особите уметничке вредности, јер Николић ни овде не напушта књижевни манир приповедања о догађајима и историјским личностима певајући у њихову славу и част.

Комад садржи три солистичке музичке нумере: „*Велика је ѿвоја књаже*“, „*Тек шћо несћа мука*“ и „*Јарко сунце сакривај*“. Према истраживањима историчара српске музике, скромни захтеви су постављани пред музички необразоване глумце оног времена, што се закључује на основу неразвијене мелодике, хармоније која је сведена на основне функције, паралелног тоналитета који је најдоминантнији, а примећени су и многи други недостаци²¹⁹.

3.2.9. Обмана или Три ѿобраћима

Не постоје прецизни подаци када је Николић написао драму *Обмана или Три ѿобраћима*, али се на овај податак наилази у свим релевантним студијама из историје српског позоришта²²⁰. Драма је извођена у београдском Народном позоришту 7. септембра 1899, дакле седамнаест година након пишчеве смрти, а исте године када Николићеви унуци објављују трећу збирку *Српске народне ѿрођоведке. У Рејерѿоару Народној ѿозоришћа у Београду 1868–1914* (Београд 1993) налази се и податак да је Николићев комад *Обмана или Три ѿобраћима* репризно игран и 8. септембра 1899. у вечерњим сатима.²²¹

Са резервом би се могло претпоставити да је дело настало пре 1870, када је умро Шлезингер и престао Николићев рад на позоришним комадима. Две године касније Николић је започео рад на писању аутобиографије, око које је био доста ангажован.

3.2.10. Две непознате драме

Божидар Ковачек у својој књизи *Талија и Клио* (Нови Сад 1991) помиње постојање још две Николићеве драме за које се није знало. То потврђује писмо које је Николић послао Јовану Ђорђевићу²²², у којем је замолио управу Српског народног позоришта да се његови текстови поставе на сцену за време

²¹⁸ Б. Ковачек, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 245.

²¹⁹ S. Đurić- Klajn, *Razvoj muzičke umetnosti u Srbiji*, Zagreb 1962; Т. Марковић, *Музичко-сценска дела: комад с ѿевањем*, Београд 2007, 443.

²²⁰ *Рејерѿоар НП у Београду 1868–1965* (прир. С. Цветковић), Београд 1966; П. Волк, *Писци националној ѿеаѿра*, Београд 1995; Б. Ковачек, *Талија и Клио*, 3, Нови Сад 2006.

²²¹ Ж. Петровић, нав. дело, 142.

²²² чува се у Архиву Војводине, Нови Сад, Ф-35, кутија 10.

Ђорђевићевог управниковања. То су драме *Ђурађ Смедеревац* и *Самоков* (1868). Према подацима из кореспонденције Николић је своја два драмска текста послао по поверљивој особи, Кости Крестићу. Како текстови нису упризорени, Николић моли да му се врате рукописи, на које је он полагао права. Судбина тих рукописа се може само претпоставити, с обзиром на чињеницу да је Српско народно позориште чувало све драмске текстове које су писци слали без обзира на то да ли су упризорени или не.²²³

Посматрано у контексту Лесингове *Хамбуршке грамаџурије*, Николић својим трагичним јунацима није дао најјаче разлоге за мучеништво. Наиме, према Лесингу драмски песник треба јунака да доведе у неизбежну нужду „*da učini korak kojim se izlaže opasnosti, da nipošto junak ne traži obesno odlazak u smrt i da joj prkosi podrugljivo.*”²²⁴. Николићеви јунаци, попут краља Драгутина и краља Вукашина, узвикују да им је сјајнија српска круна, прижељкују је и спремни су да је стекну и по цену живота. Лесинг је мишљења да ће нам јунак тим пре бити одвратан, јер такви не постају хероји у остваривању циљева да бисмо им се дивили. Тог ефекта нема код Николића. Додуше, не треба оспорити пишево одређење да је реч о комадима за сценско упризорење тачно у тренутку кад је то српској култури и просвети било потребно. Као драматичар је успео, јер је заронио у народну традицију, писао за народ и понудио народну лепоту. Он је драмама желео да просветли српски род народним стваралаштвом, а не да народу понуди садржај којим би се само утицало на потврђивање и учвршћивање неплеменитог начина мишљења. Држећи се доситејевског схватања о литератури и улози коју треба да оствари, Николић је стварао у склопу моралистичких и просветитељских тенденција. Чак би се могло рећи да је показао извесну креативност када је стихове других народних песама уткао у основу изворног текста. Постигао је да речи његових драмских остварења са сцене делују ефектније, снажније и маштовитије него стихови народних песама којима се надахњивао.

Занимљиво је да су ранији патриотски комади (*Агелаида*, *алџиска џасџирка*, *Женидба цара Душана*, *Марко Краљевић* и *Арајин* и *Зидане Раванице*) јединствени, јер су израђени по мотивима, елементима и идеји народних песама за које су спеване мелодије, сачуване у Шлезингеровој заоставштини. Те песме је Николић узео са изворишта Вукових песмарица, применио епски народни десетерац, сценски упризорио, стилски и језички детерминисао тако да се у драмама могу препознати елементи просветитељства, предромантизма и усмене традиције. Историчари српске музике били су свесни пионирских подухвата Атанасија Николића и улоге његових комада са певањем. С пијететом му се одужује Стеван Мокрањац о прослави педесетогодишњице Београдског

²²³ Оригинални рукописи су се чували у позоришној библиотеци. Међутим, позориште је неколико пута захватао пожар, када је нестала и драгоцену библиотеку позоришних дела.

²²⁴ G. E. Lesing, *Hamburška dramaturgija*, Zagreb 1950, 14.

певачког друштва 1903.²²⁵ На основу радова из области историје српске музике (С. Мокрањац, С. Маринковић, С. Ђурић-Клајн, С. Турлаков), Николићеве мелодраме, посебно оне најраније попут *Женидбе цара Душана и Краљевића Марка и Арајина*, сматрају се незаобилазнима у проучавању српске музичке повеснице. У књижевној историографији и студијама о драми Николићево драмско стваралаштво остало је на нивоу податка²²⁶, и то у контексту историјске драме и првог српског позоришта, док се у неким релевантним историјама књижевности не помиње чак ни у том контексту²²⁷.

Стерија и Николић су у периоду заједничког ангажовања на раду Театра на Ђумруку од новембра 1841. до августа 1842. писали историјске трагедије, па се чак претпоставља да утицај није био једностран него да је „*Николић утицао на Стерију да се врати писању историјских комада*“²²⁸. Истог мишљења је Божидар Ковачевић, који је увидео да се Стерија тих година „*враћа писању историјских драма*“²²⁹. За разлику од Николића, који је теме узимао из српске историје средњег века, Стерија их је узимао и из бугарске, македонске и албанске историје и написао *Смрт Стефана Дечанског* (1841), *Владислав, краљ бујарски* (1842) и *Лакан* (1842). *Смрт Стефана Дечанског* је писао у јесен 1841, кад је Николић за извођење у Театру на Ђумруку написао *Марка Краљевића и Арајина*, дело којим се обележава почетак рада овог позоришта. Стерија је сачинио и оставио у рукопису комад *Владислав, краљ бујарски* уступивши га Ђумручком позоришту²³⁰. У сва три жалосна позорја обрадио је политичку тематику, борбу за власт у средњовековним српским државама, уносећи у ту слику политичка трвења из времена четрдесетих година XIX века. Николићеви и Стеријини комади били су веома популарни због своје историјске садржине и друштвене конотације са родољубивом тенденцијом, па их је ондашња позоришна публика добро примала. Као књижевна дела карактеришу их сентименталност, мелодрамски ефекти, ослањање на мотиве из народне традиције, али и недовољно изграђени карактери, што утиче на статичност радње, па уводе дуже дескриптивне секвенце.

Николићеви драмски комади, иако мање уметничке вредности, од већег су значаја јер су се уклапали у део оног културног миљеа који је утицао на друшт-

²²⁵ В. Вучковић, *Студије, есеји, кријике*, Београд 1968, 436.

²²⁶ Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд 1953, 120, 160; Д. Живковић, *Европски оквири српске књижевности*, Београд 1982, 230; Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 1983, 290; М. Павић, *Преромантизам, Историја српске књижевности*, 4, Београд 1991, 106; М. Фрајнд, *Историја у драми, драма у историји*, Нови Сад 1996, 75.

²²⁷ С. Новаковић, *Историја српске књижевности*, Београд 1871; Тих. Остојић, *Историја српске књижевности*, Београд 1923.

²²⁸ Б. Ковачек, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 247; исти, *Талија и Клио*, 2, Нови Сад 2006, 38.

²²⁹ Б. Ковачевић, *Стеријина визија прошлости*, „Књижевност“, 1956, XI, 4, 301.

²³⁰ „Додатак к српским новинама“, 1842, 8, 32.

вену свест народа и развитак позоришне институције код Срба. Његови комади одговарали су потреби оног времена, кад су играни музички комади у свечаној, херојској атмосфери трагедије. Јединствени и функционални систем свих елемената одлика је ових позоришних комада, што је представљало новину која се уклапала у формирану укус публике. Публика је са одушевљењем прихватила и препознала поруку. Његови комади су утрли пут другим драмским остварењима, који су се нашли у каснијим позоришним репертоарима и на тај начин настојали да негују драмску књижевност инспирисану националним садржајима.

88

СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

30. ПРЕДСТАВА **ВАН ПРЕТЦИЛАТЕ.**

У НОВОМ САДУ У НЕДЕЉУ 18. ФЕБРУАРА 1873.

У НОВОЈ ПОЗОРИШНОЈ ДВОРАНИ:

ЗИДАЊЕ РАВАНИЦЕ.

ПОЗОРИШНА ИГРА У 3 ЧИНА, С ПЕСМАМА, ОД А. НИКОЛИЋА, МУЗИКА ОД Ј. ШЛЕВИНГЕРА.

О С О Б Е :

Кнез Лазар	Лукаћ.
Царица Милица	Ј. Маринковића.
Југ Богдан	Сokolовић.
Од Ђокица Ивко,	Суботић.
Од Омоља Живко.	Ђоковић.
Бановић Страхиња,	Марковић.
Вук Бранковић,	Петровић.
Милан Тошлица,	Нешаћ.
Иван Косачић,	Булаћ.
Мусић Огеван,	* * *
Петар Браничевић	* * *
Милош Обилић	Зорић.
Војин,	Рашић.
Мирко,	Отепић.
Гадимио,	* * *
Беселив,	* * *
Милко,	Пешћ.
Љубицраг,	* * *
Стојан,	* * *
Вајко,	И. Хацићева.
Бопко,	Станић.
Раде Немањ, зидар	Сајенић.
Слава Божићар	Б. Зорићева.

У уторак 20. фебр. „ФРАНЦУСКО-ПРУСКИ РАТ.“ Шаљива игра у 1 радњи, од Е. Тријековића. — За тим: „ЛЕК ОД ПУНИЦА.“ Шаљива игра у 1 радњи, по шпанском превадио Лауи, граф баварски, превео Ј. Ђорђевић.

Улазнице се продају у писарници позоришној (стану матичином) од 9—12 пре подне и од 3—5 сахата после подне, а после на каси.

Ко од наших претплатника жели своја места за ову представу задржати, нека се изволитога ради пријавити у позоришној писарници најдуже до 11 сахата пре подне.

Од „Зборника позоришних деџа“ изашло је до сад пет свезака. У првој је свесци „Школки надзорник“, у другој „Шарањ“, у трећој „Честитам“ и „Француско-пруски рат“, у четвртој „Краљева сеја“ а у петој „Максим Црнојевић.“ Прве две свеске стоје 20 новч., трећа 30 новч., четврта 50 новч., а пета 40 новч. а. пр.

ПОЧЕТАК У 7 А СВРШЕТАК У 9 САХАТА.

4. РАД НА БЕЛЕЖЕЊУ НАРОДНОГ СТВАРАЛАШТВА

Почетак интензивног и отворенијег интересовања за сакупљачки рад Николић је показао у младалачким данима. На књижевну сцену је ступио када је српско грађанско песништво XVIII и раног XIX века било развијено и оформљено као аутентични феномен, чије су карактеристике одређене друштвеним и културним миљеом. Песничко благо налазило се у рукописним песмарицама Аврама Милетића, Вуковим песмарицама, *Песмарици* Василија Јовановића, *Зайисној књижици*, збирци Андрије Качића Миочића и других извора са којих се Николић напајао, јер су представљале одраз културног живота Срба из вароши у јужном делу Аустроугарске. Песмарице представљају синкретичне творевине у којима се налазе песничко наслеђе анонимних песника, преписи радова мање познатих уметника или припадају усменој традицији и као јединствене и целовите творевине биле су веома популарно штиво. Песме нису биле намењене само читању него и певању, па су стога многе биле преписиване и имале више варијаната.

Николић се, преузимајући песме, водио јединим критеријумом при избору текстова - да задовољи свачији укус. То је разлог што се у његовим драгоценим алманасима и календарима налазе сижејно и жанровски различите песме: љубавне, војничке, духовне, сатиричне, винске, са посебним нагласком на сентименталности и хуморној компоненти, што је зависило од читалачког укуса. Укусу публике све више је одговарао садржај богат сентиментализмом и такав остао до победе романтизма, 1848. године. Да би успео да задржи жанровску јединственост и популарност које су оне имале, трудио се да, селективним приступом и јефтинијим издањем на малом формату, своје алманахе и календаре учини лако доступнима и трајнијима, а управо такву предност обезбеђује штампан облик.

Заинтересованост за бележење српске грађанске поезије и сакупљачки рад прозних народних творевина говоре о сложеној улози и месту које Николић треба да заузме у српској књижевности. Да је имао изграђену свест о значају народне књижевности и бележењу усмених творевина говори податак из говора његовог ауторског прозног текста, приповетке испричане „на народну“ *Вјерни ѿбраћѝм* („Сербске љетописи“, 1831). Још тада је своје сународнике и савременике позивао да сакупљају народне приповетке, које је по лепоти и „*ѿревисѝреним мислима*“ ставио испред немачких. Његов позив је доказ незаинтересованости и инертности средине за објављивање приповедака и израз тешкоћа и проблема са којима се суочавају сакупљачи с почетка XIX века да би пронашли материјална средства за штампање прикупљене грађе. У прилог томе говори податак да је Николић приповетке објавио тек 1842, девет година након позива. Рад на прикупљању народних приповедака поклапа се са Вуковим

сакупљачким радом па Николићев остаје у сенци, оцењен крајње неповољним критичким ставовима.

4.1. „Сербски славуј“

Најстарији записи српског грађанског песништва друге половине XVIII века потичу из северног дела Паноније, а Николић 1827. објављује „перву частицу“ свог алманаха метафорично названог, у духу усменог стваралаштва, *Сербски славуј*. Могуће је да је интересовање за скупљање грађанске поезије показао још за време школовања у Сремским Карловцима, када је већ у новосадском периоду (1824–1833) имао збирку спремну за објављивање. Из преписке Вука Ст. Караџића са Ђорђем Кирјаковићем 1833. види се да је Николић знао свакојаких песама²³¹. Након што је 24. децембра 1826. у Новом Саду добио потврду од ондашњег цензора Антонијуса Тумара²³², наслову *Сербски славуј* придодao је го-тицом исписан паралелни наслов „*Nachtigal*“.²³³

У напомени на крају прве „частице“ налази се „Објавленије“ издавача Константина Каулиција, у којем се каже да је реч о збирци песама које се певају у „Бачкој, Срему и Банатоу, Шлавонији Хорвајтској, и прочим окресним њределма“²³⁴ са истакнутим циљем: „за увеселеније оноја који увеселеније љуби“. Такође, намера је да годишње изађу из штампе од две до три свеске.

Прва збирка *Сербској славуја* излази 1827. и садржи 43 песме, друга збирка, из 1828, садржи 27 песама, а трећа излази из штампе 1836. Није јасно из којих разлога постоји временски одмак од девет година за издавање треће „частице“, иако је најављено да ће се алманах објављивати чешће. У „Објавленију“ друге „частице“ К. Каулиција стоји да ће *Сербски славуј* излазити „свака шри месеца ове године“²³⁵, дакле прецизирао је да ће излазити квартално. С обзиром на то да је збирка прошла цензуру у Будиму 29. јануара 1827, може се рећи да је између појављивања прве и друге збирке *Сербској славуја* прошло нешто више од 30 дана, док трећа излази тек 1836. С тим у вези намеће се питање расположивости грађе, односно да ли је разлог чекању недостатак грађе. Разматрајући питање зашто је прошло девет година док није објављена трећа свеска *Сербској славуја*, Боривоје Маринковић у предговору антологији *Српска грађанска поезија XVIII и XIX столећа* не мисли да је разлог недостатак сакупљене грађе, објашњавајући да то није логично, јер је Николић изгледа имао грађе напретек пошто је истовремено објављивао у календару „Ружица“. Марија Клеут у свом раду *Ка-*

²³¹ Вукова *Прејиска*, VI, Београд 1912, 183.

²³² податак узет са полеђине насловне стране Српског славуја, 1827, част 1

²³³ нем. *славуј*.

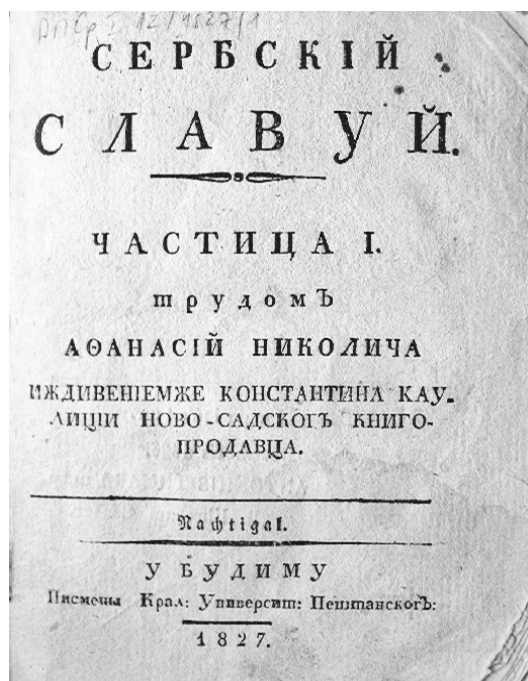
²³⁴ *Сербски славуј*, 1, Будим 1827, 71.

²³⁵ *Објавленије*, „Ружица“, 1827, частица 2.

ленгар Ружица (1827–1868) као књижевна публикација (Београд 1975) помиње да је издавач календара „Ружица“, Константин Каулиција, који је уједно издавач „Србског славуја“, имао пословних несугласица са будимском универзитетском штампаријом²³⁶.

Колики је удео Атанасија Николића у сакупљању војвођанског песништва не зна се тачно, али ваља напоменути да је он први систематски сакупљач који се потрудио да грађанска поезија XVIII и XIX века изађе на видело. Међу песмама налазе се оне чији су песници утврђени. Затим, ту су песме које су познате у ранијим записима грађанског песништва и познате пре Николићевих штампаних издања, али се појављују и песме које нису забележене пре Николића, па на тај начин представљају јединствене примере и једине записе.

Ако се додају и песме из календара „Ружица“, може се са прецизношћу потврдити колико је Николић сакупио грађанских песама: 70 песама објављених у обе „частице“ и 13 песама из два годишта „Ружице“, 1831. и 1832, премда неки извори дају другачије податке. Наиме, у предговору антологијској збирци *Српска грађанска поезија XVIII и с њој њојка XIX столећа* Боривоје Маринковић

Насловна страница алманаха „Србски славуј“

констатује да укупно све три свеске „Србског славуја“ имају близу сто сакупљених песама, али не прецизира податак о броју песама из „треће частице“. У извору новијег датума појављује се прецизан податак да трећа збирка „Србског славуја“ из 1836. године има 23 песме, како наводи Ђорђе Перић у свом раду *Сенциментални њојка Атанасије Николић*, али аутор не наводи да је дошао до треће свеске или неког посредног извора. Зато се код Перића налази податак да је Николић сакупио 110 песама²³⁷.

Како се у „Објављенију“ издавача за другу „частицу“ напомиње, пристојно се „умољавају сви љубитељи књижевства“ да пошаљу своје прилоге, као што су старе народне песме и „било њак ново

²³⁶ М. Клеут, Нав. дело, 212.

²³⁷ Ђ. Перић, *Сенциментални њојка Атанасије Николић*, „Домети“, Сомбор 1988, 55, 68.

сасишављене, љубовне, дружесивенне, само нек су моралне йесме²³⁸, што већ потврђује Николићеву идеју о концепту уређења песмарице. Прву цензуру морао је Николић сам да уради како би одбацио песме које нису одражавале поуку адекватну моралном начелу, и то је био једини параметар којим се руководио. Песме је уносио по естетском, националном и васпитно-моралном мерилу, али се није водио искључиво певачким принципом, дакле није имао је у виду само оне које су се певале и имале мелодију. Сакупио је песме анонимних, неутврђених песника, али и познатих песника српског грађанског песништва, сентиментално певаних у периоду од 1779, откад их је Аврам Милетић прикупљао, па до сопственог издања, 1827.

Међутим, остаје неколицина песама које се први пут налазе у Николићевим алманасима, а одатле и у другим касније објављеним песмарицама: Јеремије О. Караџића, Арсенија Ћирића. То су следеће песме из прве „частице“: 1) „Голубице моја, како ме йишомиш?“ песма под редним бројем 6; 2) „Швалер је желио од Боја йросио“, песма 7; 3) „Драја драјоі йошйхо карала“, песма 11; 4) „Јаган сам јако и ја свакојако“, песма 13; 5) „Видиш Мацо, видиш душо йору зелену“, песма 14; 6) „Дедер мало доскочице кадсм’овако весели“, песма 15; 7) „Ах! мој драји йде си како ли си?“ песма 18; 8) „Славно лешо и йролеће, славни ћурћев дан“, песма 19; 9) „Ушјајносйи бедан морам се йубишй“, песма 24; 10) „Но шйшо йшужиш сердце моје“, песма 25; 11) „Зима сйроја већ нам изчезава“, песма 29; 12) „Имал која јошй срећније“, песма 30; 13) „Нејмам мира ни йокоја“, песма 37, касније бележење имамо у *Песмарици I* (1862), *Песмарици* (1862) и у *Песмарици I* (1864) у делу „покњишких“ песама, али без података о извору записа²³⁹; 14) „Везак везле сербкиње девојке“, песма 38; 15) „Еј, девојка се с’ лицем разйовара“, песма 39 и 16) „Надежда се возмушчава“, песма под редним бројем 40. У другој „частици“ такође налазимо песме које Николић први пут бележи. То су: 1) „Јошй мучи шйејоша ош оној времена“, песма 4; 2) „У йремиллом зраку ока швоја“, песма 12; 3) „Леја Мимка с’ бојом осйај“, песма 13; 4) „Ах! йромисли возљубљени!“, песма 14; 5) „Лице ми вене, сердце ми йине“, песма 18; 6) „Шшо се сунце Цар на небу“, песма 20, која је уједно и најдужа љубавна сентиментална грађанска поезија у *Сербском славују*.

Дакле, 22 песме које су у Николићевој збирци објављене први пут уопште. Међу овим песмама могу се наћи оригиналне Николићеве песме, које су имале мелодију и певањем су ушле у српско грађанско сентиментално песништво²⁴⁰, али је тешко установити оригинална ауторска остварења. Неким песмама је сачуван нотни и мелографски запис захваљујући капелмајстеру Јосифу Шлезингеру, а стихови и нотни материјал најпопуларнијих песама могу се наћи у *Južnoslovenskim narodnim poievkama*²⁴¹ Фрање Кухача. Посебно су у том смис-

²³⁸ Објавленије, „Сербски славуј“, 1827, част 2.

²³⁹ *Песмарица, I*, Нови Сад 1862, 51; *Песмарица*, Нови Сад 1862, 50-51; *Песмарица, I*, Нови Сад 1864, 52-53.

²⁴⁰ Ћ. Перић, Нав. дело, 72.

²⁴¹ F. Š. Kuhač, *Južno-slovenske narodne popevke*, 1-4, Zagreb 1881.

лу занимљиве песме које је Николић објавио два пута. То су: „Немам мира ни ѿкоја“, „Лице ми вене, сердце ми ѿине“, „Желиш ли биѿи моја“ и „Шѿо се сунце Цар на небу“, као и оне којима је сачувана мелодија: „Швалер је желио“, „У ѿремиллом зраку ока ѿвоја“, „Славно леѿо и ѿролеће“, „Тебе злаѿо ја милујем“ и „Драѿо дружѿиво здје собрани“. Са сигурношћу се може рећи да је у новосадском периоду од 1824. започео свој сакупљачки рад, али према неким мишљењима могуће је да је са сакупљањем грађанске поезије почео још 1820.²⁴²

Посебно ћемо анализирати седам песама за које нису утврђени подаци о извору и касније варијанте: „Јаган сам јако и ја свакојако“, „Јошѿ ме мучи ѿеѿоѿа од времена“, „Везак везле Сербкиње девојке“, „Еј, девојка се с лицем разговара“, „У ѿремиллом зраку ока ѿвоја“, „Лице ми вене сердце ми ѿине“ и „Шѿо се сунце цар на небу“. Песме „Ах, ѿромисли возљубљени“, „Леја Мимка с’Боѿом осѿај“ први пут се појављују код Николића и имају касније варијанте.

„Јаган сам јако и ја свакојако“ је испевана у осам строфа. Свака строфа је формирана у три стиха (5+6+7), рима је „аах“ кад се појави. Појављује се константан рефрен „Душо Соко...“. Инспирисана је љубављу младића који мора да оде и остави своју вољену. У рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић²⁴³ постоји податак да је то једина позната песма.

„Јошѿ мучи ѿеѿоѿа оѿи оноѿ времена“ испевана је у симетричном дванаестерцу, у 12 дистиха са римом „аабб“. Инспирисана је тужним љубавним осећањем момка који је далеко од вољене. У тренуцима слабости момак се присећа девојчиног ведрога лица, радосних и заједнички проведених дана и ноћи. Момак је на далеко отишао послом, што је типичан мотив за грађанске песме:

„Толик’бар’да моју времена имаѿи;
Док би моѿо ѿорѿре ѿвоје найисаѿи.“

Чак и слика би му била довољна утеха. Међутим, последњи стихови су сижејно другачији, јер момак који је до сада певао о свом љубавном осећању одједном се обраћа Богу речима да му да снаге да слави Божје име. Он као да тражи благослов да испроси девојку:

„Ти Боже учини ѿо желанију моме,
Да те славим во век’по глаголу твоме:
Сподоби нас купно пред тобоју стати,
И до конца с’неју нейорочно жиѿи.“

Према подацима из рукописне грађе М. Клеут и М. Стефановић, ова песма се касније налази у *Песмарици* Н. Беговића (1840), под бројем 8.

„Везак везле сербкиње девојке“ испевана је у лирском десетерцу без риме, а састоји се од 13 стихова. Инспирисана је бајковитом представом о способности момка који одломљену грану претвара у право благо, у грану од сребра, злата

²⁴² Ђ. Перић, Нав. дело, 72.

²⁴³ Рукописна грађа Марије Клеут и Мирјане Стефановић, Семинар за српску књижевност, Филозофски факултет у Новом Саду

и бисера, што треба да импресионира смерне девојке. Поред ових, појављују се елементи колективног принципа обављања посла у заједници, што је у суштини сегмент који је ближи народној традицији и према томе карактеристичан. У рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић потврђује се податак о јединствености записа, односно да је ово једина позната песма.

„Еј девојка се с'лицем разговара“ испевана је у једанаестерцу са сталним почетним рефреном „Еј“ који се протеже у 22 стиха, а могуће је да је инспирисана мотивом из народне песме „Драји и недраји“. Иако огледало није експлицитно поменуто, његово присуство се подразумева јер девојка разговара са својим лицем. Оно има улогу предсказања будућности пошто је девојка забринута над својом судбином: хоће ли поћи за старог човека, или за младог, односно хоће ли имати избора или ће то други одлучити уместо ње. Из рукописне грађе М. Клеут и М. Стефановић сазнајемо да се каснији запис ове песме налази у *Песмарици* В. Георгијевића (1859), под редним бројем 71.

„У ђремилом зраку ока шиво“ објављена је у другој „частици“ као 12. песма по реду. Испевана је у 5 строфа. Свака строфа формирана је у 5 стихова: два десетерца, један десетерац у дистиху и последњи стих, који се јавља као једанаестерац односно дванаестерац, у зависности од строфе. Рима се појављује у сваком стиху, парна је „ааббх“. У песми је изражено различито љубавно осећање, чак би се могло рећи интензивније и дубље него у већини песама, јер се експлицитно наглашавају верност и љубав које трају до гроба: „На шџебе чекаш'и у ђробу мирном“. Према подацима из рукописне грађе М. Клеут и М. Стефановић ова песма је имала доста препева: *Песмарица* Н. Беговића (1840), *Песмарица* А. Ћирића (1846), у *Лири* (1847), у *Забавној ђесмарици* (1854) и у *Песмарици* Д. Дејановића (1871).

„Лице ми вене сердце ми ђине“ испевана је у три строфе. Свака строфа је формирана у катрен, без риме и са неуједначеним ритмом стиха, јер има непостојан облик који се јавља као 10+8+8+12 или 11+10+11+10. У песми се пева о љубавној неизвесности заљубљеног младића који стрепи од девојчиног одговора. Према подацима из рукописне грађе М. Клеут и М. Стефановић, постоји препев у *Песмарици* Н. Беговића (1842/3) под бројем 24.

За песму „Шшо се сунце Цар на небу“ може се рећи да ју је Николић или чуо или спевао у Новом Саду, али је необично што је то и најдужа песма у *Сербском славују*. Састоји се од 21 строфе, од по четири стиха (8+7+8+7), рима се јавља ретко, а кад се јави укрштена је „абаб“. Објављена је и у другој „частици“ под редним бројем 20. Песма је инспирисана лепотом идеалне драге „Новосаџкиње“, са којом се младић растаје јер одлази послом на запад. Растанак због одласка на запад је типични мотив непремостиве даљине, симболизује одлазак у далеке крајеве и дефинитиван разлаз. Ова песма се појављује у *Песмарици I* (1862), *Песмарици* (1862) и *Песмарици I* (1864) у низу песама узбучених под словом „ш“ из сегмента „покњишких песама“. Занимљиво је што је испод песме наведено само

Николићево презиме²⁴⁴, али примећене су стилске и језичке разлике. Николићев катрен се у варијанти претопио у три реда, који чине једну целину, с тим што су целине одвојене па су на тај начин задржале улогу строфа. И број строфа је различит: Николићева има 21 строфу, а у *Песмарици* 17 строфичних целина. Недостају строфе 6, 15, 16, 18. Затим, у трећем стиху „*Штїо нам ѿѿице ѿо ѿорца / И ѿо Фрушкој ѿуїују...*“ како је дато у Николићевој другој збирци *Сербској славуја*, док у новосадској *Песмарици I* (Нови Сад 1862), па тако ни у *Песмарици* (Нови Сад 1862) не садржи топоним „Фрушкој“, него се у новијим записима појављује „*ѿољима*“, чиме песма губи на метафоричној функцији, односно блискости просторног одређења. Примећена је разлика у директном говору, кад песник пева о свом љубавном осећању, или се обраћа у другом лицу једнине, како је то у варијанти:

у *Сербском славују*, 2

„јер се са свим удаљавам

из ѿред ѿвоје зенице“

Песмарица I (1862)

„јер се сада удаљаваш

из сїред моје зенице“²⁴⁵

Требало би напоменути да су на овом пољу сакупљања грађанске сентименталне поезије били у то време активни још двојица Николића: један је Василије, који је живео у Новом Саду, али је песме сакупљао нешто касније, а други је Јован, који је песме штампао тек 1836. О изворима ни о каснијим варијантама ове песме нема ближих података, те остаје да се потврди Николићево ауторство песме *Штїо се сунце Цар на небу*. Према подацима у рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић, има доста препева: у новосадским *Песмарицама* (1862, 1862, 1864), у *Песмарици* М. Ивачковића (1858), *Песмарици* М. Димитријевића (1852), *Забавној ѿесмарици* (1854), *Песмарици* (1880), *Песмарици* С. Мајинског (1847), *Песмарици* В. Георгијевића (1859).

Стихови песме „*Ах! ѿромисли возљубљени!*“ формиран су у строфу од четири стиха (8+8+8+8), са римом „аабб“, а инспирисани су девојчином тугом због расанка са вољеним који мора да оде. У рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић налази се податак да је песма бележена у *Песмарици* Н. Беговића (1842/3).

Песма „*Леїа Мимка с'Боїом осїај*“ састоји се од 6 строфа, од по четири стиха (8+8+8+6), са римом „аааб“. Испевана је у две перспективе: младићевој и девојчиној. Први део песме је инспирисан младићевом неизмерном тугом што оставља вољену због одласка на далек пут, док у другом делу девојка изражава своју верност и стрпљење док не дочека драгог с пута. Често се јавља грешка у навођењу наслова „*Леїа Мимка збоїом осїај*“ јер се име Мимка лако замењује са Милка. Према рукописним подацима М. Клеут и М. Стефановић, песма се налази

²⁴⁴ *Песмарица*, Нови Сад 1862, 69-71; *Песмарица*, I, Нови Сад 1862, 71-73; *Песмарица*, I, Нови Сад 1864, 71-73.

²⁴⁵ иако је у оригиналном издању штампана као прозни текст, овде је стихована, ради упоређења.

у *Песмарици* Г. Војновића (после 1868), *Песмарици* А. Ћирића (1846), *Песмарици* Миј. Николајевића и *Песмарици* В. Георгијевића (1859).

У Николићевом алманаху најочигледнији су жанровски елементи љубавног песништва које карактеришу ведри и хуморни ефекти. У песмама су анонимни аутори опевали лепоту девојака из Пеште, Арада, Будима, Темишвара, Петроварадина, Осијека и Новог Сада, или се, пак, надмудривањем момка и девојке изражавају љубавна осећања. Заљубљеност је експлицитно опевана песничким сликама које стоје у супротном односу од класичног доживљаја љубавног заноса, због примењеног хуморног дискурса. У центру пажње је жена, а њена визура је доминантни модел. Следеће песме које су тематски најзаступљеније су оне у којима је опевано осећање због љубавног растанка, најчешће због одласка у далеке крајеве, у иностранство, на запад, на супротну страну, што је метафоричка представа света одакле нема повратка, тако да је растанак неминован. Међу сентименталне песме убрајају се оне које за мотив имају неверство, опевано индиректним песничким сликама, наслућивањем да драги воли другу. Заступљене су песме којима се побуђује родољубиво осећање, попут оних које певају о славним временима Србије из доба Немањића, а објављене су у „частици“ 2. Из посредног извора „Домовни и општеполезни народни календар“ (1834), који такође уређује Атанасије Николић, у каталогу издања налазе се наслови *Сербски славуј*, збирке 1 и 2 (1827), календар „Ружица“ за године 1827, 1828, 1829, 1831, 1832. и 1833. као и приповест *Љуба Миланова*, уз пратећу информацију о популарној цени публикације²⁴⁶. Чак из података из каснијих годишта „Домовног општеполезног народног календара“ за 1837. видљиво је да се још нуде поменути Николићева дела, са новом издавачевом идејом. Наиме, Каулиција је понудио све три „частице“ *Сербској славуја* штампане као једна публикација за цену од 1 форинте²⁴⁷. На основу ових података могло би се закључити да је Каулиција имао више примерака Николићевих дела, дакле и оних првих, од чијег изласка је прошло седам година до појаве овог каталога.

Данас су доступне прве две „частице“ *Сербској славуја* јер се чувају у Народној библиотеци Србије у Београду и у Библиотеци Матице српске у Новом Саду, али трећој „частици“ *Сербској славуја* нема трага. Постоје само писани извори који упућују да је била објављена, и то у најстаријим изворима, у „Сербском летопису“, где је дат библиографски опис треће свеске у оквиру поглавља *Сербске библиографије*²⁴⁸ - да је објављена у Будиму 1836, малог формата, на шеснаестици, и да има 32 странице. На исти податак касније се позвао Стојан Новаковић у *Српској библиографији 1741–1867*²⁴⁹.

²⁴⁶ Примера ради: једно годиште „Ружице“ је коштало 20 крајцара, док је *Љуба Миланова* коштала 24 крајцаре.

²⁴⁷ „Домовни и општеполезни народни календар“ (ур. А. Николић), Будим 1837, IV.

²⁴⁸ „Сербски летопис“, Нови Сад 1848, III, 138.

²⁴⁹ С. Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност 1741–1867*, Београд 1869, 194.

4.2. Календар „Ружица“

О значају Николићевог сакупљачког рада писало се, али сасвим недовољно. До сада су у том смеру познати радови Боривоја Маринковића, Марије Клеут и Мирјане Стефановић, у којима је уочена потреба за даљим истраживањем српске грађанске поезије. Марија Клеут сматра да је овај календар „*iprojaitajor Досиџеја, народне и грађанске поезије*“²⁵⁰. Из увода у студију Мирјана Стефановић *Српска грађанска поезија* (Ваљево 1992) запажено је мишљење о сличности поезије Бранка Радичевића са песмама које је донео на свет Атанасије Николић²⁵¹. Николићеве песме у календару „Ружица“ и *Сербском славују* опевају љубавно осећање, тугу због расанка, чежњу због одвојености вољених, верност, односно неверу. У календарима „Ружица“ од 1829. до 1833. Николић је објавио 17 песама из грађанске поезије, сентименталног карактера, првенствено љубавне песме објављене без великог критичког сагледавања, без предрачуна и претензија, без естетског суда. Николићу је био циљ да објави све што би увеселило народ, односно читаоце.

Песме су сврстане по групама, обележене редним бројем и представљају јединствене примере грађанске поезије која се певала током целог XVIII века. Иако је реч о грађанским песмама, Николићево схватање сврховитости објављивања сакупљене поезије дефинисано је управо давањем наслова „*Народне јесне*“, који је задржан у свим сачуваним годиштима. То су: „*Веруј граја, веруј ми*“, песма број 6; „*После смерџи родиџеља*“, песма 7; „*Драјо друџиџево здје собрани*“, 8; „*Древни бози сви казују*“, 10; „*Беже већ облаци*“, 12; „*Не јују, не јују, граја*“²⁵², 13 и „*Весели се граја џи јриходу моме*“, песма број 14. У годиштима календара „Ружица“ којима овде располажемо, 1829–1838, тек за 1831. годину јављају се три грађанске песме: 1) „*Ах мој граји куд јуџујеш*“, 2) „*Осим свију јасам један*“ и 3) „*Оге Фила у башчицу*“.

Николићева варијанта песме „*Ах мој граји куд јуџујеш*“ има 20 стихова који се формирају у дистихе, а у свега три дистиха се не јавља рима, док је у осталим стиховима парна. Налази се под редним бројем 1. Према рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић, ова песма је до сада најстарији познат штампани запис са претпоставком да старина досеже до 1813, а појављује се у каснијим песмарицама: код С. Мајинског (1847), у *Песмарици* Р. Димитријевића (1848), *Сербском славују* 3 (1836), *Песмарици* Архива САНУ (бр. 9173)

Друга песма у Николићевом календару за 1831. је песма „*Осим свију јасам један*“, преузета из *Песмарице* Василија Јовановића (1805), број 36, али ју је Николић објавио раније (1827) у алманаху *Сербски славуј*, „частица“ 2, под ред-

²⁵⁰ М. Клеут, *О једном раном јрешџајавану Вукових народних јријоведака*, „Зборник Матице српске“, Нови Сад 1973, XXI, 3, 534.

²⁵¹ М. Стефановић, Нав. дело, Ваљево 1992, 9.

²⁵² објављена и у *Сербском славују*, частица 3 (1836).

ним бројем 16, дакле четири године пре него што је поново објављује у „Ружици“ за 1831. У студији М. Стефановић²⁵³ налазе се подаци да је ова варијанта песме из *Академијине њесмарице* имала 22 стиха, али је указано и на Николићеву варијанту ове песме из *Сербској славуја* 2. Она садржи 28 стихова формираних у седам строфа са римом „аабб“. Међутим, Николићева друга варијанта ове песме у „Ружици“ из 1831. има 18 стихова осмераца формираних у дистихе и са паралелном римом. Видљива је разлика у Николићевим варијантама само на крају песме:

из „Ружице“	из <i>Сербској славуја</i>
„Ил’ њу ѡајиѡ’ ил’ оѡкрѡиѡ, Неznam шѡа ће боље биѡиѡ. Сасѡаѡиѡсе не љубиѡиѡ, Боље ми је мерѡав биѡиѡ. А која је сага хасна Кад ме ѡреви смерѡи најрасна.“ ²⁵⁴	„Хоћул’ ѡајиѡ’ ил’ оѡкрѡиѡ? Неznam шѡа ће боље биѡиѡ? Акол’ ѡајну будем держо’? И ѡрилике сваке бежо? Сасѡаѡиѡсе и ѡајиѡиѡ? Боље ми је нељубиѡиѡ! Па каква је мени хасна, Кад ме наиђе смерѡи најрасна?“ ²⁵⁵

У верзији из календара уочљиве су језичке и стилске корекције, као и два стиха којих нема у календарској верзији. Према подацима из рукописне грађе М. Клеут и М. Стефановић, песма се касније бележи у *Песмарици* Максима Брановца (1817), књижици С. Коларовића (1837), *Песмарици* Н. Беговића (1840), П. Поповића (1841), А. Ћирића (1846), М. Димитријевића (1852), *Забавној њесмарици* (1854) и *Песмарици* С. Мајинског (1847).

Песма „*Оде фила у башчицу*“ налази се у календару под редним бројем 3. Састављена је од 20 стихова формираних у пет строфа, односно пет катрена. Један катрен чине два осмерца и два седмерца, са римом „аабб“. Према подацима из студије М. Стефановић, ова песма се налази у *Академијиној њесмарици XIII*, под бројем 6²⁵⁶. Да је ово Николићев препис песме види се већ у наслову. Наиме, у *Академијиној њесмарици* налазимо наслов „*Оде фила у башѡиѡицу*“²⁵⁷, док је код Николића уочљива разлика у палатализованом облику деминутива „башчица“, чиме се може указати на одређене Николићеве језичке интервенције. Према рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић ова песма је први пут штампана у „Ружици“.

У знатно већем броју Николић доноси српске грађанске песме у „Ружици“ из 1832. и то 6 примера љубавних песама, 2 епске (7, 8) и једна са изразитим

²⁵³ Мирјана Стефановић, *Српска грађанска њоезија*, Ваљево 1992, 230.

²⁵⁴ „Осим свију ја сам један“, „Ружица“, 1831, 58.

²⁵⁵ „Осим свију ја сам један“, *Србски славуј*, 2, 1827, 36.

²⁵⁶ М. Стефановић, *Српска грађанска њоезија*, Ваљево 1992, 253.

²⁵⁷ М. Стефановић, нав. дело, 386.

религијским мотивом (9). То су песме: 1) „О, Арагу ни село ни іраге“, 2) „Ог како је ју шїџо ћу“, 3) „А. А. А. Драїи браїџе комшија!“, 4) „Сердце ми вене од скорби дневне“, 5) „Мој се драїи разболео, мој сиви соколе“, 6) „О Савка Савка!“, 7) „Вино љије Шесїокриловићу“, 8) „Колик’ има одавде ірагова“ и 9) „Књиїу љише Хрисїос са небеса“.

„О, Арагу ни село ни іраге“ појављује се први пут у рукописној Песмарици Аврама Милетића (1778–1781) под бројем 28, а касније у антологији Т. Остојића и Ћоровића (1926) и Б. Маринковића (1966). Николићев запис песме има 18 стихова постављених у дистихе, десетерце са римом. Како примећује Мирјана Стефановић у свом огледу, песма у Милетићевој песмарици има један стих који се тумачи као лош запис, „Сиїно ходе као [и] Јеїарке“²⁵⁸, док се исти тај стих у таквом лошем запису налази код Николића са мањим интервенцијама: „Сиїно ходе кано Јеїаркиње“²⁵⁹. То је прва песма у календару за 1832. у којој се духовито опевају особине девојака и жена из већих градова. О овој песми нема података у рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић.

Друга у низу је песма „Ог како је ју шїџо ћу“, у којој је карактеристично понављање рефрена „ју шїџо ћу“ на крају сваког стиха, о чему Николић даје напомену у фусноти свог записа. Песма се састоји од 36 стихова, формираних у несиметричне дистихе, од којих је први седмерац, а други, дужи стих је тринаестерац. Сваки на крају има поменути рефрен којим се постиже римовање. Занимљиво је ефектно постављање почетних речи датих у синтагми, којом започиње сваки наредни стих, па се тим језичким понављањем додатно постиже јачи ритам. У пет стихова се јавља рима унутар стиха:

„Узме шољу ју шїџо ћу,

Узме шољу, ља нагроби іроју, ју шїџо ћу.“²⁶⁰

Ова песма (ни њене варијанте) не налази се у антологијском избору Боривоја Маринковића, ни у студији Мирјане Стефановић. Нема података ни у рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић.

Трећа песма, „А. А. А. Драїи браїџе комшија“, посебно је занимљива јер се састоји од 16 строфичних целина, које су на почетку латиничним словима поређане по абecedном поретку (А, В, С, D, Е, F, G, I, K, L, M, N, O, P, Q, R). Строфе су састављене од два седмерца и два осмерца (7+8+8+7), а први стих је уједно и последњи стих у строфи, тако да је рима обгрљена „абба“:

„А. А. А. Драїи браїџе комшија!

Ако хоћеш весео бити,

А ти мораш са мном вина пити.

А. А. а. драїи браїџе комшија.“²⁶¹

²⁵⁸ М. Стефановић, нав. дело, 153.

²⁵⁹ „Ој Арагу нишї’ село ни ірагу“, „Ружица“, 1832, [42].

²⁶⁰ „Ог како је ју шїџо ћу“, „Ружица“, 1832, 43-44.

²⁶¹ „А. А. А. Драїи браїџе комшија!“, „Ружица“, 1832, 44.

Песма је врста здравице, испевана у част вина и позива на весеље, па је сижејно слична Николићевом запису песме „*Дај, да њијемо, да се веселимо*“ из *Сербској славуја* (II, 21) јер аналогно упућује на мотив наздрављања домаћину. Ова песма формом подсећа на песму „*А, а, а, ход’овамо Андрија*“ из *Песмарице* Аврама Милетића (1771–1778). Спомиње се у рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић, где се каже да се поуздано може утврдити старина ове песме – 1796, када је забележена на хрватском терену, и да је прво познато штампање било код Јеремије О. Караџића. Касније бележење ове песме налазимо у новосадској *Песмарици I* (1862), *Песмарици* (1862) и *Песмарици I* (1864) под поделом на „*винске*“²⁶² песме. Занимљиво је да је ова варијанта продужена за 4 строфе (Ес, Те, У, Икс) са приметним задржавањем германизама: „*Икс, икс, икс, у флашама свуда никс*“. Премда је запис први пут донет у „*Ружици*“, може се сматрати најранијим публикавањем²⁶³.

Четврта песма, „*Сердце ми вене од скорби дневне*“, састоји се од 7 строфа формираних у дистихе, у римованим десетерцима. Тематски припада циклусу песама о љубавном разстанку, о патњи остављеног младића који нема сна и утехе:

„*Мирис ружични само ме цвели*
Сад ми је њужно и сав свети бели;“

Постоји у рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић варијанта са насловом „*Срце ми вене од скорби дневне*“, као и податак о каснијем штампању песме у *Лири* (1847).

Пета песма, „*Мој грађи се разболео, мој сиви соколе*“, састоји се од девет строфа формираних у дистихе са сталним рефреном „*мој сиви соколе*“, који се понавља на крају сваког стиха. Песма је испевана у седмерцу, а кад се дода стални седмосложни рефрен, цео стих је састављен као четрнаестерац (7+7) без риме. Тематски припада женским љубавним песмама у којима се пева о болу остављене девојке. Док њен драги воли другу, она се заклиње на чекање:

„*Баш ако ’ћу и чејири, мој сиви соколе*
Нисам д’јуња да увенем, мој сиви соколе,
Ни неранца да од’аднем, мој сиви соколе,
Већ девојка да ја чекам, мој сиви соколе.“

Могуће је да овај Николићев запис представља варијанту песме „*Мој се грађи разболео*“ из рукописне *Песмарице* Петра Стојачковића (1794).²⁶⁴ Подаци из рукописне грађе М. Клеут и М. Стефановић упућују на податак: у „*Зборник радова Института за проучавање књижевности*“ (САНУ, 1852, 138), под насловом „*Једна њесмарица њрађанске лирике из 1817. њодине*“.

²⁶² *Песмарица*, I, Нови Сад 1862, 102-104; *Песмарица*, Нови Сад 1862, 102-104.

²⁶³ Рукописна грађа проф. др М. Клеут и проф. др М. Стефановић, Семинар за књижевност, Филозофски факултет у Новом Саду.

²⁶⁴ М. Клеут, *Народне њесме у српским рукописним њесмарицама*, Нови Сад 1995, 117.

Шесту песму, „О Савка Савка!“, Николић је раније објавио у другој збирци *Сербској славуја* из 1827. године, али у ову каснију варијанту уноси своје интервенције. Убацио је једну нову строфу:

„Как' древо изше
Ушроба вишше
Писаши гуже
Не гаду сузе
молишву!“²⁶⁵,

која се не налази у *Сербском славују*. Практично, Николић је увео инверзију, мењао је строфу из записа *Сербској славуја* и убацио нову строфу у запис песме из „Ружице“, изостављајући последњу строфу:

„И њри њосијељи
Савка вели; Уви мја сама
Шшо без Аврама
осијају!“²⁶⁶

Ова варијанта такође има 12 строфа, формираних у пет стихова (5+5+5+3) са римом „ааббх“. Занимљив је податак да ову песму и трећи пут објављује у „Ружици“ за 1838²⁶⁷. Према подацима М. Клеут, ова песма је имала много варијаната, што говори о њеној распрострањености и популарности, а изазвала је пажњу проучавалаца грађанске поезије.

Седма по реду, песма „Вино њије Шестокриловићу“, испевана је у епском десетерцу у 29 стихова и тематски припада женским, љубавним песмама, које певају о брату, сестри и веренику. Шестокриловић се хвалио лепотом своје сестре, а Надиграловић, његов пријатељ, хвалио се благом којим је даривао Шестокриловићеву сестру. Песничка слика у којој је брат тражио од сестре кључеве од сандука са сакривеним даровима и благом богата је фолклорним елементима којима су изражени забрана удаје и братов ауторитет: тајна веридба, сакривен па загуљен кључ, братова расрђеност. У рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић нема података о њеном даљем прештампавању.

Осма песма, „Колик' има одавде прагова“, такође је испевана у десетерцу, састоји се од 51 стиха. Припада женским љубавним песмама; пева о односу брата и сестре-жртве, јер брат сестру предаје душманину. Она, сестра, не трује непријатеља него се баца у воду. Мотив сестре која посеже за отровом налазимо међу љубавним и другим различним песмама Вука Ст. Караџића. На пример, у песми „Сесиџра ошровница“ (Вук, 302) јавља се поменути мотив, кад сестра, зарад слободне љубави са драгим, убија брата отровом. У овом Николићевом запису сестра отровом убија душманина јер је рођени брат предаје у руке непријатељу.

²⁶⁵ „О Савка Савка!“, „Ружица“, 1832, 51.

²⁶⁶ „О Савка Савка!“, *Сербски славуј*, 2, 1827, 24.

²⁶⁷ „О Савка Савка!“, „Ружица“, 1838, 47-50.

Занимљиво је да се овај мотив одласка сестре у гору по отров јавља у песми „Сунце зађе међу две њанине“ из *Песмарице* Георгија Антовића (1794):

код Николића:

„Она оде у јору зелену,
Па њимеће дрвље и камење,
Она њражи змију јеговицу,
Па је веша о зелену јелу,
Пол’конди накајала јега,
А њолак је њоочила вина.“

код Антовића:

„Оџићићу ћу у јору зелену
Примеџаћу дрвље и камење
Уфаџићу змију јеговицу
Заклаћу је сребрним динаром
Нацегићу њо’кондира јега
Оно друјо ћу винцем досуџи.“

Примећује се да је у Николићевом запису замењен стих „заклаћу је сребрним динаром“, јер се уместо те слике налази „џа је веша о зелену јелу“, а приметна је и различита функција глаголског времена. У Николићевој варијанти сестра је већ одлучна и ради на прибављању отрова. Сличан мотив налази се у Вуковој песмарици у песми „Сесџра оџровница“²⁶⁸ (Лајпциг 1824). У рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић нема података о прештампавању ове песме.

Последња песма, „Књџиу џише Христџос са Небеса“, испевана је у десетерцу, у 42 стиха. Припада религиозним, духовним песмама које певају о хришћанској љубави и понашању у складу са верским канонима. Необичан је оквир приче: Христос куша родитеље да жртвују своје дете Стеву. Приоритет није свесно жртвовање него моралне поуке: гладног нахранити, жедног напојити и нагог обући. Ове моралне поуке Николић скоро педесет година касније интерполира у прозне текстове *Буквица среће и блаженсџва* (1870) и *Приче мудрих људи* (1882).

У календару „Ружица“ за 1833. Николић је објавио 8 песама: 1) „Имам дику леџу њо облику“, 2) „Шџо ћу мајко болује ми дика?“, 3) „Синоћ миџа мараму честџиџа“, 4) „Чујеш дику џамеџно се владај“, 5) „Пливај џамо даље у џлубину морску“, 6) „Кад сам била код мајке девојка“, 7) „Имам дику џлавој у облику“ и 8) „Нејма ниџи славна месџа“.

Прва песма - „Имам дику леџу њо облику“ испевана је у десетерцу, у 16 стихова, са римовањем унутар сваког стиха: дику/облику, стаса/паса, глава/брава. Такође, појављује се паралелна рима „аабб“. Песма припада женским, љубавним у којима се уз присуство хуморног дискурса опева девојачка лепота, какве нема у Новом Саду:

„Ка’две сламке ноје су јој џанке,
А сџојала калуј за ојанке.“

Ова песма има и варијанту у којој се на исти начин опева момачка лепота, а објављена је под редним бројем 7) „Имам дику џлавој у облику“. Према рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић, касније је прештампана у *Песмарици* НСБП (1888) на страни 235 и *Песмарици* Бошковића (1862) под бројем 145.

²⁶⁸ „Сесџра оџровница“, бр. 108, В. Ст. Караџић, *Народне срџске џјесме*, 1, Лајпциг 1824, 68.

Друга песма, „Шїо ћу мајко болује ми дика“, састављена је од осам стихова, испеваних у симетричном десетерцу без римовања. Припада циклусу љубавних песама у којима се опева девојачка заљубљеност. У дијалогској форми презентовани кроз разговор девојке и њене мајке, изражавају се девојчино љубавно признање и брига за момка. Према рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић ова песма има касније бележење у *Песмарици* Арсенија Ћирића (1846).²⁶⁹

Трећа песма, „Синоћ миџа мараму чесїиџа“, има 8 стихова, две строфе, испевана је у десетерцу, са римом „аабб“. Песма би могла бити једна од варијаната песме „Ја сам чула да ћеш се жениџи“, која се налази у Остојић–Ђоровићевој *Срїској їрађанској лирици*, под редним бројем 114, и код Боривоја Маринковића, под бројем 479²⁷⁰, а раније је забележена у *Песмарици* анонимног берберина из 1795. године. Ради упоређења сличности овде ћемо навести Николићеву варијанту и запис песме анонимног берберина:

Николићева варијанџа:

„Синоћ миџа мараму чесїиџа

„Жив’и здрава мараму дерала,

Колико џи на марамџи жица,

Толико џе ваџало їрозница.“

Она њему џијо одјовара:

„Жив’и здрав ми їруслук їодерао,

Колико је у мору каїџица,

Толико џи на срџу раница.“²⁷¹

їесма анонимної берберина:

„Ја сам чула да ћеш се жениџи

Донећу џи везену мараму,

Ја ћу џе[би] лей гар донеџи:

Колико џи је на марамџи їрана,

Толико џи је їо серџашџу рана;

Колико је на марам’богова,

Толико џе убило їромова;

Колико је на марамџи жица,

Толико џе фаџало їрозница!“²⁷²

Николићева варијанта опева љубавни занос кратком дијалогском формом момка и девојке. Фолклористичким елементима, попут девојчине мараме и момковог прслука, ова варијанта песме сужејно више задире у народну усмену традицију него у грађанску поезију.

Шеста песма, „Кад сам била код мајке девојка“, спевана је у пет стихова, у десетерцу без риме, и пева о несрећном брачном животу младе жене. Занимљиво је да се ова песма налази у *Песмарици* Арсенија Ћирића (1846)²⁷³, дакле тринаест година после Николићевог записа, а да су притом то у потпуности идентични записи. Могуће је, према речима Марије Клеут, да је ову песмарицу њен власник, Арсеније Ћирић, купио од неког новосадског ђака²⁷⁴. Према рукописној грађи М. Клеут и М. Стефановић, подсећа на песму из Вукове збирке (I, 459).

²⁶⁹ РОМС (сиг. М 567), бр. 79, 147.

²⁷⁰ Т. Остојић, В. Ђоровић, Нав. дело, Београд 1926, 142; Б. Маринковић, *Срїска їрађанска їоезија*, 2, Београд 1966, 477-478.

²⁷¹ „Синоћ миџа мараму чесїиџа“, „Ружица“, 1833, 44.

²⁷² *Срїска їрађанска їоезија*, (прир. Б. Маринковић), 2, Београд 1966, 206.

²⁷³ М. Клеут, *Народне їесме у срїским рукоїисним їесмарицама...*, Нови Сад 1998, 241.

²⁷⁴ исто, 360.

Седма песма, „Имам дику њлавој у облику“, припада љубавним песмама са примесама хуморних елемента. Спевана је у шест стихова у десетерцу са унутрашњом римом, која се појављује у првом, другом и шестом стиху: дику/облику, коса/ћоса и квари/стари. Као и претходна песма, ова се налази у *Песмарици* Арсенија Ћирића (1846). Скоро су идентичне, осим у петом стиху, где код Николића гласи:

„Издрѝ њруслук, ронђаве шаѡуѡле“²⁷⁵,
док је варијанта у Ћирићевој *Песмарици*:

„Издрѝ кайѡѡ, ронђаве шеѡуѡле“²⁷⁶.

Осма песма, „Нејма ниѡди славна месѡа“, испевана је у осмерцу, у 23 дистиха, са римом „аабб“. Типичан је пример грађанске поезије, јер је у њој опевана лепота Пеште (и Будима) и њених грађана. У складу са језичким духом, песничке слике одају богат културни живот, као и све што иде уз њега, од постојања театра, који је одраз свести цивилизованог друштва, до детаљно осликаног одевања господе по последњој моди, али и честим посезањем за германизмима, чиме се постиже ефекат интензивирања релевантних одлика градског живота. Тек је последњим стихом указано на основну идеју:

„Ал у Форшѡаѡѡ ѡамо јесу
Који знаду кројѡѡ кесу.“²⁷⁷

Занимљиво је да се јављају варијанте песама које се први пут налазе у Николићевим записима: забележене су у каснијим песмарицама, на пример у *Забавној ѡесмарици* Јеремије О. Караѡића (Београд 1854). У прилог овоме говори напомена Марије Клеут у студији *Рукоѡисне ѡесмарице у доба срѡској романѡѡизма*²⁷⁸ да се много преписивало како из *Сербској славуја* тако из календара „Ружица“, али и из других листова. У штампаној *Песмарици* Јеремије О. Караѡића појављују се записи песама из Николићевих календара и алманаха, и то у сасвим неизмењеном или незнатно измењеном облику, који се више тиче стилских интервенција. Чак је задржана предвуковска графѡја, већ у то време омражених јота, танког и дебелог полугласа. Песма број 4 - „Сердце ми вене од скорби дневне“ („Ружица“, 1832) нашла је место у *Забавној ѡесмарици* под редним бројем 16²⁷⁹, у нешто измењеној форми, јер су два дистиха у десетерцу из Николићевог календара преломљена у четири петерца (5+5+5+5), док се пети стих не појављује у Караѡићевој варијанти. Једна од песама за коју је тешко утврдити Николићево ауторство, „Шѡо се сунце цар на небу“ (*Сербски славуј*, 2, 1827), јавља се у неизмењеном облику, дакле у 21. строфи у *Забавној ѡесмарици* под бројем 19. Николићева варијанта песме „А. А. А. Драѡи браѡе комѡија“ („Ружица“, 1832)

²⁷⁵ „Имам дику ѡлавој у облику“, „Ружица“, 1833, 46.

²⁷⁶ М. Клеут, *Народне ѡесте у срѡским рукоѡисним ѡесмарицама...*, Нови Сад 1998, 241-242.

²⁷⁷ „Нејма ниѡди славна месѡа“, „Ружица“, 1833, 48.

²⁷⁸ М. Клеут, нав. дело, *Срѡско грађанско ѡеснишѡво* (ур. Т. Бекић), Нови Сад 1988, 21.

²⁷⁹ Ј. О. Караѡић, *Забавна ѡесмарица*, Београд 1854, 13.

дословно је пренета у *Забавну ѱесарицу*, али са мањим интервенцијама: не појављују се латинична слова у почетним стиховима него су транскрибована. Како би оставио свој печат, сакупљач је у истом маниру додао још једну строфу „*Ес Ес Ес ко нас скуѿи овде днес*“²⁸⁰.

Песма „*Видиш Мацо видиш душо*“ (*Сербски славуј*, 1, 1827) нашла је своју варијанту код Јеремије О. Караџића. Дословно су пренети форма и садржај песме са видљивом стилском интервенцијом у четвртој стиху:

код Николића:

„*Јер се бедна она лиши
љубови своје*“²⁸¹

код Ј. О. Караџића:

„*Јер се она душо Мацо
Драјо лишила.*“²⁸²

Из рукописне грађе М. Клеут и М. Стефановић ова песма има своја каснија бележења у *Песарици* А. Ћирића (1846) и *Песарици* Мише Димитријевића (1852).

Песма под редним бројем 37 „*Нејмам мира ни ѿкоја*“ (*Сербски славуј*, 1, 1827) има своју продужену варијанту у *Забавној ѱесарици*, али почетак је препознатљив и идентичан је Николићевом.

Занимљиве су две песме које се у *Забавној ѱесарици* појављују једна за другом под редним бројевима 202. и 203, а припадају песмама које су забележене први пут у Николићевом алманаху. Реч је о песмама „*Голубице моја како ме ѿиѿомиш*“ (*Сербски славуј*, 1, 1827) под редним бројем 6 и „*Драја драјо ѿоѿи-хо карала*“ (*Сербски славуј*, 1, 1827) под редним бројем 11. Обе песме се налазе у *Забавној ѱесарици* у идентичном облику, како је дато код Николића.

Иако је сачувани примерак *Забавне ѱесарице* прилично оштећен и недостају му многи листови²⁸³, са сигурношћу би се могло утврдити да већи број песама из Николићевог алманаха и календара, поготову песме које се код Николића први пут објављују, налази своје место у Караџићевој *Забавној ѱесарици*. Концепција Николићевог састављачког рада подразумевала је да грађанска песма није настајала првенствено из уметничких побуда, као нека учена поезија, него је имала очигледно другачију улогу, позадинску, али не мање значајну у времену тешком за српски народ у вароши, и на селу. У српском грађанском песничтву Николићеви алманаси и календари припадају последњем елементу „у комуникацијском ланцу ѿрадирања грађанској ѱеснишѿива“²⁸⁴, дакле онима који штампају песарице, али са претпоставком да је Николић деловао и као примарни члан тог низа, и то песмама које су се први пут појавиле у јавности.

²⁸⁰ Исто, 122.

²⁸¹ „*Видиш Мацо, видиш душо*“, *Сербски славуј*, 1, 1827, 24.

²⁸² Ј. О. Караџић, *Забавна ѱесарица*, Београд 1854, 143.

²⁸³ коришћен изворни примерак који се чува у Фонду старе и ретке књиге Библиотеке Матице српске (инв. бр. 818270).

²⁸⁴ М. Клеут, *Рукописне ѱесарице Николајевића, Српско грађанско ѱеснишѿиво*, Нови Сад 1988, 41.

4. 3. Рад на сакупљању прозе

Сегменту рада Атанасија Николића који се тиче прикупљања и неговања народне усмене традиције припада део који је одређен употребом краће форме, као што су анегдоте, пословице и загонетке. У календарима „Ружица“ за 1832. сакупио је 12 примера и за 1833. 15 примера под насловом „*Народне анекдоџе*“. Николићев однос према усменој традицији одређен је схватањем српског усменог и књижевног наслеђа и његове дубоке повезаности са менталитетом и националном судбином. Народне изреке које један народ употребљава обележавају његов карактер, а пословице показују природу мудрости тог народа. Зато су оне јединствене, оне су лепоте којима се превазилазе творевине других култура.

Значајан утицај Доситеја Обрадовића на поетику и улогу Николићевог књижевног рада огледа се не само у директним и уочљивим мелодрамским прерадама, него и кроз објављивање Доситејевих басни. Само у једном годишту „Ружице“ за 1831. налазимо две Доситејеве басне са наравоученијем: *Орао и лисица* и *Орао усџрељен*. Дакле, рано интересовање за Доситејев рад сигурно потиче још од школских дана; оно касније прераста у препознавање и примену основа Доситејевих поетских начела у свом свестраном књижевном, просветарском, културном и јавном раду.

Николићеве анегдоте су већином сажето испричане као одломак из занимљивих и комичних догађаја или доживљаја из живота српског народа. Ефектна и духовита поента усмерена је на типолошке представнике, уобичајене друштвене норме понашања и размисљања, обичаје и навике: о сиромашним Циганима, који чак и кад маштају о бољим животним условима и толико се уживе да је, на концу неминовно, дошло до свађе; затим ту су две анегдоте у којима се подсмеху извргавају простота и необразованост. Анегдоте о учитељу и ученику, затим о судији и крадљивцу, газди и слуги, пијаници и његовој жени, представљају константе чији се стилски израз дефинише деловањем и мишљењем ликова који су постављени у узрочно-последични однос, јер је приroda њиховог занимања, или стања у којем се налазе, таква да не стоје у истој равни нити се на њих гледа из исте перспективе: један је увек надмоћнији, док други то није. Међутим, положај подређеног налази се у сужејој основи анегдоте, и поентира неочекиваним обртом, окретањем ситуације у корист другога и постављањем слушаоца или читаоца анегдоте на страну победника, уз истовремено дивљење сналажљивости и духовитој способности. Стилско одређење типичних представника у шаљивој прози је заблуда о ауторитету, јер динамички потенцијал иде у прилог ономе другом, потлаченом, инфериорном, ономе који постаје типичан представник већине, онај у којем се огледа појединац из најширих слојева српског друштва тог времена. Језичка обележја иду у прилог осликавању грађанске средине и окружења одакле је црпљена грађа, што се види из екавског изговора, семантичке употребе стручних израза (латинске

речи које само учени грађани познају), вишенационалне средине (Срби, Немци, Мађари). Посебно је видљиво Николићево добро познавање немачког језика у анегдотама у којима разговарају Србин и Немац, где је старим немачким писмом, готицом, показан управни говор.

Приповедање је објективизирано, са наглашеним битним тренуцима, као на пример у анегдотама у којима се изругује женска природа, или кад сиромаш надмудрује богаташа, син надмудрује отац или снаха свекрву, лакомост и томе слично. Јасно су оцртане духовите ситуације у којима се нађу гладни, пијани, или у анегдотама где су истакнуте особености српског, немачког, грчког или војвођанског менталитета, а са тим у вези толеранција и разумевање, односно неразумевanje навика и обичаја, што заоштрава поенту са аспекта духовитости. Николић је водио рачуна о говорном језику јунака у анегдотама, јер је желео да истакне препознатљиве карактеристике и општа мишљења о етничким групацијама: тако је код Грка препознатљиво тешко изговарање предњонепчаних сугласника, или код Мађара падежне конструкције, а код Немца матерњи језик, што чини међусобну комуникацију неразумљивом и немогућом за нехајног Србина, који жели да разуме само онако како му се учинило да звучи на српском језику. Његове анегдоте су збијене, „*оне пројигуцирају срж драмајџике*“²⁸⁵, чак и када су духовите и пуне комичних елемената, оне досежу дубље, до људске природе, нарави, наклоности, јер су њихове вредности у томе што имају неки општечовечански израз. Међутим, постоји мањи број дужих анегдота, у којима се налази више приповедања и описивања, а мање оштрог и кратког дијалога, тако да су анегдоте са таквом тенденцијом дуже, развучене, препричаване уз краће дигресије. Тако код Николића (са мотивом да се усмена баштина на другачији начин да сачува од заборавља) налазимо приповетку о шаљивцу Ћоси у једној од низа његових подвала: *Ћоса надмудрио Ђавола*²⁸⁶ и *Домишљан*²⁸⁷, у којој је разрађена шала о двојци Ера које је домишљан надмудрио.

Николић је био наклоњен језгровитим и сажетим мислима које је користио у различитим жанровским облицима, почев од интерполације пословица и загонетака у оригиналним делима до њиховог сакупљања и појављивања као самосталних творевина у оквиру периодичних публикација. Загонетке је објављивао у два наврата: 1839. у „Србском народном листу“ (Пешта, бр. 2), а другу у листу „Шумадинка“ 1855, али могуће је да у периоду између ова два објављивања још постоји неодређен број загонетака, што би ишло у прилог Николићевој несмањеној страсти за сакупљачким радом. Пословице се у највећем броју,

²⁸⁵ П. Слијепчевић, *Анејдоџа као уметничко дело, Кријички радови Пера Слијепчевића*, Нови Сад 1983, 121.

²⁸⁶ А. Николић, *Србске народне приповедке*, 2, Београд 1843, 59; исти, *Српске народне приповејке*, 3, Београд 1899, 47-52.

²⁸⁷ А. Николић, *Народне србске приповејке*, 1, Београд 1842, 53; исти, *Српске народне приповејке*, 3, Београд 1899, 162-167.

чак 23, могу наћи на једном месту, на пример у драми *Марко Краљевић и Вуча Ђенерал* (Нови Сад 1861), о чему се више говорило у оквиру Николићевог драмског опуса. Објављивао је краће прозне форме и јавности откривао само оно што је одговарало хоризонту очекивања и укусу читалаца. Оне илуструју његово просветитељско деловање и морално поучавање, што се може посматрати и као стилска константа у прозном остварењу.

У каснијим годиштима календара „Ружица“ из 1837. и 1838. Николић показује наклоност према приповедном благу, посебно према српским народним приповеткама Вука Стефановића Караџића. Још је у том периоду ангажован на уређивачком раду, што је значајно ако се има у виду целокупан рад на сакупљању народних приповедака. Почетак интересовања обележен је његовим позивом на прикупљање приповедака још 1831, када је и сам имао већ довољно прикупљене грађе за објављивање, а касније, 1838, објављује Вукове приповетке. Тај податак о раном прештампавању народних приповедака значајан је зато што представља најпотпуније узоре на народном језику, али што је тада, када су објављене у „Ружици“, Вук Караџић водио огорчену борбу за народни језик и књижевност. У „Ружици“ за 1837. излазе Вукове приповетке *Ера с'оној Свеџи* и *Све, све ал занай*, а за 1838. *Медвег*, *Свиња* и *Лисица*. Штампане су старим правописом, али са танким и дебелим полугласом, јатом. Николић је као уредник имао велика овлашћења код издавача Косте Каулиције, па је могао правити интервенције у објављеним приповеткама, поправљајући их и мењајући по свом нахођењу. Када се упореде Вукове приповетке са истоименим приповеткама у Николићевом подухвату, видљиве су измене које се тичу употребе старог правописа, пошто је текст прилагођавао по свом језичком нахођењу, односно употребљавао је екавицу где год је био Вуков језик; замењивао је и облике речи који су карактеристични за говор аустроугарских Срба: препознатљива употреба германизма, конструкција реченице и стил писања²⁸⁸. Приповетке у Николићевој редакцији типичне су за приповетке настале у војвођанској грађанској средини: композиционо је приповетка била дужа због извесног броја епизода, ликови који се појављују као што су грађани, министри, калфе нису типични за патријархално-сеоску средину. У синтаксичком погледу карактеристична је германска конструкција реченице, а тон приповетке има снажну дозу сентиментализма, што није резултат само утицаја савремених токова књижевности на стил и тон приповедача, него постојања уобичајеног начина изражавања веома сродног овоме, којим се служило војвођанско грађанско становништво.²⁸⁹ Народне приповетке у градској средини представљале су уметнички израз једног мање познатог света и схватања, који је војвођанском

²⁸⁸ в: М. Клеут, *О једном раном прештампавању Вукових народних приповедака*, „Зборник Матице српске за књижевност и језик“, Нови Сад 1973, XXI, 3, 534-538.

²⁸⁹ Д. Павловић, *Народне приповећке у војвођанској градској средини*, „Зборник Матице српске за књижевност и језик“, Нови Сад, XIV, 1966, 153.

градском човеку далек и стран. Књижевно-естетска вредност приповедака у Николићевој редакцији је скромна, али су оне као културно-историјско сведочанство о ранијим временима значајне и недовољно испитане.

4.3.1. Српске народне приповетке

Матица српска је из године у годину све више јачала као институција од значаја за културно-просветни живот Срба. Али српски писци су од издавачке делатности Матице српске очекивали више у делокругу издавања квалитетнијих књига у већем броју. Николић је један од тих писаца који су још 1831. тражили да издавачка делатност буде предузимљива. Он је преко Матичиног „Летописа“ упознао јавност да је припремио за штампу прву књигу народних приповедака, али да има још једну у припреми додајући: „Не знам коме ћу ју дајти и која ћу понудиши да ју у њедра своја ђрими и на свијет изда.“²⁹⁰ Матица ту јавну понуду није чула ни запазила. По мишљењу Живана Милисавца, један од разлога је у томе што Матица није налазила интереса за објављивање дела која није сматрала одговарајућима за праћење нових тенденција у српској књижевности. Николић је у „Летопису Матице српске“ остао на једној објављеној приповеци - *Вјерни ђобрајим или Ојледало будућеј вјека* (1831), која је његово оригинално дело, иако се његово име налази у *Прејледу Народних ђријоведака ђрема јодинама објављеним у ЛМС* (Нови Сад 2003) забележено као име првог сакупљача²⁹¹. Још у поговору своје приповетке *Вјерни ђобрајим* (1831), као и касније предговору *Народним сербским ђријоведкама* (Београд 1842), наговештава да је имао доста сакупљене грађе, „за едну часјицу“ тако да ју је могао објавити још 1831. Он се ипак појављује као прегалац у настојању да забележи народну прозу и прикаже је као део богате усмене традиције после Вука, који је још 1821. скромном свешћцом започео објављивање.

У Београду 1842. године излазе *Народне сербске ђријоведке*, које је сакупио и издао, а збирку штампао у новооснованој Типографији Књажества Србског, „обелоганио је бојашјство зајосјављених народних ђријоведака“²⁹². У напоменама издавача налази се „објавленије“ да ће друга свеска изаћи годину дана касније, 1843, а у њој ће се наћи неке приповетке које су већ послате издавачу. Дакле, у самој напомени се потврђује да је Николић имао сакупљаче, „ревнишеље наше народносји“, који су слали приповетке. Међутим, већи број приповедака је сам сакупио док је боравио на терену у Бачкој, а из Србије је сакупио највећи број приповедака и то за кратко време, у периоду од 1839. до 1842. Подстицај за овакав подухват долази од идеје о уважавању народног духа, којим је инспирисана

²⁹⁰ Ж. Милисавец, *Исјорија Мајице срјске*, 1, 1826-1864, 442.

²⁹¹ *Народне умојворине у Лешојису Мајице срјске* (прир. М. Матицки), Нови Сад 2003, 679.

²⁹² С. Самарџија, *Збирка народних ђријоведака Ајшанасија Николића*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, 65/66, Београд 2001, 155.

наша традиција. То је увидео читајући Мозеусова²⁹³ дела, препознајући истовремено сличности немачких народних прича, и потенцијале наших приповедака. Приповетке је добијао већ забележене од других сакупљача, чија је имена објавио на крају сваке приповетке или их је записивао онако како их је чуо. Посведочио је да није мењао ред речи, али „само *шћо сам ѿ игикоју реч бољеї сојуза ради игиди умейнуо...*“²⁹⁴. Николић је учинио оно што му се касније толико замрало јер је занемарио основно Вуково правило: да приповетке треба записивати без икаквих личних интервенција и нахођења како би се у што изворнијем облику доживеле усмена традиција и језичка оригиналност српског народа. Овако каже Вук Караџић: „али у *писању ѿријовиједака већ ѿ треба мислиѿи и ријечи намјешѿаѿи (али оѿеѿ не ѿ своме вкусу, неѿ ѿ својсѿиву Срѿскоїа језика), да не би ни с једне сѿране било ѿреѿјерано, неѿ да ми моїао учен чиѿаѿи и ѿросѿи слушаѿи*“²⁹⁵. Није искључена тврдња да је Николић претерао у спровођењу Вуковог правила, јер је исправкама и дотеривањем утицао на књижевни стил и приповедни тон. То би се могло оправдати мишљу којом се водио када је реч о идејној улози приповетке. Наиме, сматрао је да су приповетке измишљене и да у себи имају поуке које ће млади нараштај прихватити и према њима деловати, а уједно ће стећи читалачку навику, чему је био особито наклоњен.

Међу претплатницима за прву свеску приповедака налазимо имена Николићевих савременика: Симе Милутиновића Сарајлије, Димитрија Тирола, Јована Стерије Поповића, Марка Карамате, Владислава Стојадиновића и многих других. Приповетке су штампане у популарном мањем формату, јефтиније опреме и са јасно видљивим насловом. Наслови објављених приповедака изражени су пословичним конструкцијама: *Ко шћа чини све себи; Невиносѿи Бої чува; Где је срећа, ѿу је и несрећа (Несрећи је и срећа близу) и Ко зна зашћо је ѿо добро*, али и у поднасловима приповедака: *Ко друїоме јаму коїа, сам у њу ѿада; Боље умейи неїо имаѿи; Није коме је речено, већ коме је суђено и Не цени се човек ѿо сїољашњосѿи*.

Прва свеска садржи 15 приповедака одштампаних на 139 страница славеносрпском ортографијом и уз сваку стоји забелешка одакле и од кога је приповетку чуо. Прву по реду, *Ко шћа чини, све себи*, чуо је у Крагујевцу од извесног Г. Л., чији иницијали нису разрешени. Другу приповетку, *Невиносѿи Бої чува*, приложио је Маринко Радовановић из Шапца; следећа је *Ђе је срећа, има и несреће, у несрећи и срећа је близу*, коју је чуо од Јевте Петровића из Крагујевца. Четврту, *Зла мађија и двоје ѿасѿорчади или Ко друїоме јаму коїа сам у њу ѿада*, забележио је од Алексе Романовића из Шапца, од којег је, иначе, чуо највише приповедака. *Змај или Посѿање неки села у Мачви* такође је забележио од Алексе Романовића, као и три последње приповетке: *Неїослушни синови или Није коме*

²⁹³ Јохан Карл Аугуст Мозеус (1735–1787) објавио је у пет томова *Volksmärchen der Deutschen*, а садржи бајке, саге и легенде немачког народа.

²⁹⁴ Исто.

²⁹⁵ В. Ст. Караџић, *Предговор*, Српске народне приповијетке, Беч 1853, IV-V.

је речено, већ коме је суђено, затим *И сиромашка Бој не заборавља* и *Ко зна за шћо је шћо добро или Не цени се човек шћо сћољашносћи*. Добра срећа и вешћина, боља је од јунашћива забележена је од Марка Пантелића из рудничке области, а *Досећљивосћ* од Љубомира Јанковића из Шапца. Приповетку *Примерна освешћа* чуо је од извесног М. Матића, а *Посћнање ђавола и јабучице човечје у јркљану или Изјон Агама и Еве из раја* од Стојче Ивановића из Крагујевца. Приповетку *Ко није блајогаран на орау, није ни на шћовару или Најрага несћосћи* чуо је од Јована Љубојевића из Бањалуке, а *Нишћа није шћајно, шћо неће кадјод бишћи јавно* од Вула Јовановића, са напоменама да је варијанту ове приповетке чуо у Бачкој и да ће бачку варијанту објавити у другој свесци. Приповетку *Ера, ја Ера, или Боље је умешћи нејо имашћи* чуо је Милана Живановића из београдске области.

Прва и скоро непозната критика Николићевих *Народних србских јријоведака* из 1842. објављена је у Павловићевом „Србском народном листу“ 1844²⁹⁶ и сведочи о његовим стилизацијским поступцима при бележењу народних приповедака. Намера да сакупи и објави приповетке је примећена, похваљена и дате су јој пуноважна улога и подједнака важност као прикупљању српских народних песама. Међутим, управо овим првим критичким чланком, истицањем разлике између народних песама и приповедака, може се указати на Николићев поступак: песме се због своје краће форме и језгровитости лако памте и преносе, али приповетке остају само у свом језгру, по суштини једнаке, а сижејно их прилагођава приповедач. Наиме, анонимни аутор чланка благодари Николићу на труду, али веома прецизно износи критичке ставове о првој збирци у четири тачке. Прва се тиче „*народносћи шћоњашћија*“²⁹⁷, како је то дефинисано са претензијом да се укаже на Николићеву кардиналну грешку, јер је својим мишљењем до те мере интервенисао да се не може отети утиску да су одређене приповетке фаворизоване и да им се придаје већи значај. Тако, на пример, у првој - *Ко шћа чини, све себи* - писац се уплиће: „*зајшћо, као шћшћо ћемо из ове јријоведке видшћи, ако шћосћојани јри добросћворсћиву будемо...*“²⁹⁸ Како је приметио анонимни критичар, овом поступку склон је неко ко је просветитељ, учени списатељ, а не онај ко сакупља народне приповетке, јер је већа вероватноћа да ће таквој „народној“ приповеци аутор пре додати неку дидактичку и образовну функцију. Друга замерка се тиче начина на који су мисли поређане, јер су, по свој прилици, стилски подешаване да имају „*лошћки ред и консеквенцију*“²⁹⁹. Посебно је неуспела прича број 8 о краљу који је уснио сан о чудотворној води из Тиндиљ-града³⁰⁰, где је уочљиво да је Николић водио рачуна о логичном реду

²⁹⁶ чланак је објављен годину дана пошто је примерак Николићеве прве збирке стигао на адресу уредништва „Србског народног листа“.

²⁹⁷ „Србски народни лист“ (ур. Т. Павловић), Пешта 1844, IX, 20, 158.

²⁹⁸ А. Николић, *Народне србске јријоведке*, Београд 1842, [1].

²⁹⁹ Србски народни лист“ (ур. Т. Павловић), Пешта 1844, IX, 20, 158.

³⁰⁰ А. Николић, *Примерна освешћа*, *Народне србске јријоведке*, Београд 1842, 60-73.

одвијања догађаја, уз одсуство било какве спонтаности. Трећа замерка је у вези са начином приповедања, јер је Николић користио форме ученог говора, а према мишљењу анонимног критичара народна приповетка је успела када је и дете разуме. Четврта замерка се односи на слабљење особености карактеристичних речи и израза по којима се препознаје народна приповетка, управо оно што је Николић мењао да не би звучало „неси́сашељски“³⁰¹.

Вук Стефановић Караџић се такође неповољно изразио о Николићевим збиркама из 1842. и 1843, поменувши их десет година касније у свом Предговору *Српским народним приповијешкама* (Беч 1853). Критика се посебно односи на језик приповедака, који није нимало налик народном, односно „ни́ши је чисті народни ни́ши је језик наших народнијех приповиједака, неіо у њима има и ірамаіичнијех іоірјешака у нашем народном језику... и ријечи којијех у нашем народном језику нема... іако да би човјек на мноіо мјестіа моіао рећи да су приповијешке ове іревођене с Њемачкоі језика“³⁰². Стојан Новаковић је у *Историји српске књижевности* (1867) поменуо обе Николићеве збирке признајући их за први подухват у објављивању народне прозе, али „са веома исквареним слојом и језиком“³⁰³. У историјском прегледу најранијих збирки српских народних приповедака *Из српске књижевности* (Београд 1906) Павле Поповић помиње обе Николићеве збирке, али у компаративном односу са Вуковом збирком. Он је закључио да Николићева збирка знатно заостаје, јер је језик „стіарински књижеван“³⁰⁴, што је Вук такође нападао. Поповић даље тврди да су присутни сегменти књижевног моралисања и пишевих коментара, што квари ток народне мисли и ток приповедања истовремено одбијајући оне који су навикнути на Вукову лексику. Оно што је међу првим критичарима приметио и истакао јесу богатство мотива, сижејна разноврсност и обиље нових и оригиналних приповедака. У каснијим прегледима о српским народним приповеткама Видо Латковић је у *Народној књижевности* (Београд 1975) поменуо да Николић није правилно схватио свој задатак сакупљача јер се за приповетке заинтересовао из „іаіриоіских іобуда, али и са засіарелим іросветіишељским идејама“³⁰⁵. Снежана Самарџија је у свом прилогу „Збирка народних приповедака Аітанасија Николића“ (2001) подсетила да се, упркос важећим критичким ставовима, „не сме заборавіти да је Аітанасије Николић деценију іре Вука Караџића дао іодаіке о изворима, сасіављајући, у жанровском и моіивском смислу, драіоцену збирку“³⁰⁶, али исто тако да се захваљујући невештим Николићевим корекцијама може на-

³⁰¹ „Сербски народни лист“ (ур. Т. Павловић), Пешта 1844, IX, 20, 159.

³⁰² В. С. Караџић, *Предговор, Српске народне приповијешке*, Беч 1853, X-XI.

³⁰³ С. Новаковић, *Историја српске књижевности*, Београд 1867, 185.

³⁰⁴ П. Поповић, *Из књижевности*, 1, Београд 1906, 113.

³⁰⁵ В. Латковић, *Нав. дело*, Београд 1975, 61.

³⁰⁶ С. Самарџија, *Нав. дело*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, Београд 2001, 65/66, 157.

правити извесна реконструкција изворних варијаната, које су основа усменог приповедања, мотива, ликова и стилских средстава.

У првој збирци народних приповедака Николић је највише простора дао бајкама, односно „гаткама“ сложене композиције: из прве збирке су: *Ђе је срећа, има и несреће, у несрећи и срећа је близу; Добра срећа и вештина, боља је од јунаштва; Нејослушни синови и Ко зна зашто је то добро*. У другој збирци то су бајке: *Чудновата црква; Пућник и црвени вештар; Волшебни шћай и Ноћило, Поноћило и Зорило*. Појављују се затим приче везане за митове и предања, на пример *Змај или постојање неки села у Мачви, затим Постојање ђавола и јабучице човечеје у Ђркљану или Изјон Агама и Еве из раја*, приповетке које су жанровски израсле из основе анегдота о Ери у примеру типа *Досељивоси*. Ту су и приче о животињама: *Ко није благодаран на орау није ни на товару и Кокошја војска*, а из друге збирке *Кокошја војска*, забележена од другог казивача, и *Досељивоси помаже*. Поменути приповетку повезује акција главног јунака, петла или неке друге животиње, која креће на пут пошто ју је власник отерао, а удвостручавањем броја животиња које се придружују и чине одбеглу дружину прати композицију у развијању радње. Каткад се аутору догоди да се у конципирању сложене бајке занесе у ређањима авантура јунака наведених у експозицији, па се тежиште нарације постави на једног јунака и на крају поентираном пословичном конструкцијом заврши приповетку, сасвим заборављајући на судбину других поменутих ликова (сестре, мајке и оца), као на пример у приповеци *Ко зна зашто је то добро*.

Посебно је занимљива симболика бројева у сталним фигурама: три царева сина или кћери, троглава аждаја, у трећој воденици Ћоса надмудрује ђавола, три брата извршавају три задатка од којих најмлађи, као најпоштенији, добија заслужену награду, најчешће да управља царевином и да се ожени најлепшом девојком; бројем два представљени су близанци, најчешће брат и сестра; голубова и зечева има тридесет. Занимљива су значења имена, појављивање и деловање ликова који неретко доживљавају метаморфозу: жена је од Бога измолила три сина: Ноћила, Поноћила и Зорила, чија имена имају метафоричну функцију снаге и способности оног доба ноћи које су рођењем добили; затим, двоје деце која су рођењем имала златне руке и ноге, или радозналом дечаку чија рука и глава постају златне; корњача се касније претвара у девојку, човек у пса „Гарова“. Митолошка и ониричка бића, попут змаја, шугавог крилатог коња, ђавола-старца високог „два аршина“ и са зубима „дујачким пола аршина“, старе волшебнице која живи на кленовом или буковом дрвету, патуљка који штапом кажњава цара, старца пустињака који помаже најмлађем царевину у извршавању три задатка, црвеног ветра који отима цареву кћер, обешеног човека који у димњаку виси, затим фантастични предмети попут златне јабукe, чаробног штапа, ретког чешља, необичне кошуље, сабље, круне краља духова... чине само део богатог наслеђа интернационалних елемената које Николић поставља

у садејство са фолклорним обележјима српске усмене традиције. Зато није необична појава Светог Саве који носи чудесни штап и даје религиозне поуке, или функција змаја чија митска појава асоцира на древност етимологијског значења неких српских топонима и на опрадавно мишљење да је српско становништво одвајкада насељавало ове просторе; вера у кумство или типизирани ликови Ћосе и Ере. У приповеткама о типизираним ликовима Ћоси и Ери заступљени су и хумор и фантастични елементи, док је у осталим приповеткама приметно одсуство хумора, у корист поучних прича и обиља фантастичних, чак и хорор-сцена. Удаљеност и апстрактност предела најчешће се постижу помоћу познатих предела, места и здања, који пружају основу за пројцирање и замишљање неомеђеног оностраног простора: стара црква смештена у неодређеној шуми или огромно језеро у којем обитава троглава аждаја; затим далеки двор до којег се стиже преко поља и мора; на преласку преко моста сусреће се ђаво; у некој пустињи испод старог дрвета уснуо је ловац.

Стилски поступци у бајкама препознатљиви су у почетној конструкцији „Био неки Цар, ња је имао ѓири сина...” (I, 3), „Биле ѓири сесѓре рођене...” (I, 11), „Био један цар, ња имао једну девојку...” (I, 14). Да би избегао понављање приче и препричавање садржаја, користио се редукованом нарацијом: „... а овај му ѓросѓосрдно искаже све ѓо реду...”³⁰⁷, или „... ѓије му овај искаже све ѓо реду како је и шѓа је...”³⁰⁸. Ово редуковано приповедање понавља се у једној причи у оноликом броју колико има јунака који се укључују у акцију, најчешће три пута, али ови наративни сегменти имају и градирајућу функцију. Наиме, у причи *Како су унишѓени ђаволи на овоме свеѓу*³⁰⁹ детаљније је осликано страдање најстаријег брата, док је страдање средњег брата изведено у краћем поступку. Читаоци су упућени у збивање на основу првог детаљног наративног поступка, да би поново исти поступак био проширен у слици када најмлађи брат креће у потрагу за несталом браћом. Овај последњи сегмент је у суштини образложен тиме што је дата нова ситуација у којој се савладава демонско биће, авет, те је неопходно применити исти поступак у ситуацији која је супротна претходним догађајима, али сад у функцији интензивирања победоносног осећања.

Да Николићеве збирке представљају драгоцен и незаобилазан извор за проучавање народних приповедака у јужнословенским књижевностима показује рад Ђуре Поливке „*Paralele narodnim pripovijetkama u Strohalovu zborniku II*” из 1916. Упоређујући приповетке које је сакупио Рудолф Строхал и 1901. објавио у две књиге, Поливка је утврђивао константне мотиве, почетке и завршетке приповедака, затим - које су то разлике и заједничке особине приповеткама са јужнословенског књижевног подручја. На пример, мотив гомилања ло-

³⁰⁷ А. Николић, *Ко шѓа чини, све себи, Србске народне ѓриповевке*, 1, Београд 1842, 6.

³⁰⁸ А. Николић, *Досеѓљивосѓи, Србске народне ѓриповевке*, 1, Београд 1842, 59.

³⁰⁹ А. Николић, *Народне србске ѓриповеѓке*, 2, Београд 1843; исти, *Срѓске народне ѓриповеѓке*, 3, Београд 1899.

наца и постављања на кочеве пободене око куће, којима се приповеда о глупој жени³¹⁰, препознат је у Николићевој приповеци *Косошја војска* (II-2, III-2). Цареви синови одапињу стрелу увис па кад она, игром случаја или судбине, падне на неко место или кућу, цареви одатле узимају девојку за жену. Најмлађи син погађа плочу испод које је изашла корњача, која је заправо зачарана девојка. Ту је Поливка указао на варијанте у појавним облицима девојке, примећујући да је то најчешће животиња женског рода: жаба, или мачка код Грима, а навео је и Николићеву приповетку *Ђе је срећа, има и несреће*³¹¹.

Другу збирку приповедака Николић је објавио у Београду у *Типографији књажесџва Србској* 1843, на 135 страна; она садржи 9 приповедака: *Коса; Косошја војска; Чудноваша црква; Унишћожење ђавола; Досељивосџ ѿомаже; Ђоса; Црвени веџар; Волшебни шџаџ и Ноћило, Поноћило и Зорило*. И у овој збирци Николић је поштовао правило да се забележи од кога је приповетке чуо: три приповетке од Ранка Алимпића из шабачког округа, једну од Јефте Јовановића из Београда, две приповетке су потписане иницијалима и једна од Илије Вучића Перишића. Другу збирку Николић је састављао на основу верзија приповедака из прве свеске, али од других посредника и казивача.

Трећу збирку приповедака објављују Николићеве унуци у Београду 1899. У краћем предговору они сведоче да су у богатој рукописној заоставштини наишли на приповетке. Реч је о 24 приповетке, чија концепција редоследа приповедака одговара редоследу приповедака из друге збирке, с тим што је уместо приповетке *Коса*, прве по реду из друге свеске, унета једна нова, *Царица са звездом на челу*, а затим се наставља по редоследу из прве свеске, свих 15. Не постоје напомене о казивачима приповедака, али је приметна разлика у стилу: нема архаичних израза, наслови се појављују у измењеном облику, осавремењеном без пословичних конструкција и поднаслова, чиме је јасно указано на удаљавање од усмених варијаната. Приповетке у издавачком подухвату Николићевих унука стога имају више литерарног обележја.

Како је најранијим критикама изражена неповољна оцена о првој збирци приповедака, ни касније се критике нису знатно мењале у основним ставовима. Војислав М. Јовановић је изнео најоштрију критику сврставајући Николићеве збирке међу дела која „књижевно немају никакву вредносџ и у књижевноисторијском смислу су ѿџиуно безначајна“³¹², јер народне приповетке одликују једноставност и природност приче и казивача. Међутим, управо захваљујући Војиславу М. Јовановићу и његовом легату у Народној библиотеци Србије, данас имамо сачуван јединствени примерак друге збирке Николићевих приповедака из 1843. са Марамбовим *ex libris*-ом. Након објављивања друге

³¹⁰ Ђ. Polivka, Nav. delo, „Zbornik za narodni život i običaje“, [1916], VIII, 2, 167.

³¹¹ А. Николић, *Ђе је срећа, има и несреће*, Народне србске ѿриповедке, 1, Београд 1842, 27.

³¹² В. М. Јовановић, *Срџске народне ѿриповеџке*, Анџолоџија, Београд 1925, XIV.

збирке, 1843, Николић се није враћао послу сакупљања народних приповедака. У покушају да на једини могућ начин отргне од заборава део усмене традиције бележећи и штампајући их, могло би се рећи да, посматрано са данашње временске дистанце, његове јединствене збирке не треба заобилазити, бар не у оном сегменту истраживања о варијабилности народних приповедака, затим истраживању фолклорног наслеђа и мешања са интернационалним мотивима, и трајању и бележењу усмене прозе. Када се говори о особеностима усмене традиције и наслеђа, Николић ју је пренео даље збиркама из 1842. и 1843. и оставио млађем нараштају, својим ученицима, остваривши принцип дијахронијског јединства. На тај начин млади читалац има пред собом записе који су резултат рада више генерација приповедача, саопштене речима и просветитељским поукама Атанасија Николића.

Његов рад на бележењу поетских и прозних творевина имао је утицаја на касније оригиналне радове. Почетни драмски радови жанровски су одређени као мелодраме у којима су се неизоставно појављивале песме певане на народну: у *Женидби цара Душана* сачуване су Шлезингерове компоноване песме у чак 17 примера³¹³, а у комаду *Марко Краљевић и Арајин* сачувано је 9 Шлезингерових композиција³¹⁴. Николићева сакупљачка активност може се представити развојном линијом, од пасионираног сакупљача песама и приповедака, а касније се као драмски песник мотивисао епским народним песмама да би деловао са позорнице као родољубив песник. У томе је његова јединствена улога. Његов песнички рад није сагледан у целости и остаје неиспитан у уметничким просторима, јер је тежио сједињавању свих елемената: песничких, певачких и позоришних, чиме би му се обезбедило значајно место у српској књижевности.

³¹³ Ђ. Перић, *Сенџименџални џоеџа Аџанасије Николић*, „Домети“, 1988, 55, 80.

³¹⁴ исто, 80.

5. ОСТАЛИ КЊИЖЕВНИ РАДОВИ, КУЛТУРНИ И ЈАВНИ РАД

Језик и култура су најважнија обележја националне припадности и особености. Извор и упориште националне свести је језик, јер он је најважнија компонента у дефинисању једног народа, али и у сагледавању међународних релација. Српска држава била је плодно тле да се идеје о јединству словенских народа прихвате, што је у српској књижевности нашло највећег одјека, посебно у поезији. Србија још неослобођена и недовољно оснажена и развијена да самостално поведе битку за ослобођење од тиранства, сусрела се са проблемима у политици Милоша Обреновића, која није обезбедила напредак, самосталност и интегритет. Многи народи Европе имали су већ формулисана национална програма: Французи су кренули у стварање Наполеоновог „Великог царства“, Немци су уз помоћ Фихтеа имали сан о „Великој Немачкој“, Грци су кројили планове о културном и политичком уједињавању.³¹⁵ Србија има свој национални програм, „Начертаније“, који је израђивао и Атанасије Николић.

Вођен идејом о бржем напретку Србије у друштвеном и културном погледу, он је усмеравао своје активности где год је могао не би ли утицао на јачање родољубља. У прилог томе говори његова поезија, претежно родољубива и политички ангажована, у којој је видљива његова улога документаристе и хроничара.

5. 1. Остали књижевни радови

Најранији поетски радови везани су за период уређивачке делатности, када је у календару „Ружица“ из 1829. објавио песму *Сузова нејравда или Зло за добро*, испевану по моделу епске народне песме. Прву засад познату песму, *Минерва Србији*, објавио је у „Магазину за књижество, художество и моду“ 1839, а исте године у „Сербском народном листу“ и песму *Новом Саду*, коју је испевао у част одлуке о подизању позоришне зграде. Једина песма која се истиче у поетском опусу је *Јакшићева Пава*, чија композициона структура, мотиви и тема у потпуности кореспондирају са оригиналним Николићевим ставом према народној књижевности (у „Голубици“ 1840). Све песме настале касније, у периоду од 1843. до 1848, спеване су углавном у част именовања кнеза Александра Обреновића или у част изузетне храбрости и жртве српских војвода Вучића, Петронијевића и Книћанина. У односу на песме из ранијег периода, ове су испеване по зако-

³¹⁵ Ч. Попов, *Велика Србија*, Нови Сад 2002, 37-38.

нима народних епских песама, по обрасцу усменог стваралаштва, где су препознати словенска антитеза, апотеоза, десетерац, паралелна рима, наративност и ангажованост и јачање родољубивих осећања. Песников однос према темама одређен је историјским догађајима тадашњег времена. И није случајно изабрао временски оквир, с обзиром на то да се у усменом стваралаштву певало о људима и догађајима од повесног значаја за српску државу, уз истовремено неговање духа српског народног језика. Николић је желео да на свом језику опева догађаје који су за његово време имали значај, а језик је величао поетским надахнућем.

Прекаљен у драмском стваралаштву, он је несмањеним националним заносом певао своју поезију, која је постала оличење покретачког духа и песника и српског народа. Иако је песничко стваралаштво текло упоредо са драмским, укупним сагледавањем могу се пронаћи заједнички елементи. Помоћу њих се може разумети не само његова активност на књижевном плану, него и на пољу културе, у чијој основи је убеђење да су национална историја и традиција довољне да се створи дело какво одговара укусу публике. Уз претпоставку да није ни имао намеру да створи дела од изузетне уметничке вредности, остаје чињеница да је имао утицаја на јавност, пре свега својим прозним радовима у којима преовладавају морална „изречанија“, хришћанске поуке, „џолезни“ савети и искрена родољубива осећања. Овде су предмет нашег интересовања 16 песама, које ће бити хронолошки дате и представљене.

Сурова нејравда или зло за добро - ову песму Николић објављује 1829. у свом алманahu „Ружица“. Песма је испевана у симетричном десетерцу и представља прву песму испевану у духу усмене епске песме. Инспирирана је српском историјом из времена владавине краља Радослава, који посредује у ослобађању бугарског краља Бодина, синовца Радослављевог. Спада у ред дужих поетских остварења и има преко 160 стихова. Композиционо се може поделити на две тематске целине: ослобађање бугарског краља Бодина и напад Бугарске на Србију.

Захваљујући краљици Јаквинти, која се писмом обратила српском краљу Радославу за помоћ, Бодин је ослобођен из грчке тамнице. Његовом ослобађању нису помогли чак ни директни утицај и понуде српског краља, изражене градацијом величанствености блага. Својим лукавством дете Радомир као спасилац, већ познатим моментом прерушавања у просјака а самим тим и кључним непрепознавањем ослободиоца у осмишљеном плану, успева да превари грчку стражу. Мало је живих песничких слика и драмског момента у Николићевом певању, али моменат ослобађања Бодина из тамнице и откривање јунака делују импресивно, иако су испевани у свега неколико стихова.

Друга тематска целина представља опис догађаја који су уследили након избављења, чиме је постигнут ефекат истицања идеје о притицању српске помоћи бугарском народу. Бодин ипак чини неправедно дело, јер напада Србију и отима стричеве државе показујући своје сурово лице: убија српског краља Ра-

дослава и погубљује младог престолонаследника. Николић ефектним стиховима завршава песму:

„Еј неверо нијди ње не било
В’рло њи си свуда уродили
И нейравди семе раззасула.“

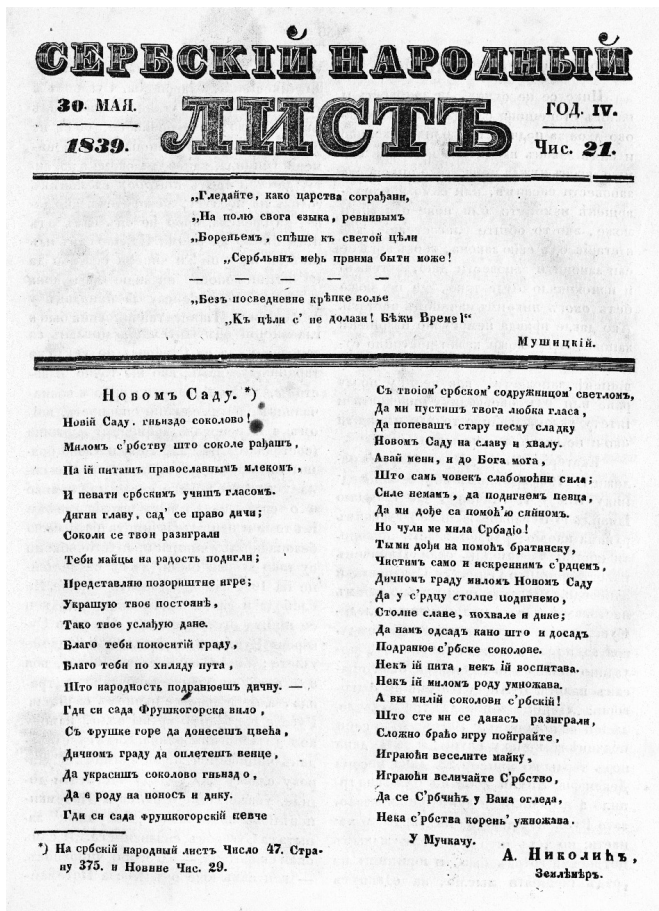
Песма *Минерва Србији* је објављена на насловној страни „Магазина за художество, књижество и моду“ 1839. у броју 29 (9. априла). Испевана је у славу кнеза Милоша, а оно по чему се издваја у односу на друге је израженија употреба псеудокласицистичких мотива, која започиње још у наслову *Минерва Србији*. Управо је занимљив Николићев концепт који се, док пева у славу историјске личности, огледа у употреби различитих мотива и извора: испевана у десетерцу и седмерцу, са паралелним римама и претензијом придавања већег значаја опеваном догађају, представљајући типичне моменте за песме „високог стила“, уводи псеудокласицистичке елементе – римску богињу мудрости Минерву, „дивној Орфеја“, музе и нимфе и Зефира. Богиња Минерва се спушта на Авалу да гради храм у част кнеза Милоша Обреновића, свечана атмосфера испраћена је песмом Орфеја са нимфама и музама, а уз помоћ ветра Зефира. Очигледна је песников намера да дефинише стварни догађај развијајући га песничким сликама, а песников говор је на нивоу приказивања изричним реченицама. Песничке слике теже композиционом јединству, јер једна из друге произлазе, а то су управо оне у којима Николић развија псеудокласицистичке елементе, у првих девет строфа. За њима следе последње три строфе, које се битно разликују: песник „своме роду“ поручује да прославља кнеза призивајући духове српске прошлости. На том основу могло би се рећи да постоје две равни: прва у којој су псеудокласицистичке перспективе, где песник није у првом плану, и друга, где се песник појављује јер интервенише својим порукама.

Новом Саду – на вест да је покренута акција за изградњу позоришне зграде, Николић песму објављује 30. маја 1839. у „Сербском народном листу“. Он у то време борави у Мункачу као земљомер, како је забележено на крају ове похвалне песме, чији је повод било одушевљење позоришним замајцем у Новом Саду. Као таква, песма представља јединствено поетско остварење, једно од малобројних која нису испевана у политичком контексту. Испевана је у десетерцу, без риме, без графичког размака, у 44 стиха. Уз наслов *Новом Саду*, постоји песникова напомена за фусноту, у којој се наводе мотиви кључни за инспирацију. Реч је о подацима који упућују на два листа: „Србски народни лист“, у броју 47, на страни 375 и „Новине“, број 29³¹⁶. Николић је нашао подстицај у вестима које су преносиле „Новине“ од 15. априла 1839. о наменском подизању зграде о трошку

³¹⁶ Грешком је објављена пагинација која упућује на страну 375 за број 47 (23. новембра), јер чланак који је у вези са Николићевом одом Новом Саду налази се на стр. 365-370.

акционара за позориште у Новом Саду где ће се одржавати „немачка, мађарска и србска предсѣављања.“³¹⁷

Николић је лирски надахнут амбицијама младог новосадског нараштаја који представљају позоришне игре, што доприноси богаћењу културног живота Новог Сада. Користећи се метафором „Њиздо соколово“ за Нови Сад издваја варош која служи свима за пример, а посебно браћи из Србије. Песник потврђује улогу позоришта као инструмента учвршћивања националних осећања. Управо на овим основама песник је градио прво српско позориште. Ако песма и нема готово никакву уметничку вредност, како је већ раније оценио Божидар Ковачек³¹⁸, она је израз величања оног дела уметности који најбрже продире у душу српског народа.

Николићева ѡсма Новом Саду,
 благодарећи Дигишлалној Библиошѣци Машице српске

Јакшићева Пава објављена је 1840. у Возаровићевој „Голубици“³¹⁹. Испевана је у епском десетерцу, у трохејском ритму, а пева о догађајима после Драгутиновог узурпирања Урошевог престола. Девојку Паву, представљену попут Косовке девојке, у интимним тренуцима дубоког жаљења за погинулим братом и оцем у крвавој бици, прекида појављивање непознатог младића. Песник корис-

³¹⁷ „Новине с'рбске“, 1839, II, 29.

³¹⁸ Б. Ковачек, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 148.

³¹⁹ А. Николић, *Јакшићева Пава*, „Голубица“, 1840, 143-152.

ти драмски елемент међусобног непрепознавања, тако да ни читалац не сазнаје ништа више о идентитету непознатог јунака све до тренутка док се сам не представи. Песма је испевана у сентименталном тону, јер сузе роне Пава, а за њом и млади незнани јунак, којег су сузе нагониле да открије свој идентитет. Он је тај због којег се водила битка у којој су Јакшићи изгубили животе, а прилази њој, Пави, која слуша његово кајање: „*Олакшања моме срдцу шражим*“³²⁰. Драгутин се каје што су га заслепила туђа обећања и што је поклекнуо пред сјајном круном у жељи да влада и постане моћан, зазива судбу што му није предодредила простији живот, колибу и земљу да постане пастир или ратар, неко од оних који симболизују народни живот. Тај младић је порочан, прокоцкао је свој живот објашњавајући и правдајући се да је поведен злим силама. Ово је драмска слика коју је Николић разрадио на основу Драгутиновог монолога из истоимене драме. Наиме, он овде интерполира цео Драгутинов монолог из драме *Драгутинов краљ србски* у песму, са том разликом што неке деонице из другог чина прескаче, комбинује са монолозима из петог чина и накнадно их убацује у песму. Николић је инкорпорирао укупно 97 стихова, односно преузео је 70 стихова из другог чина друге појаве, у тренуцима када се Драгутин ломи да ли да узурпира очев престо. Из последњег, петог чина преузима 27 стихова, из тринаесте појаве Драгутиновог опраштања са животом непосредно пре одласка на очев гроб, као и из шеснаесте појаве на очевом гробу.

Драгутиново туговање у песми је преобимно, на шест страна, односно узима три четвртине укупног садржаја песме, и изражено је кроз покајање, грижу савести, и то истим стиховима који се налазе у драми *Драгутинов краљ Србскиј*. Пава не признаје његово покајање, него њене речи симболично представљају општу поруку целом народу: да свако ко изда треба да испашта за свој грех. Човек не може да прашта такво злодело, оно мора бити кажњено. Драгутина не кажњава Пава, него га оставља праведном суду, времену и савести. Нема за њега помиловања ни опроштаја. Али овде је Николић добро поступио не дозволивши да се провуче мотив освете, иако је изазвана тескобна атмосфера, у којој би сваки човек подлегао. Јунак се од своје сабље никад не растаје, али Драгутин Пави предаје сабљу која би требало да га ослободи мука - не би ли се правда задовољила. Николићеви јунаци су правични, али правду не узимају у своје руке.

Ову песму Николић је поново објавио 1849. у календару који је штампао Јован Каулиција, „Домовни општеполезни сербскиј народњи календар“³²¹.

Подунавки - програмска песма, посвећена покретању листа „Подунавка“, објављена у првом броју „Подунавке“ 2. јануара 1843. Писана је у тринаестерцу са главном цезуром иза осмог слога. Једна је од малобројних поетских остварења која имају доследну риму, која је овде заступљена кроз целу песму:

³²⁰ А. Николић, *Јакшићева Пава*, „Голубица“, 1840, 146.

³²¹ „Домовни и општеполезни сербскиј народни календар“, Нови Сад 1849, XIX, 29-32.

укрштена именичка и глаголска рима. Има дванаест строфа од по два стиха, али је формом обликована као преломљени тринаестерац у два реда као осмерац и петерац испеван у трохејском ритму:

*„Подунавко леїа вило!
Од куд долазиш?
Са долазком тївојим мило
Штїа нам доносиш?“*

Као што ће се видети у каснијим песмама и драмама, Николић често посеже за увођењем виле, свемоћног ониричког бића на страни српског напаћеног народа. У конкретној песми њен долазак означава слободу коју доноси Србији и песмом се обраћа народу. У сваком случају, појава виле у песми кореспондира са вињетом виле која је заштитница листа „Подунавка“.

Николић је често објављивао у листу „Подунавка“, јер је сматрао да песме које глорификују родољубиво осећање и упућују на свесловенске идеје о будућности словенског народа - словенском духу доносе напредак. Међу њима, прва у низу је ова похвална песма којом поручује дуго трајање и непресушну инспирацију њених сарадника. Недвојбена је тежња листа:

*„Ако зраке просветићења
Данас доносиш,
Да семеном с’едињења
Србстїво оросиш“.*

Уверен је у светлу будућност листа јер су око њега окупљени значајни песници: Сима Милутиновић Сарајлија, Јован Хаџић, Јован Стејић, млади песници Јован Илић, Светозар Милетић и Љубомир Ненадовић и други. Знао је Николић за политичку ситуацију у Србији и Војводини, јер је то било време које је непосредно утицало на слободарско отрежњење. Целокупна позадина песме иде у прилог уједињавању држава на Балкану у заједничкој борби за национално ослобођење, а овом песмом посебно шаље поруку народу из подунавских крајева. Пре свега треба деловати на слободу језика, књижевног стваралаштва, утицања на свест народа. То је Николић међу првима певао у овој песми, додајући референцу типичну за српски менталитет:

*„Срб све ружи, све прїоїони,
Штїо му ј’назадак.“*

Ову идеју о детерминисању српског менталитета прошириће у каснијем песничком опусу.

Рагосї рагосїїј - програмска песма спевана у част Карађорђевог имена. Објављена је у „Подунавки“ (1843, бр. 3). Испевана је у стилу народне епске песме, у десетерцу и трохејском ритму, без римовања уз примену словенске анти-тезе, коју песник често користи у скоро свим ангажованим песмама. Оно што се на први поглед увиђа јесте истицање славних српских личности и географских места од значаја, у песми наглашених неким техничким средствима, на пример

проредом и увећаним словима. Присуство појмова као што су: Топола, Оплепац, Карађорђе, Космај, Јасеница, Александар и Јелена Карађорђевић, релевантно је на значењском нивоу, јер је увођењем ових елемената снажније истакнута песничка слика. Поменути историјски догађаји били су од одсудног значаја за ослобођење Србије и имају функцију упоређивања просперитета из времена под вођством Карађорђевића.

Приметно је понављање песничке слике исказане реторским питањем:

*„Што се Космај указује јорго,
Зашто ли се на нас осмеује
У сред зиме кад му време није?“*

Песник даје одговор у делу песме који следи, уводећи виле као решење. Песма је алегоријска и асоцира на буђење српског народа, које треба да иницира новоизабрани кнез на путу до слободе, а песник је осетио потребу да опева радосни догађај. Занимљив је мотив Карађорђа Петровића, који метафоричном представом подсећа на свесно жртвовање, што треба схватити као пример и врхунац искреног родољубља. Песник користи овај мотив у више програмских песама у којима слави Карађорђевиће. Стихове у којима је опеван дух Карађорђа који чува Србију Николић понавља и у следећој песми *Подунавка*.

Подунавка – објављена је у броју 20 листа „Подунавка“ од 15. маја 1843. Испевана је у десетерцу и трохејском ритму. С обзиром на то да је тема песме побуна Уставобранитеља, припада политичким песмама, којима песник изражава критички став према влади Милоша Обреновића и његовој самовољи.

Историјски оквир у времену настанка песме подразумева низ догађаја којима се велича славна прошлост српске државе, али и оних који су уследили након Вучићеве буне 1842: на Врачару је за кнеза проглашен Александар Карађорђевић, а са власти одлази Милош Обреновић. Песникова идеја је да у похвалном тону испева тренутак доласка на власт младог Александра Карађорђевића и његових Уставобранитеља, од којих се очекује да ће Србији донети напредак. Није необично што песма почиње песмом виле, која симболично носи име Подунавка и пева о славној српској прошлости, јер је она одувек присутна међу Србима као заштитница напаћеног народа. Као моћно биће које буди српски народ подсећајући га на његову прошлост и старине и најављујући боље дане презентоване песничком сликом природних лепота. Именом Подунавка вила сублимира тежњу и потребу за уједињењем свих Срба, како оних из Војводине, тако из Србије.

Повраћак ГГ. Вучића и Аврама – објављена је у листу „Подунавка“ у бр. 34, 19. августа 1844, а испевана је у част повратка из изгнанства двојице вођа Уставобранитеља - Томе Вучића Перишића и његовог блиског сарадника генерала Аврама Петронијевића, у петнаестерцу у трохејском ритму. Прва два стиха повезује паралелна рима, док су трећи и четврти преломљени:

*„Србадијо, мила браћо, ајд’ише сложено у коло,
И Српкиње, миле сеје, ѿ ѿевајише весело,
А невина мала Србчад,
По јорама ѿасиричад,
Саг ми свирке угешајише,
Сложне свуда ѿласе гајише.“*

Почетни стихови постали су популарни и омиљени међу грађанима. Текст и мелодију ове песме уврстио је Фрањо Кухач у своју антологију³²².

Песник позива српски народ из свих крајева на весеље, па се зато у другој строфи појављују географске одреднице најлепших река Србије: Саве, Дрине и Тимока, које симболишу северне, источне и западне крајеве Србије, чиме се алудира на јединственост народа. Код Николића се јављају скромни пропламсаји певања по псеудокласицистичком моделу. Овде је употребљен мотив римског бога рата Марса, који је у функцији упоређивања Вучићеве ратоборности за коју би се могло рећи да је чудесна, скоро надљудска, приближна божанској снази, енергији и мушкој истрајности.

Бојојављење – песма је објављена у листу „Подунавка“ 1845, у броју 3 од 20. јануара. Она је још једна у низу типичних ангажованих поетских остварења, где је песникова улога хроничара који бележи догађаје од значаја за оно време. Она би се могла сагледати из перспективе народног песника, оног који, попут Вукових певача, преноси збивања у непосредном тону. То и није под сумњом ако се помене да је имао високу политичку функцију, где се очекује да ће узети учешће на таквим свечаностима. Једно од тих важних окупљања било је на црквени празник Богојављење.

Песма је испевана у десетерцу у трохејском ритму, са класичном употребом апотеозе, где зазивањем Бога најављујује догађај³²³ који свет још није видео: благосиљање реке Саве. Заправо, препевао је цео „*ѿоржесѿивени*“ догађај, од црквене литургије којој су присуствовали светли књаз Александар Обреновић, руски генерал конзул Данилевски и сви званичници. Стилском фигуром, особеном за српску народну епску песму, словенском антитезом, одмах на почетку изражава свој став:

*„Боже мили! чуда ѿлемоѿа,
Или ѿрми, ил’ се земља ѿпресе,
Ил’ удара Сава о брејове,
Те се земља из ѿемеља љуља,
И ѿѿпреса воздух до небеса?“*

За разлику од општег места „ил’ удара море о брејове“ у народним песмама, Николић је дао решење које узима за тематску окосницу догађаја: српска

³²² F. Š. Kuhač, *Južno-slovenske narodne popevke*, 4, Zagreb 1881, 423.

³²³ Целокупан извештај о свечаности поводом Богојављења, слављене по старом календару 6. јануара 1845, доносе „Србске новине“ (бр. 3, 10. јануара).

црквена свечаност на Сави за време турске владавине. Ту река Сава очигледно носи симболичну ознаку: прво, она је граница између Аустрије и Србије, она је и симбол пролазности времена, па и турске владавине, али је и један од основних елемената неопходних за људски живот. Свечана поворка са барјаком који вијори силазила је до Саве како би се освештала вода, чак је била поздрављана од стране турске страже поред које су пролазили. Ово је распалило душу једног родољуба какав је Николић:

*„Још се већма разиљају ируги,
И Србина народности буди,
Како полегди, ће се барјак шири,
Свилен барјак блажени времена.“*

Песниково испуњење осећајем задовољства и родољубља је толико снажно да превазилази овоземаљске границе. Радост због Срба и њихове свечане прославе Богојављења осећају и свеци на небу. Молбу светаца услишава свети Сава, који је *„Архијасцир србској рода њрви“*, али целом српском роду носи поруку у просветитељском маниру: оно са чиме се српски народ од давнина суочава су пакост, инат, клевета, мржња, освета... То су не само општи греси него, њиховим издвајањем, постају српски греси које треба превазићи, а те речи упућује свети Сава. Слога, разум и мудрост су порука песме, то су дарови са неба које српски светитељ са неба предаје српском народу на чување.

Чича Срећко њоздравља сељаци - ову програмску песму пише у част покретања листа „Чича Срећков лист за србске земљеделце“ 1847, а потписао је под псеудонимом Чича Срећко. Песма је испевана у десетерцу у 46 стихова и спада у ред краћих остварења. На почетку песме истакао је циљ покретања свог листа, са жељом да се српски сељаци посвете послу у којем ће их Николић својим саветима просвећивати и водити. Подсећајући сељацима на врлине које се цене, у просветитељско-морализаторском тону прецизира чега треба да се кло-ни српски народ: злобе и зависти, што је већ позната песничка слика коју повла-чи још од песме *Богојављење*, са том разликом што оне речи упућује свети Сава, а у овој поздравној песми сељацима - Николић.

Похвала јабуковачи - песма је објављена у „Чича-Срећковом листу за земљеделце“ 1847. (бр. 4, 28. јануара) и најкраћа је Николићева песма. Састоји се од 11 стихова у десетерцу, без риме, а испевана је у част јабуковаче. Песник пева песму у 1. лицу множине, желећи овим својим директним укључивањем да нагласи своју блискост са народом. Он познаје српски менталитет, за који важи општа карактеристика склоности према пороцима. Међутим, песникова намера је другачија. Поређењем божанског пића, вина са јабуковачом, пости-же се изједначавање природе и лепоте српског пића, па је у том контексту и Николићева интенција да прослави српски пандан. Као човек поучен искустви-ма, пева: *„То је наше старо њиће блајо“*, алудирајући на српску старину која мора да траје и опстане, јер је за њу управо српски род одговоран.

Нагежда - такође је објављена у „Чича-Срећковом листу за србске земљеделце“ 1848. (бр. 34, 24. августа), под псеудонимом Чича Срећко. Испевао ју је у част храбрости војводе Стевана Книћанина, у десетерцу, без римовања уз примену епитета који су у функцији појачавања песничке слике крвавог ратовања Срба и Мађара. Опевао је гнусност и злодела Мађара и њихово непрестано опседање напаћене Србије. Али метафоричном употребом симбола сунца, који уводи још на почетку песме, наводи на мишљење да још има наде, што је родољубива порука песме.

Песма на дан Свјетіої Клименџија - објављена је у листу „Подунавка“ 1848. (бр. 49, 5. децембра). Испевана је у част крсне славе светог књаза Александра Обреновића, у епском десетерцу са трохејским ритмом. Николићева песма није усамљен случај. Стерија је испевао *Сан Краљевића Марка* који је упризорио, а подстакнут прослављањем крсне славе кнеза Александра. Николићева и Стеријина песма су у функцији појачавања ауторитета заборављених и потиснутих Карађорђевића. Као песник из народа, осећа се обавезним да сваки свечани догађај опева, забележи и стави на знање јавности; не у циљу додворавања новој власти, него подстакнут дубљим осећањима родољубља, он је бодрио српски род својим певањем и расположењем. Према песниковом мишљењу, потребно је само мало среће коју су Срби имали у старим временима, кад је неустрашиви вожд Карађорђе ослобађао Србију. Тај Карађорђевићев дух песник је препознао у кнезу Александру, јер је логично да син поседује очеву снагу у довољној мери да поведе борбу. Лирским паралелизмом се појачава снага кнежеве Србије, предвођене „*старим соколовима*“, саборцима Карађорђевићевим. Лепоту прославе уоквирио је песник не само природним лепотама Србије, него и српским споменицима свагда познатим по старини и задужбинама, желећи тиме да нагласи дуготрајност, порекло српског народа и његово упориште.

Мајиу Србија - ову песму пише под псеудонимом Чича Срећко. Објављује је 1848. године у периоду када уређује „Чича Срећков лист за земљеделце“ - отуда песникова претензија да другим именом дефинише своје ставове, како би, као народни учитељ и учесник историјских догађаја, интензивније деловао на буђење националне свести. Песма је испевана у десетерцу, без риме. Од стилских средстава јављају се устаљени облици обраћања и зазивања, словенска антитеза, стални облици песничких слика, епитета, што наводи на песников непроменљив стил певања са упориштем у народном песништву. Историјски оквир су дешавања из 1848. и друштвена превирања у Војводини, борба српског народа, када није било подршке да се сукоб са Мађарима оконча. Наслов је у корелацији са темом песме: позив роду на одбрану, а започиње песниковим јадиковањем у словенској антитези:

„Каква л’ оно невиђена вила
У мркоме старинском огелу
Усамљена на Авали шјужи?“

Песничка слика виле обучене у старо одело је персонификована представа Србије, док бледим колоритом и епитетом алудира на дуго постојање српске државе. Композициони склоп је усмерен ка показивању древности, опевањем догађаја из прошлости са неизоставним сталним местом о духу Карађорђевог времена, „златног века“ у којем је конкретизована слобода. Тај слободарски дух песник преноси у перспективу његове садашњости, који би био подстицај и подсетник на најтежа времена. Србији нема „*сесѿара да ѿмоѿну*“ у борби, што је метафора за православне државе.

Појаву виле, замишљену попут богиње и заштитнице Српства, користио је Стерија годину дана пре ове Николићеве песме, 1847. у алегорији *Сан Краљевића Марка*. На темељу ових Стеријиних стихова налазе се могућа Николићева упоришта. Завршетак у моралистичко-просветитељском тону у суштини представља препев народне песме из преткосовског циклуса *Цар Лазар и царица Милица* (Вук Ст. Караџић, II-45):

*„Ко је Србин и рода мојеја,
И од моје крви и колена,
Па изиђе на одбрану Србсѿива,
Боѿ му дао од срца ѿорода,
И мушкоѿа и девојачкоѿа;
Од руке му све родило силно,
Рујно вино и ѿшеница бела,
Блажен био док му је колена.“*

Слава Сенѿомашу и њеѿовим јунацима, или Биѿка 9-ѿа Сейѿем. 1848. - објављена је у листу „Чича Срећков лист за србске земљеделце“ 1848. (бр. 38, 21. септембра). Спада у ред најдужих песама, јер је испевана у 170 стихова, у десетерцу и трохејском ритму, без римовања на крају стихова. Песник наративним поступком опева историјску битку Срба и Мађара; тематски припада песама чија је оријентација усмерена ка савременим збивањима. Видљиво је да Николић напушта програмске песме испеване у част појединих српских кнежева и окреће се темама које могу директно утицати на подстицање родољубља. Позивањем на дух српског јунаштва подстиче се српски народ на подвиге, храброст и борбу за национално отрежњење. Свим расположивим елементима утиче се да тај подстицај добије на интензитету: почев од песниковог става према народној песми, до честе употребе елемената православних црквених празника, као у примеру:

*„Боѿа моли Србаѿија дична
А на ѿраздник Госѿојину малу“.*

Овим поступцима се у први план ставља мотив српске снаге, која је дубоко укореењена у вери, када о највећим празницима владају слога, јединство и снага. Зато Николић у већини песама настоји да се збивања од пресудне важности одвијају за време црквеног празновања: Богојављења, Мале Госпојине,

Светог Саве. Само таквим представљањем српског народа непријатељ се може надјачати. Песма је нека врста историјског документа, јер песник именује значајније учеснике којима је ова песма посвећена.

Бој Маџара са Србима на Томашевцу - може се наћи у два извора: у листу „Чича-Срећков лист за земљоделце“ из 1848. (бр. 49, 7. децембра) и у листу „Подунавка“ из 1848. (бр. 50, 10. децембра). Инспирирана је битком Срба и Мађара у Банату која се одиграла 23. новембра. Српску војску је предводио војвода Стеван Книћанин, историјска личност уз коју се везују многе српске победе добијене у одлучујућим тренуцима. Њему у част спевана је ова десетерачка песма, иначе најдужа у Николићевом песничком опусу јер се састоји од 193 стиха. Испевана је у похвалном тону са темом о победи над Мађарима коју доноси војвода Стеван Книћанин. Његова неустрашивост изразито је представљена сликом у којој војвода Книћанин, попут Марка Краљевића, одговара вили:

*„Већ сам дош’о, моја њосесџримо,
Да ја браћи будем у невољи,
Те да браним Србсџво од душмана.“*

Тежња песникова је да појача снагу и надмоћ војводе Книћанина, па у том наративном поступку подсећа на певање народног певача о Марку Краљевићу. Обојица пију рујно вино, имају вилу за посестриму и на страни су потлачених. Николићев јунак је опеван у атмосфери славних догађаја из српске историје, каква приличи једном јунаку, предводнику српског народа, само сад против новог непријатеља. Наративност песме је у функцији детаљне дескрипције догађаја којем песник придаје епски значај: од првог сукоба српске војске која се бори без подршке топова, повлачење пред Мађарима, битка око шанца и коначно одбијање непријатеља. Величао је песник извојевану српску победу малобројне војске над бројно надмоћном мађарском, преносећи релевантне историјске чињенице, као што је број учесника, погинулих и рањених. Книћанин, господар војне силе, био је јунак, који је за своје успехе од кнеза добио титулу војводе³²⁴.

Николићев песнички опус се не би могао волвирати као поезија од велике уметничке вредности, али је њена функционалност на нивоу очекиване рецепције код ондашње читалачке публике. Напредак у Србији очигледно је схватао у најширем смислу који би сваки патриота могао не само да разуме, него и да делује у складу с њим. Својом свестраношћу у познавању проблематике спознавао је проблеме кључне за српски народ. Животно убеђење да је српски напредак могућ условљено је идејом о напретку сваког појединца који представља одраз општег начела да друштвено, културно и национално ослобођење појединца води колективном напретку. Једино би се могле истаћи три песме које се сижејно разликују од ангажованих и које су у директној вези са Николићевом активношћу на пољу развијања позоришне уметности. Једна

³²⁴ Ј. Милићевић, *Србија 1839-1868, Историја српског народа*, 5, Београд 1981, 277.

је песма *Новом Сагу*, која је одраз дубоког осећања радости подстакнутог вестима о подизању позоришне зграде, а са друге стране су песме *Сурова не-правда* и *Јакшићева Пава* од којих се ова последња доводи у везу са једним од бољих Николићевих драмских остварења, са драмом *Драјушин краљ србски*. Ослобађање стваралаштва од политичких претензија је очигледна на уметничкој равни тамо где је Николић као песник био подстакнут промишљањем о народном узору и функционалности дела, што је резултирало бољим остварењима скоцентрисаним или упућеним на драмски опус.

Својим програмским и ангажованим песмама упућивао је на људе и дешавања који су својим међусобним деловањем постизали утицај и одраз у садејству са основним принципима националног програма. Николић је отишао даље јер је своје родољубиво осећање, попут народног певача из прошлости, испевао „на народну“ и рапсодски деловао да би у свом поетском делу синтетизовао прошло и садашње. Хоризонт очекивања читалачке публике је управо једини параметар за одређивање Николићеве умешности, ако се узму у обзир историјске и друштвене прилике у XIX веку. Они су били основица на којој је живела Николићева поезија, па је уметнички доживљај песме потиснут у други план.

Добро друживо - есеј који је 1844. објавио у пештанском листу Теодора Павловића „Сербски народни лист“³²⁵. Изражава ставове о важности пријатељства посматраног са социолошког, педагошког и психолошког аспекта и у том смислу функционише комплекс људских потреба. У есејистичким радовима Николић није скривао утицај немачких напредних људи и просветитеља нити познавање релевантних педагошких и методичких приручника прве половине XIX века, попут Петера Вилома. У свом есеју цитирао је Вилома у оригиналу на немачком језику, што указује да је читао са изворника, упркос чињеници да су постојали преводи Виломових публикација на славеносрпски³²⁶. Већи део текста у суштини представља парафразиране одломке о пријатељству из Виломове *Сверх восјишанија*. Занимљив је став према читаоцу, с обзиром на то да му је млади нараштај увек на уму, па и у есеју користи облик директног говора у другом лицу јединине, што је стилска одлика Николићевог просветитељског поведачког тона.

Подстакнут преведеним поукама из Наполеоновог тестамена, састављао је своја *Поучишелна изречанија* и 1847. их објавио у листу „Подунавка“³²⁷. То су четири сентенце које се сижејно не разликују од осталих Николићевих прозних радова, јер се идејно свде на исту парадигматску раван на којој се појављују релевантни елементи из образовања, просвећења српског народа и „*доброгешелки*“.

³²⁵ А. Николић, *Добро друживо*, „Сербски народни лист“, 1844, IX, 43, 337-338.

³²⁶ П. Вилом, *Сверх восјишанија к човекољубију* (прев. П. Соларић), Венеција 1809; *Пегајоџија и мешодика за учишелје Граждански и Селски Школа* (прев. Ј. Берић), Будим 1816.

³²⁷ А. Николић, *Поучишелна изречанија*, Подунавка, 1847, 43, 172.

У религијском контексту треба посматрати пет Николићевих сентенци датих под насловом *Ошћроумна изречанија*, која је објавио 1848, такође у листу „Подунавка“³²⁸. Обрађајући се српском хришћанском роду, подсећао је на врлине које се по световним законима цене и приповеда у сентименталистички бледим песничким сликама: „*Њен шечај [реке] њодобан је данима човеческој живошја, њени шаласи њрохује и незадржано изчезну, никад се више не њовраћајући*“³²⁹. Прозне текстове одликују предлошци преузимани из основа педагошких наука, методике рада који присуством показују да је Николићу био примаран само функционални аспект дела, али не и књижевни.

Буквица среће и блаженсџва је објављена 1870, у две свеске, а штампана је код Николе Стефановића у Београду. Прва свеска *Буквице* је награђена из књижевног фонда Илије Милосављевића Коларца. Како у Предговору каже, Николић ову књигу посвећује српској сеоској омладини, јер је за њу и написана. Задојен сликама из живота српског народа и националне историје, задржавајући се на библијским причама, посебно стиховима из *Прича Соломонових*, сачинио је ова „*џоученија за младе*“. Од извора којим се надахњивао, као што су стране књиге и преписи из области васпитања, образовања (Крамера, Клаудија, Јункхајма)³³⁰, где је Гелерта могао да чита како у оригиналу, тако и у преводу³³¹ теоријског приручника за родитеље, учитеље и наставнике Аугуста Нимајера³³², највероватније је користио у слободном преводу. Николићево име налазимо међу пренумерантима за књигу барона Адолфа Книгеа *О Обхожгенију с љугма* у преводу Теодора Павловића (Будим 1831), а користили су му богато знање и дугогодишња педагошка пракса. Јасно је истакао какав циљ жели да постигне: „*да шџи да леџих њојмова о свему, шџџо би шџи срце и душу облаџорогџиџи и за срџској трађанина усџособџиџи моџло*“³³³, дакле да подстакне млади нараштај на свестранија интересовања. У Николићу је сконцентрисано свеколико знање, животно и радно, па он својим методичким поучењима заснованим на *Свеџџом џисму* и искуству једног добронамерног просветитеља, реализује своје знање, а дело предаје младом читаоцу, који даље треба да настави живот по задатом концепту и пишевим упутствима.

Буквица среће и блаженсџва је приповест о одрастању Благоја, главног јунака, у контексту сеоског окружења, као окружења битног за животне одлуке младог свесног бића. Није необично што ће Благоје одабрати учитељски позив. Сеоска средина и једноставан животни стил могу постати фундаментални за

³²⁸ А. Николић, *Ошћроумна изречанија*, Подунавка, 1848, 2, 8.

³²⁹ Исто, 8.

³³⁰ А. Николић, Предговор, *Буквица среће и блаженсџва*, Београд 1870.

³³¹ „Сербске љетописи“ (ур. Ј. Хацић), 1830, 21-23.

³³² August Herrmann Niemeyer, *Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer und Schulmänner*, Halle 1805.

³³³ А. Николић, Предговор, *Буквица среће и блаженсџва*, Београд 1870.

реализацију виших циљева сваког образованог појединца, што у сижејном смислу подразумева откривање јунакових поступака на остваривању идеје о општем просперитету српског села. У *Буквици среће и блаженсџива* могу се препознати слични прозни одломци из раније објављених публикација *Искусни земљеделац чича Срећко и њејови савети српским сељацима* (1844) издатих у две свеске. Одлика прозних дела је композицијска подела на поглавља, од којих је свако насловљено краћим синтагматским обликом. Карактеристично је убацивање стихованих порука; на пример у *Буквици уз поднаслов „Савети очини“* налази се стих из *Прича Соломонових* (гл. 12. 1.): „Ко љуби насџиву, љуби знање, а ко мрзи укор, осџаје луг“³³⁴. Могу се препознати идеје о унапређивању живота на селу и тенденција за едукацијом и духовним буђењем српског сељака, како у делу *Искусни земљеделац Чича Срећко и њејови савети српским сељацима*, тако и у *Буквици среће и блаженсџива*, што указује на пишево непревазиђено убеђење да појединац може утицати на општи напредак, ако има ко да га подучи и поведе. Зато су значајни монолошки говорни облици, за које није случајно што мудре савете дели управо човек богат животним искуством, Чича Срећко, док у *Буквици среће и блаженсџива* то чини учени Благоје. Дијалoшка форма је постављена у функцији указивања на важност порука мудрим и ученим људима који треба да се држе чистог разума и памети.

Идеја о примењивању корисних савета и поука за младе присутна је у делима других писаца, на пример у делима Јована Стејића *Забаве за разум и срце* (Беч 1828), *Сабор истине и науке* (Беч 1832), али код Николића је могуће препознати разраду тих идеја и у каснијим делима (*Приче мудрих људи*, 1882).

Приче мудрих људи су прозно остварење за српску омладину, објављене у Београду 1882. код познатог издавача Петра Ђурчића. Николићу је, годину дана пре појављивања монографске публикације, *Приче мудрих људи* објавио уредник „Србадије“ Стеван Ђурчић, брат Петра Ђурчића, и то у седам наставака, почев од 1881. до 1882³³⁵. Упоредњем ових издања може се приметити да нема разлике у текстовима, а разлог за понављањем може се оправдати мотивисаношћу издавача да посмртно објави ово Николићево дело.

Испричане су у просветитељском духу са проширеним фразама и моралисањем, здраворазумским упутствима, али са уочљивом разликом: писац не само што саветује младог Србина у седам поглавља, него управо њиховим насловљењем, у контексту идеје да језгровитим библијским цитатима, поучним изразима и констатацијама указује на суштинску проблематику у образовању и васпитању младог српског нараштаја. Заправо, пословичним конструкцијама обликује наслове поглавља, што је препознатљив литерарни поступак који примењује још 1830. Свако поглавље развија основну мисао (која се кроз

³³⁴ А. Николић, *Буквица среће и блаженсџива*, Београд 1870, 56.

³³⁵ „Србадија“ (ур. С. Ђурчић), Београд 1881, I, бројеви 8, 9, 10, 11/12; исто, 1882, II, бројеви 1, 2, 3.

градацију јавља у свих седам поглавља) о благостању појединца који може утицати на опште унапређење Србије. Приче су писане српским језиком, Вуковом реформисаном азбуком и правописом у директном обраћању младом Србину. Највише је коришћена верзија за изражавање глаголског императивног начина „да + презент“: „*да њознаш земљу и њене каквоће, да њознаш већрове...*“³³⁶ Каткад се читаоцу обраћа сугестивним упитним обликом, тако да овај одмах кроз пишећев савет може да спозна одговор: „*Како је мојуће да се одржиш а да не ѡроѡднеш, кад немаш ѡлико моћи да се одуѡреш искушењу и необузваној ѡежњи, ѡа ове навале да савладаш?*“ С обзиром на то да је ово дело настајало у позним годинама Николићевог живота и објављено пред његову смрт, 1882, разумљиви су тон и говор који обилују карактеристичним прекорима: „*Јадикујеш ѡѡо си сиромаш? Јадикуј, ѡѡо си неразуман, ѡа си ѡражио механе и весеља, а ниси ѡражио рада и зараде...*“³³⁷

Прво поглавље носи поднаслов „*Познај самоѡа себе*“ и већ самим одређењем несумњиво подсећа на свете заповести, сижејно кореспондирајући на нивоу разрађених ставова о смртним гресима, крађи, пороцима, гордости, лењости. Чак на два места у првом поглављу интерполира цитате из *Прича Соломонових* о милости и истини, о правди и срамоти, желећи тиме да нагласи своју полазну основу и животни став. Друго поглавље, које носи наслов „*Познај околносѡи у којима живиш и људе с којима долазиш у додир*“, открива нам Николића као доброг познаваоца људских материјалних и духовних вредности, чији се карактери и особине остварују не само у контакту са другим људима, него и кроз свест о природи и човековом деловању у природном окружењу. „*Само ћеш онда биѡи у сѡању, да се ѡрисѡјно корисѡиш околносѡима и ѡо њима да удешаваш кораке своје, кад их савршено ѡзнаш*“³³⁸. Треће поглавље, „*Научи се живеѡи*“, засновано је на идеји о разуму који је предуслов да човек себи удеси бољи и лакши живот. Добрим делом поуке су резултат схватања религијског концепта о придржавању заповести: „*не радуј се несрећи своѡа браѡа*“ или „*не ѡрезри ближњеѡ своѡа*“. На том принципу надовезује се четврто поглавље, „*Насѡојавај да будеш веѡи и ѡѡо савршенији у сѡруци својој*“, где је заступљен став о једном могућем савршенству оличеном у Богу, док човек има усмерену тежњу ка савршенству, одважности у знању и марљивости. То су предуслови који ће омогућити вешто обављање послова. Пето, шесто и седмо поглавље су конкретна реализација пишећевих идеја о напретку појединца, као и могућности утицаја појединца на опште добро, уз истицање лењости, нерада и незнања као порока због којих није могућ просперитет. Као пресудни елемент за успех и напредак истакнуто је искуство, које се сагледава у комплексу рада, знања, учења, ентузијазма, околности повољних

³³⁶ А. Николић, *Приче мудрих људи*, Београд 1870, 19.

³³⁷ исто, 45.

³³⁸ А. Николић, *Приче мудрих људи*, Београд 1882, 20.

за деловање и подстицај из породице од најранијих дана. Подједнако је важно, према Николићевим назорима, како се стиче вештина у рационалном трошењу придавањем значаја препознавању приоритета. На крају, у закључку, он сублимира своје тезе формулишући их као упутства српском роду, са циљем да ако се доследно спроводе могу обезбедити чисто осећање среће и задовољства.

Често прибегава интерполацији мотива, поенти и стихова из раније насталих књижевних облика: појављује се религијски мотив „*їладної нахрани, жедної найој*“ у *Причама мудрих људи*³³⁹, а занимљиво је да се исти мотив у истој функцији налази у календару „*Ружица*“ из 1832. у песми „*Књиїу йише Христїос са небеса*“³⁴⁰, једној од Николићевих анотација о којој нема података у каснијим бележењима. Такође, поглавља која тематски говоре о дужностима жене, односно мајке, с једне стране, али и мужа и оца, са друге, налазимо у листу за српске пољопривреднике „*Чича Срећков лист за српске земљоделце*“ за 1848. Ови подаци могу говорити да су Николићеве *Приче мудрих људи* настале као синтеза ранијих текстова интензивно промишљених о парадигмама српског напретка, емпиријски разрађених по темама о васпитању, образовању, производњи, узајамном поштовању, улози породице и богатству у сваком смислу, са упориштем у религијским канонима. *Приче мудрих људи*, као проза без веће књижевно-уметничке вредности, незаобилазне су у књижевном опусу, јер јасном поруком, израженом већ насловом, поглављима и пишчевим саветима, представљају сублимат његовог животног и радног искуства.

Биографија верно својом руком најисана³⁴¹ – књижевни рад Атанасија Николића - употпуњена је објављивањем аутобиографске прозе у новије време, тачније 2002. Наиме, појавила се у две варијанте, први пут 2001, када је објављен интегрални део оригиналног рукописа који обухвата описане догађаје до 1841, а 2002. рукопис је објављен у целости као прво издање. Критички радови о томе скоро и да не постоје, с обзиром на то да су се сва интересовања за ово аутобиографско дело задржавала само на потврђивању чињеница, црпљењу одговарајућих података које су узимали у обзир углавном историчари књижевности, права, политике, опште историје, позоришта, науке, историје уметности. Такви су радови и публикације Слободана Јовановића, Светислава Шумаревића, Гаврила Ковијанића, Васа Војводића, Божидара Ковачека, Милоја Сарића, Мирослава Пантића. Овом приликом ћемо посматрати књижевне, стилске и језичке одлике оригиналног рукописа, али ћемо имати у виду и прво приређено издање, како бисмо у хронолошкој равни што целовитије сагледали *Биографију верно својом руком најисану*.

³³⁹ А. Николић, *Приче мудрих људи*, Београд 1882, 40.

³⁴⁰ „*Ружица*“, 1832, песма бр. 9.

³⁴¹ Оригинални рукопис се чува у Српској академији наука и уметности у Београду. Постоји микрофилм оригиналног рукописа који се чува у Библиотеци Матице српске, на одељењу раритета (сигнатура МК 103, инвентарни број 42. Филм се састоји од 6 трака са 206 снимака).

Биографија представља опис живота Атанасија Николића од рођења, 1803, до тренутка самог писања, 1872. Истакнути су васпитни елементи, али наилазимо и на филозофске и педагошке трактате. Како је то дело које је настајало на основу субјективних доживљаја, сећања о збивањима и личностима са којима је сарађивао, могло би се рећи да управо због тога постоје видљиви проблеми у процењивању веродостојности, истинитости и објективности у пищевим објашњењима. Николић је податке поткрепио новинским чланцима и вестима, преписима докумената и кореспонденције. Оно што чини Николићеву мемоарску прозу различитом од класичне јесте што се при писању користио документима као врстом историјске грађе: дипломе, исправе, кореспонденција и препоруке, што се у аутобиографији може наћи. Такве документе је дао на језику изворника: латинском, мађарском и немачком језику не заборављајући архивски број документа.

Николићева *Биографија* припада типу аутобиографија у којима се свеобухватно и детаљно описују сопствени живот, историјске околности и личности, просветни, књижевни, културни и јавни рад. Своје дело је почео да пише у пролеће 1872, како је напоменуо у предговору, и то на позив Друштва српске словесности, чији је био оснивач, редован, а касније и почасни члан. Водио се хронолошким принципом описивања догађаја за сваку годину посебно, почев од године свог рођења, 1803, до 1875. године, са којом завршава дело. Композиција дела није уједначена, што је разумљиво с обзиром на то да је дело писао пуне три године, па су првих неколико поглавља дата исцрпно, док су поглавља при крају рукописа приметно краћа (у једном поглављу је чак сажео догађаје из трогодишњег периода). Стога се може учинити да је Николић, како се дело ближило његовој садашњости, посустајао у описима, документима и коментарима и прибегавао пуком препричавању. О својим позоришним активностима писао је веома штуро, због чега остајемо ускраћени за детаљније податке из овог сегмента, поготову кад се упореде подаци из других поглавља, где је веома опширно давао опис битака 1848. Милан Ђ. Милићевић му је у *Поменику знамениџих људи* замерио што у аутобиографији³⁴² није описао многе ситнице од важности за млађи нараштај (мислио је на обичаје пречанских Срба).

Као дело писано крајем XIX века, има сва обележја просветитељског стила: зрачи оптимизмом, вером да знањем и ангажовањем може изменити менталитет и навике. Ипак, просветитељство је свој врхунац доживело у другој половини XVIII века, па је Николићево аутобиографско дело, у погледу стила и утицаја на ток српске књижевности, превазиђено и застарело. Но, са истраживачког аспекта тај податак није пресудан за доживљавање *Биографије* као књижевно-историјског сведочанства о непризнатој и мање познатој генерацији српских интелектуалаца, Николићевих савременика.

³⁴² М. Ђ. Милићевић, Нав. дело, Београд 1888, 432.

Оба каснија издања аутобиографског документа, из 2001. и 2002, приредио је академик Милоје Сарић уз помоћ сарадника. Према речима Ђорђа Ђурића, једина замерка овом издању је техничке природе: непостојање именског регистра и напомена којима би се додали коментари³⁴³. Међутим, ово приређено издање је Николића спасло од потпуног заборавља, како то добро примећује Мирослав Пантић³⁴⁴. Целокупном подухвату претходи објављивање једног сегмента из Николићевог рукописа, који обухвата први део аутобиографских сећања до 1841, а објављен је 2001. у периодичној публикацији „Флогистон“ (бр. 11). У поманутом интегралном издању Николићевог изворника примећене су материјалне грешке, превиди и погрешна рашчитавања, што је утврђено упоређивањем са оригиналним рукописом. На пример, не преносе се у потпуности наслови поглавља; изостављен је коментар о Николићевим белешкама на маргинама табака, које би могле говорити у прилог многобројним ишчитавањима ради провера и евентуалним стилским дотеривањима. У тексту се увиђа некоректност, која је највероватније настала као узрок нетачног рашчитавања, што је довело до произвољности у препису и прибегавању „ad hoc“ решењима. Сви пропусти су исправљени у свеобухватном издању *Биографије верно својом руком најисане* из 2002, која би се могла сматрати незаобилазном литературом у истраживању управо оних области којима се Николић бавио: оригинално стваралаштво, позориште, политика, реформисање уџбеника из математике и техничког цртања и привреде, просвећивање, установљавање културних институција. Из тог разлога *Биографија* би се могла сматрати релевантном публикацијом документационог карактера. Прво издање *Биографије верно својом руком најисане* приређено је према рукопису који се чува у Српској академији наука и уметности у Београду, кутија LVI, број 7980/32. У приређивању аутори су се потпуно придржавали Николићевог правописа и његове ортографије, чак и тамо где је у питању грешка. Ништа нису мењали како би се читаоцу презентовало издање потпуно верно изворнику.

Разлог због којег је *Биографија* више од једног века била недоступна јавности јесте управо њен главни квалитет - истинитост. Држећи се начела истине и праведности, како у писању тако и у животу, није поштедео никога, па ни самог себе. Зато његова сведочанства имају значај вредног документа који и данас има шта да каже, али да познате историјске догађаје и личности осветли на нов начин. Стилски посматрано, садржај плени пажњу чистотом мисли и етичким ставовима који су наглашени у ситуацијама кад је реаговао просветитељски и непоколебљиво; логичан поредак догађаја обезбеђује добром хронолошком концепцијом, али, са аспекта појединачног сегмента, могло би се рећи да није сасвим успела организација тематско-сужејних целина. То значи да се

³⁴³ Ђ. Ђурић, *Аџанасије Николић, „Домети“* (ур. Р. Стоканов), Сомбор 2003, XXX, 112-113, 124.

³⁴⁴ М. Пантић, *Три српска њисца о Манасији XIX и XX века* (С. М. Сарајлија, А. Николић и Св. Матић), *Манасијир Манасија*, Деспотовац 2007, 31.

одређена слика из политичке праксе, којом започиње сегмент, нагло прекида и убацује догађај из, на пример, позоришног живота Београда, да би касније наставио опет сликом из политичке праксе. Тако се стиче утисак пресецања тока, набацивања догађаја са обиљем података, до детаља, а с тим у вези неминовном, већ препознатљивом стилском одликом - предугачким дескриптивним поступцима. Али, постоје такве сцене у којима се Николић показао као изузетан познавалац душевног стања младог човека, његове унутрашње борбе са осећањем кривице и гриже савести једног добро васпитаног човека. То се види у описаном сусрету са ујаком, Марком Деспотовићем³⁴⁵. Могло би се рећи да је имао врло висок ниво одговорности, али и савести да не може бити ујаку на терету. Очигледно је да је ујак Деспотовић одиграо важну улогу у периоду његовог школовања и Николић, као освешћен, посветио му је једно од својих најбољих прозних остварења - *Љуба Миланова*, у знак захвалности.

Сумирањем садржаја Николићеве *Биографије* може се закључити да је дао кључан допринос покретању националних институција, стварању српске техничке културе и провођењу реформи у просвети. „*Његова Биографија за нас има њре свега еџички смисао и није је џешко џрочиџаџи као самосвојни уџбеник еџиџке и као џраџично уџуџсџво за живоџи у Србији у којој као да се од Аџанасијевоџ живоџа до данас у биџи ниџиџа мноџо није изменило. Ако је џако, онда, џрема речима Аџанасија Николића, џиџа се дакле џу друџо моџло раџиџи, но усвоџиџи џу мисао, да се сеје семе добре наде, како би оно за будућносџ бољим изџедом уроџило*“³⁴⁶.

Преводилачки рад и џолемике - Николићеве преводи су приповетке, одабрани текстови из немачких стручних часописа, а најчешће су то одломци из дела познатих и цењених немачких интелектуалаца, попут Гелерта, Нимајера, Мозеуса и многих других. Преводилачким радом утицао је на формирање разноврсног садржаја из литературе из других књижевности, али са препознатљивом карактеристиком јер је реч углавном о текстовима са моралистичком и просветитељском поруком. Преводећи их, донео је не само слике из књижевности другог света, него је настојао да обогати домаћу књижевност, да је освежи и да одабрани текстови буду функционални. Увиђао је да је ту једина кочница неписменост, односно необразованост најширег друштвеног слоја, али није престајао ни са својим оригиналним делима, радовима у публицистици, па тако и преводима са просветитељским намерама.

У календару „*Ружица*“ (1829) налази се његов најранији, засад познати, превод „*Оџешџо, џроклеџо*“ са поднасловом „*Неџраведно именије клеџва џраџи*“. Николић није навео немачки оригинал него је оставио само податак да је преведено „*с немецкоџ*“. Само је најраније засад познате преводне приповедаке у ка-

³⁴⁵ А. Николић, *Биографија верно својом руком најисана*, рукопис, табак 3.

³⁴⁶ М. Сарић, *Неколико речи несавременом чиџаоцу о Аџанасију Николићу, Биографија верно својом руком најисана*, Београд 2002, 15.

лендару „Ружица“ заснивао на откривању потенцијала српске народне прозе покушавајући да подстакне интересовање за српску књижевност. Преводилачки рад наставља 1831. у поменутом календару, где објављује превод две поучне приповетке, „*Слуја и јосјодар*“ и „*Веран слуја*“ без карактеристичног додатног поднаслова. У овим преводима нема детаљних података о немачком изворнику.

Активност на скупљању историјских споменика проширује једним преводом са латинског „*Сербски сјомен*“, односно „*Декретѝ ѝрошѝв јерѝшика у Коѝнишѝу 1446. јодине*“. Овај текст упоредо је објављен у „Сербском народном листу“ (Пешта 1844)³⁴⁷ и на латинском и у Николићевом преводу.

Занимљиве су напомене уз ове преводе, односно „*Примечанија*“ из „Сербске љетописи“ за 1831, које нам откривају Николићев језички, говорни и књижевни стил. Преведени текст „*Брага*“ Кароља Румија говори у прилог чествовању браде схваћене као мушки принцип, најзаступљеније код источних народа. Карактеристично је за „*Примечанија*“ да, осим што доносе преводиочев коментар, најчешће садрже неизбежне пословичне констатације: „*гај ми набрагу*“ или „*на шѝо ћу му гаѝи, на брагу не дам*“³⁴⁸, али и стихове српске народне песме „*Моја маѝи ожени ме млада / док ме није обузела брага*“³⁴⁹, у чему се потврђује као добар познавалац обичаја српског народа. Такође, преводи с немачког језика један одломак из путописне прозе „*Цариѝраг*“³⁵⁰ француског писца Ренуара де Бусијера, а превод објављује у два наставка у „Сербске љетописи“ за 1831.

За разлику од претходног „*Примечанија*“, овде је полемисао о језичкој реформи указујући на проблематику конкретним примерима. Николић не напушта стару ортографију, правдајући се тиме што је за публиковане преводе а и за оригинална дела користио и славеносрпску ортографију и грчку јоту, истовремено настојећи да спроводи Вукову реформу. Указивао је на примеру песме додате у напомени, испеване „на народну“, да читаоцу није разумљив песнички стил који карактерише скраћена верзија израза у примеру типа: „*Шѝо ј’наумио ѝо ј’учинио*“. Вуковим реформисаним правилима и прихватањем јоте српски стих би лепше звучао, а песник би имао уметничку комоцију. Николић разуме да грчку јоту многи Вукови противници не желе да напусте, јер је јота заступљена у православним црквеним књигама. Сваки глас, како Николић своди на појам „тона“, треба да има сопствену ознаку и да је то разлог непотребно даљег придржавања славеносрпских „ј“, „ју“ као ни полугласа. Мишљења је да стару ортографију треба препустити богословима и свештенству, али да у српском језику треба применити нову ортографију, која је једноставнија за учење за српски народ и за странце.

³⁴⁷ „Србски народни лист“ (ур. Т. Павловић), Пешта 1844, 231-232.

³⁴⁸ А. Николић, *Мала ѝримечанија од ѝреводишѝеља*, „Србске љетописи“ (ур. Ј. Хаѝић), Будим 1831, 1, 111.

³⁴⁹ исто, 112.

³⁵⁰ Mari Theodor Renouard de Bussierre, *Letters sur l’Orient*, Paris 1829.

Међутим, није био доследан у својој намери: прихватио је Вукову реформу само декларативно, с обзиром да је у свим касније објављеним делима и даље присутна српскословенска ортографија. На пример, у оригиналним Николићевим рукописима, попут писма Јовану Ђорђевићу (1868)³⁵¹ и *Биографије верно својом руком написане* (1875) није напустио стару ортографију (јат, полу-гласи, ы, ю, я, є, і), а дела су писана у духу Вуковог народног језика. Николић је бранио српски народни језик и у том смислу је полемисао јавно. У критичком тексту *„Ојомена сочиниџељима ѿсланице друју о ѿсмама ѿсанима новим србским језиком“*³⁵², објављеном у листу „Подунавка“ 1845, управо је показао одлучност у одбрани српског народног језика и стао на страну Јована Стерије Поповића. Сматрао је да српски језик одражава дух и традицију српског народа и његове вере, али није у духу народног језика да се измишљају речи. Наиме, испровоцирао га је чланак³⁵³ четворице младих интелектуалаца, Матије Бана, Драгутина Голуба, Емила Јосимовића и Павла Чавловића³⁵⁴, који су отворено негодовали против Вукове реформе, тврдећи да народни језик не може бити носилац учених мисли нити стварати књижевна дела, и то још разним дијалектима. С подсмехом су говорили о стању у српском позоришту и о српским драмским писцима, посебно издвајајући Стеријину *Покондирену ѿикву*. У полемику су, поред Атанасија Николића, били укључени Јован Стерија Поповић, Ђура Даничић, Јован Јефтимијевић и Илија Захаријевић. Николић је упутио оштру критику, тачније опомену младим интелектуалцима називајући их „људима без фењера“³⁵⁵, бранећи оно што је сваком Србину највећа светиња - језик.

Као преводилац покушао је да обогати домаћу књижевност интегралним преводима са оригинала, а преглед ових одабраних дела стране књижевности по Николићевом укусу може пружити увид историографима српске преводне књижевности: која су то дела била утицајна, респектабилна и функционална у друштвеном смислу. *„Преводна књижевност је вршила двојаку функцију: или је доносила дела која би ѿребало да ѿслуже као узор домаћим књижевницима, или је, у сићуацији кад је домаћа књижевност још увек сиромашна, ѿојуњавала сѿранице часојиса и књија занимљивим лиѿерарним шѿивом“*³⁵⁶.

Уређивачки рад - Разноврсност Николићевог интересовања огледа се и на пољу уређивања календара и листова. Први уређивачки подухват пада у време младалачких дана у Новом Саду. Ту је од 1827. почео да ради на календару „Ружица“, једином периодичном издању које има особине књижевне публикације

³⁵¹ Писмо Ј. Ђорђевићу од 16. јануара, чува се у Архиву Војводине у Новом Саду (сигнатура Ф-35, кутија 10).

³⁵² А. Николић, Нав. дело, „Подунавка“ (ур. М. Поповић), Београд 1845, 48, 199-200.

³⁵³ Б. Г. Ј. Ч., *Посланица друју о ѿсмама, ѿсанима новим србским језиком*, „Подунавка“, Београд, 47, 195-196.

³⁵⁴ М. Токин, *Јован Сѿтерија Појовић*, Београд 1956, 110.

³⁵⁵ у оном времену сваки Београђанин који се ноћу кретао, морао је да носи фењер, како би га полицијска патрола могла видети.

³⁵⁶ М. Сибиновић, *Нови оријинал: увод у ѿревођење*, Београд, Просвета, 1999, 28.

и којем ћемо још мало посветити пажњу. Скоро истовремено, од 1831. до 1837, уређивао је још један календар - „Домовни и општеполезни србски народни календар“, а издавао га је Константин Каулиција. Године 1847. почиње да излази једном недељно „Чича Срећков лист за србске земљеделце“, који Николић уређује са циљем: „*расіросірањивања добра и іолезна знања Србскоме сељаку...*“³⁵⁷.

Овај одељак ћемо посветити осврту на његова оригинална дела у поменим календарима и листовима, одјецима код читалаца и њиховој књижевној вредности и значају.

Календар „Ружица“ (1827–1836) - као културни радник широког дијапазона, Николић се трудио да по повратку из Ђура и Беча, дошавши у Нови Сад, пренесе дух културног живота градова у којима се школовао. Размишљао је као и Ђорђе Магарашевић о покретању и важној улози српских листова и календара у којима би се нашло све што је неопходно да српски народ зна. Између Магарашевића и Николића није било експлицитне сарадње, иако су „Србске љетописи“ почеле излазити скоро у исто време кад и „Ружица“. Додуше, Николић је 1831. у неколико наврата објављивао своје преводе у Магарашевићевом листу. По мишљењу Живана Милисавца, Николић је имао иста схватања и погледе на књижевност и културу као Магарашевић и Шафарик, али он није успео да уђе у њихов круг нити да се уклопи у средину³⁵⁸. Магарашевић је окупио преко педесет сарадника за „Србске љетописи“, а главни ослонац су му били Шафарик, Мушицки и Ј. Хаџић. Међу сарадницима од којих су неки заузели важну улогу у српској књижевности издвајамо Јована Стерију Поповића и Симу Милутиновића Сарајлију, затим оне који су утицали на развој периодике и постали стални сарадници, као што су Димитрије Тирол, Павле Стаматовић и Теодор Павловић. Мало је оних са којима Магарашевић није хтео да сарађује док је био уредник из разлога што су имали своје календаре и алманaxe: Вук Стефановић Караџић, Атанасије Николић, Антоније Арнот. Од писаца не појављују се имена тада веома популарних и радо читаних Милована Видаковића, Јоакима Вујића и Лазара Лазаревића.

У XIX веку, посебно у првој половини, календари су имали значајну улогу у народном животу јер су стварани на основу корисних и потребних упутстава народном човеку. Ту је човек налазио календар, стари и нови, подсећао се на радне и нерадне дане, пописана српска мушка и женска имена која су родитељи бирали према месецу кад им се дете родило. Ратару је календар служио да сагледа целокупно временско одређење годишњих доба, затим описан положај планета, „*звездочџеније*“, на основу којег се могао предвидети годишњи принос, али и приступити заштити од непогода. Трговац је налазио све податке о вашарима који су се одржавали на подручју Аустроугарске, од Бачке вармеђе,

³⁵⁷ Објављеније, „Чича Срећков лист за србске земљеделце“ (ур. А. Николић), Београд 1846.

³⁵⁸ Ж. Милисавец, *Историја Маџице српске*, 1, 1826-1864, Нови Сад 1986, 70.

преко Будима, до Загреба, Кечкемета, Шаренграда и Ђипше. Садржина календара је конципирана тако да има и просветни и забавни карактер, јер се у њему налазе објављене песме, али и оригинална књижевна остварења. Зато се може потврдити да су календари имали особености сваког књижевног часописа, с тим што је у овом времену њихова улога била изражајнија и јединствена с обзиром на то да су тек настајале српске штампарије и школе. Календари су лакше допирали и до најширег слоја српског живља.

„Ружица“ у време Николићевог уредниковања није имала много сарадника, тако да је целокупна организација посла остала на Николићу. Да напоменемо, био је претплаћен на Стаматовићеву „Србску пчелу“, објављивао је своје преводе у часопису „Сербске љетописи“, па је имао увида у концепт уређивачке политике неких од најчитанијих периодичних публикација. То су часописи који су се појавили у периоду од двадесетих и тридесетих година XIX века на прекретници епоха у српском националном, економском и културном животу. Национална свест у многонационалној Аустрији још више је долазила до изражаја, а њен носилац и најизразитији представник био је Георгије Магарашевић, представник новог српског грађанског слоја, који је прихватио и развијао идеју о словенској духовној заједници и неговању узајамне словенске традиције. Зато је улога „Летописа“ била значајнија самим тим што је био свестранији, озбиљнији и квалитетнији часопис за учене читаоце и књижевнике који су држали до свог реномеа и перманентног укључивања у књижевне токове. Николићеви календари се јављају такође тридесетих година, а засновани су на практичним саветима који су у функцији просвећивања усмереној ка што већем броју читалаца.

Такав је први Николићев календар „Ружица“, публикација која је намењена свима, са улогом да поучи, подсети на подобне моралне врлине и обраћа се српском народу: штиво је лако за читање и разумевање, а песме познате и популарне. Зато Стојан Новаковић у *Српској библијографији 1741-1867* (Београд 1869) за Николићев календар „Ружица“ каже: „Ово је најстарији српски календар. За годину 1867. изашла му је 40-џа година.“³⁵⁹

Нема много студија које се баве значајем ове периодичне публикације; да поменемо само најважније: Павле Поповић *О исџом делу*³⁶⁰, Миодраг Матицки *Календари*³⁶¹, антологија Боривоја Маринковића *Српска грађанска џоезија XVIII и с џочейка XIX сџолећа* објављена у две књиге³⁶² и студија Марије Клеут *Календар Ружица (1827-1868) као књижевна џубликација*³⁶³. Покушаћемо да објединимо Николићев уређивачки рад и укажемо на његове улоге сакупљача народних творевина и грађанске поезије, преводиоца и оригиналног ствараоца, и то у

³⁵⁹ С. Новаковић, нав. дело, 141.

³⁶⁰ П. Поповић, нав. дело, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, VII, 1927, 279-286.

³⁶¹ М. Матицки, нав. дело, Књижевна историја, I, 1969, 715-743.

³⁶² нав. дело, (прир. Б. Маринковић), Београд 1966.

³⁶³ М. Клеут, нав. дело, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1975.

краћем временском раздобљу од 1829, 1831–1833, с обзиром на то да располажемо сачуваним поменутиим годиштима.

Календар спада у ред ретких издања, јер су сачувани уникатни примерци годишта. У Библиотеци Матице српске, у Фонду старе и ретке књиге, постоје годишта „Ружице“ из времена Николићевог уредниковања за: 1829. (чува се и у патронату Платона Атанацковића³⁶⁴) и 1832. у фонду Библиотеке Текелијанума, а 1831. и 1833. налазе се у редовном фонду старе и ретке српске периодике. Штампана је у малом формату, са вињетом која је у сваком годишту мењала облик, али је дефинитивно представљала ружу која је ликовно обликована да јасно укаже на намену. Верски календар је истакнут црвено-црном бојом. Штампана је у Будиму старом ортографијом. С обзиром на то да је Николићево литерарно мишљење да литература треба да служи на корист и увесељење, уочљиво је настојање да исти принцип спроведе у оном делу календара који кореспондира на књижевним основама: поезијом да увесели, а преведеном прозом и „моралним повестима“, објављеним у највећем броју без податка о ауторству или извору за превод, да поучи.

Као књижевни часопис календар „Ружица“ је обављао културну мисију у најширим читалачким круговима, баш као што је претпоставио Николић, утицањем на популаризацију поезије и неговање читалачке културе лаким и занимљивим штивом. То је разлог што је уређивачки посао обављао без оптерећења, не дубљујући се у додатне послове који претпостављају познавање поезије. Он је само поставио оквир у којем је сакупио српске бисере мудрости, Доситејеве басне и избор из грађанске поезије, што представља разноврстан материјал. У малом формату на седамдесетак страница „Ружица“ је била „у њоку највреднијега шћо је оновремена српска књижевност могла да њружи“³⁶⁵.

„Домовни ојшћейолезни сербскиј народни календар“ - према подацима које Павле Ј. Шафарик износи у *Geschichte der Südslawischen Literatur* (Prag 1865), покренут је календар „Домовни и обштеполезни календар“ од 1831, који уређује Атанасије Николић³⁶⁶. Шафарик хвали изглед календара: „*Der Druck ist sehr gefällig.*“³⁶⁷ Међутим, подаци о години престанка излажења овог календара се не подударају. Наиме, у *Библиографији српских алманаха и календара* (Београд 1986), коју је уредио Миодраг Матицки, наводи се 1854. уз последњи описани примерак, па се према том податку може констатовати да је излазио двадесет и три године. Податак који се налази у *Грађи за исћорију и библиографију српске ѡериодике до 1920. ѡдине*³⁶⁸ (Београд 1984) наводи се 1849. као последња годи-

³⁶⁴ на примерку поред вињете налази се потпис Платона Атанацковића.

³⁶⁵ М. Клеут, *Календар Ружица као књижевна ѡубликација*, Београд, Научни састанак слависта у Вукове дане, 1975, 216.

³⁶⁶ Р. Ј. Šafarik, *Geschichte der Südslawischen Literatur*, Prag 1865, 445.

³⁶⁷ „Издање је веома ѡгодно“ - прим. а.

³⁶⁸ Ј. Д. Митровић, нав. дело, Београд 1984, 35.

на излажења календара, што се не би могло прихватити, јер постоје сачувани примерци за 1850, 1851. и 1854. На жалост, сем Шафариковог навода да је календар почео да излази 1831, нема сачуваних најранијих годишта, дакле 1831, 1832 и 1833. Календар спада у ред ретких периодичних издања. Лист је уређивао до 1837, како наводи Вељко Петровић у енциклопедијској јединици о Николићу у *Народној енциклопедији* (Београд 1929), па ће се на основу наведених података узети у разматрање годишта 1831–1837.

Подаци су различити и о томе где је календар штампан: 1834. штампан је у Бечу код О. Мехитариста, а издавач је К. Каулиција из Новог Сада. Године 1835. штампан је у Будиму, а 1836. у Бечу код извесног типографа и књигопродавца Антонија Шмидта, док се исти подаци појављују за 1837. и 1838, да су штампани у Будиму. Интересантно је да је после Николићевог уређивања већина текстова из календара за 1838. преузимана из „Забавника“ Димитрија Давидовића, што може говорити о чвршћој вези између ове две периодичне публикације. Концепт којим се Николић руководио на уређењу календара сличан је концепту „Ружице“: први део је календарски и односи се на „звездочетноје *преудешчаније*“, а други део чине „*поучишелни *прилози**“. Жанровски, од књижевних облика најзаступљенија је анегдота, затим песме и песме у преводу. Анегдоте су заступљене у свим годиштима и тематски су везане за догађаје историјских личности (цар Јосиф, Наполеон, Петар Велики), лакомисленост Арапина, обреде код Индијанаца и Кинеза или за грађанске обичаје. Од песама се налазе „*Тајни Досишеја и Калиоје*“ песма посвећена Лукијану Мушицком и једна песма у преводу „*Сан*“. Видљива је разлика међу календарима за 1834. и 1835, који су сижејно богатији моралним „поученијима“, мудрим беседама из живота свих народа, док се у годишту за 1836. и 1837. јављају песме, преводи и више анегдота.

5.2. Културни и јавни рад

Многи Срби из Аустрије, такозвани пречани, школовали су се по Пешти, Бечу, Кежмарку и другим градовима; тамо су добијали просвећеност коју ће преносити у Србију. То су Иван Југовић, Доситеј Обрадовић, Јован Стерија Поповић, Димитрије Давидовић, Димитрије Исајловић, Јован Хаџић, Атанасије Николић и други учени Срби. Они ће повести борбу за независност Србије, за ослобођење од потлачености. Срби из Аустрије су давали несебично све да од турског пашалука постане Србија која има независне просветне установе и друштва, као што је то Друштво српске словесности. Захваљујући овим људима Србија је избегла директан туђински утицај, у политичком и културном смислу. Покренут је рад штампарије, издавале су се „Новине србске“, отворани су лицеји и школе, оснивани фондови на корист просвете, као и Народни музеј, српско позориште и Друштво српске словесности, које ће покренути свој „Гласник“.

Септембра 1841. Попечитељство просвештенија је кнезу упутило предлог који су саставили Атанасије Николић и Јован Ст. Поповић, за „Уставиоуленује ове Академије да се Совету на одобреније представу, с ирисовокуиленујем мненија Поичишћелушћива ипросвешћенија, да је неоиходно нужно уставиоуленује ово за усвршенствованије филолоије Србске, и сввршеније израђивање школски предмета на Србском језику“³⁶⁹. Већ из предложених задатака види се да је покретање Друштва иницирано потребом да једна установа директно учествује у раду на школском образовању састављањем уџбеника и прегледом школских књига. Друштво србске словесности (у даљем тексту Друштво) основано је 7. новембра 1841³⁷⁰. Тако је донета вест о „ириом иоржесивеном заседању“³⁷¹ одржаном 8. јуна 1842. Друштво је имало задатак да што више утиче на српску књижевност, да је развија и негује, да чува оно што се вековима утемељивало народним, моралним и јединственим снагама и да утиче на клонуло образовање српског народа. Кнез је Друштво примио под своје покровитељство³⁷², јер га је о томе у писаној форми замолио секретар Друштва Атанасије Николић.

Као секретар Друштва, Николић је послове обављао одговорно. Рад се састојао углавном од преписке са почасним члановима Друштва³⁷³, обавештавања новоизабраних чланова³⁷⁴, па до молбе кнезу Михаилу Обреновићу да буде покровитељ Друштва³⁷⁵. До изражаја су поново дошле Николићеве цртачке способности, јер је осмислио и изглед печата Друштва србске словесности, као

раније печат Лицеума књажества србског. Уз Николићев потпис, отисак садржи илустрацију у средини и речи уз руб округлог печата: *Печата србске наука академије у књажесви. Србије*, а приложио га је уз предлог за оснивање Друштва³⁷⁶. Отисак печата се данас чува у Архиву Српске академије наука и уметности.

³⁶⁹ Државна архива у Београду, одељење Министарства просвете ФВ 110/ 1841.

³⁷⁰ Најранији радови који прате рад ове најзначајније српске установе објављени су у „Новинама србским“, 1842, 24, [185]-186.

³⁷¹ „Новине србске“, 1841, 190.

³⁷² „Додатак к Србским новинама“, 1842, 25, [95].

³⁷³ Б. Перуничкић, *Друштво српске словесности 1841-1864*, Београд 1973, 41.

³⁷⁴ исто, 40.

³⁷⁵ исто, 36.

³⁷⁶ М. Анђелковић, *Животописи знаменитих Срба*, Београд 2003, 40.

Стање у којем се налази српски језик није повољно у датом тренутку, па се науке и нова достигнућа нису могли предавати на српском језику из разлога што за нове термине није било адекватних српских речи којима би се превели стручни термини. Николић је решење видео у снази и усавршавању српског језика, на основу генерализованог схватања да језик припада свима, односно не припада појединцу. Препоручивао је како треба сарађивати са филолозима из словенских земаља и радити на књижевном договору, а таква идеја је била сасвим у духу заједничког буђења и јачања националне свести и идентитета на политичком, друштвеном и културном плану. У прилог развијању језика говори Николићева свесност о постојању народних песама, мудрости, других сведочанстава у којима се огледају љупкост и лепота српског језика: „*Језик наш љраво чедо старо Словенској, оној, који се један са старим Грчким мерити може, тврдо нам сведочанство даје, да је он и за мелодијско стиховорство шалијанаца прикладан, и за красноречје Римљана удобан, обећавајући бојати утех свакоме, који би у ма којој струци умнога пољета покушенија чинио*“³⁷⁷.

Предлагао је да се изради „*техническиј Речник за Математическу, земљемерну, Хидротехническу, Хидраулическу и Архитектоническу струку*“³⁷⁸. На изради је радио са својим пријатељем и колегом Јованом Стеријом Поповићем, јер су као истомишљеници сматрали да српски језик на којем се предају науке на Лицеју и гимназијама јесте матерњи језик, који би био основа за предавање „*високих предмета*“, попут математике или хидротехнике. Како Николић сведочи у *Биографији*, у изради речника за техничке струке занео се идејом да се посрбљава што је могуће више речи³⁷⁹. Премда је у овом послу био бодрен од стране пријатеља и сарадника, Николић је истину рекао, да се у том програму покајао, јер је превидео да се у свим језицима за исписивање математичких формула одвајкада користе мерне јединице и други параметри утврђени по стандардизованим и договореним мерилима, обележјима и стручним изразима које сви научници у свету разумеју, без обзира на свој матерњи језик.

Николић се обрео у пословима истраживача и сакупљача српских споменика културе покушавајући да да опис спољашњег изгледа споменика, улогу и значај у историји. Оставио је три за сада позната публикована огледа. Међу првим радовима је *Манасџир Манасија* (1841), који је објавио у листу „Додатак к србским новинама“³⁸⁰. Упоредио је начин на који се чувају споменици културе код других народа и код нас, критички се осврнуо на неразумевање за српску старину, немарност и инертност и прозвао колективну одговорност нације. Кроз

³⁷⁷ „Додатак к Србским новинама“, 1842, 27, 101.

³⁷⁸ „Новине србске“, Београд 1842, 31.

³⁷⁹ А. Николић, *Биографија верно својом руком написана*, табак 15.

³⁸⁰ А. Николић, *Манасџир Манасија*, „Додатак к србским новинама“, Београд 1841, 22, 87-88.

историјски осврт изградње манастира, подсетио се славних времена немањићке државе, па његов опис пружа не само драгоцене податке и увид у лоше стање манастира 1841, него се неки фрагменти могу доживети лирски, као поетске слике пејзажа.

Скупљао је и бележио „једнозначеће речи“, о чему говори у предговору *Прилога к србској наречници*³⁸¹ који објављује у „Гласнику Друштва србске словесности“ од 28. јула 1845. Док је службено боравио на терену, бележио је речи „које се са свим другојачије јоворе нејо сам иј ја јо Срему, Бачкој и Банатиу слушао, а једно зачење са онима имају, и зајо сам за добро нашао јакове јред званичне дужности моје јобележити, ја ју бележку јодносим избраноме Друштву на размојрење.“³⁸² Николић је сакупио 84 речи. За мањи број речи дао је немачки превод писан готицом, а неке је прибележио прво на немачком језику, а затим је дао српски превод. Уз сваку реч дао је синоним, а понегде је објаснио појаву већег броја речи у односу на географску одредницу, поредећи различите синониме у Србији и Срему, Банату и Бачкој. Не би се могло тврдити да је у овом прилогу тежио систематичном бележењу речи, јер није следио једнообразни принцип уазбучавања. На пример, иза речи *оцило* следе речи писане редом једна испод друге: *кецеља, чворак, корак, јешао, каиш, кошуља, па вајраљ*, итд. Друго, није јасно да ли је то прилог о српским или у немачким речима – забележио је прво немачку реч, а затим дао српски превод. На пример: „*Der Vald, у Срему, Бачкој и Банатиу кажу шума, у Србији јора, и ово је јравилније јо оној народ. јесми „зелена му јора око двора*“³⁸³. Занимљив је његов поступак појашњавања на примеру стихова из народне песме, што је најчешћи поступак да општепознатим моделом пренесе сложене, мање познате и непознате речи. Но, не може се оспорити да је очигледно имао добру намеру кад се прихватио одговорног посла око бележења мање познатих речи у једном крају, а које су више у употреби на другом крају Србије, и обрнуто. Могло би се рећи да је на тај начин покушао да што више допринесе повезивању Срба из Војводине са Србијом, односно да се народ међусобно зближава по матерњем језику, што је основна идеја Николићевог залагања кад је реч о потенцијалном „оружју“ за буђење националне свести, где спада и рад на усавршавању матерњег језика.

Многи чланови Друштва радили су интензивно на прикупљању српске старине, рукописа, новчића и осталих споменика. Николић је такође дао свој допринос текстом *Прилог к србским древносћима*³⁸⁴, објављеним у листу „Гласник“ Друштва 1847; он садржи опис старог јеванђеља, које је Николић видео приликом обиласка Алексиначког округа. Његов опис доноси детаље о врсти

³⁸¹ А. Николић, *Прилог к србској наречници*, „Гласник Друштва србске словесности“, 1847, I, 17-21.

³⁸² исто, 17.

³⁸³ исто, 18.

³⁸⁴ „Гласник Друштва србске словесности“, Београд 1847, I, 184-186.

Јеванђеља које се пева за време празника у манастиру Светог Стефана. Као искусни сакупљач, дао је опште карактеристике и описује спољашњи изглед овог културног добра. У жељи да сачува од заборава ову српску старину, надајући се да ће је неки зналац превести и подробније објаснити, предано је записивао слова са корица Јеванђеља и натпис који је опазио на уласку у цркву. Разумљиво је што је у пословима описа старих споменика био скромнијег знања и вештине у односу на Павла Шафарика, чији су описи и илустрације, на пример збирке старих сребрних и бакарних новчића, веома импресивни.³⁸⁵ Николићева је заслуга што су описани споменици отргнути од заборава или бар сачувани у препису како би могли постати део значајнијих открића. У сваком случају, он је своје интересовање усмеравао не само на књижевни, политички и просветни рад, него и на сакупљање споменика српске културе старих времена.

Николић је продубио предлог о формирању јединствене народне библиотеке тако што се дотакао проблемског питања: изградња наменског објекта, попуњавање библиотечног фонда поклонима љубитеља народног образовања у новцу и књигама. Установио је и прибављање публикација на основу обавезног примерка³⁸⁶. Био је свестан колико је важно да се на једном месту скупе сва издања која су огледало културног богатства и освешћености једног народа. Николић је један од многих чланова Друштва који је поклањао своја дела³⁸⁷. Може се тврдити да је имао свеобухватан увид у комплексност проблема просвећивања српског народа. Он је српском народу поклањао знање, али и давао предлоге за нова здања, која су остала српском роду на коришћење; у слободном приступу су многи библиотечки фондови, што је била основна Николићева замисао.

Имао је прилику да директно утиче на издавање публикација, тако што је радио као цензор грађанских књига од 9. септембра 1842³⁸⁸. Посебно је забрањивао књиге које су садржавале непристојне речи и оне са садржајем неприлагођеним омладини. Ваља имати у виду многе публикације које је морао прегледати, прочитати, пре него што би их одобрио за штампање. Биле су то књиге стихова, „Новине србске“ са „Додатком“, разна театрална „сочиненија“, међу којима и његов *Марко Краљевић и Арајин*, разни некњижевни материјал, попут билета, лозова, огласа и сл³⁸⁹. Без његовог потписа и одобрења ништа није могло да се штампа. У времену Николићевог цензорства објављени су извесни стихови песме „Васкрс Устјава“ без његовог одобрења, па је лично вођа Уставобранитеља Тома Вучић

³⁸⁵ В: „Гласник Друштва...“, 1851, III; исто, 1854, IV, 1.

³⁸⁶ „Новине србске“, 1842, 30, 234.

³⁸⁷ Поклонио је две своје нове драме, непосредно после њиховог излажења из штампе, 1861: *Марко Краљевић и Вуча Ђенерал* и *Зигање Скадра на Бојани*.

³⁸⁸ „Новине србске“, 1841, VIII, 291.

³⁸⁹ Б. Перуничкић, *Друштво српске словесности 1841-1864*, Београд 1973, 34-36; М. Т. Николић, *Teatar na Dumruki*, Beograd 1971, 135-137.

Перишић морао да објављује проглас о обавезној цензури књига и да је у томе надлежан Атанасије Николић³⁹⁰. У прилог посвећености цензорском послу говори податак: када је панчевачки учитељ Мојсеј Живановић послао један свој драмски комад, *Пијаница и ѓројалица*, Николић је имао доста примедба (које је Живановић уважио) - неодговарајући наслов, употреба вулгарних речи, неприличне сцене и прерада последњег дела драме; узевши у обзир цензорове сугестије, Мојсеј Живановић је драму штампао 1844. у Пожаревцу под новим насловом: *Скићничка конфузија или Несћорово ѓокајање*³⁹¹.

Са почетком Николићевог рада на оснивању Друштва србске словесности почиње и његово ангажовање у Театру на ѓумруку. Истовремено деловање на оба поља, у Друштву и Театру, показује да је Николићево ангажовање на задацима од изузетног значаја и његову интелектуалну снагу. Чини се да је немогуће уопште замислити како је функционисао на два „радна места“, ако још изузмемо неколико чињеница: да је још бесплатно држао предавања из пољске економије: обављао је секретарске послове у Друштву, писао прилоге, давао нове предлоге и коментаре за Друштво, а са друге стране управљао је Театром, читао драмске текстове који су стизали поклоном или откупом, режирао комаде, каткад играо на сцени и на крају о свему обавештавао јавност. Трудио се да му ништа не промакне и да у свим важним пројектима учествује и лично се заузме.

О Николићевим оснивачким подухватима и потпуном посвећењу раду Театра на ѓумруку, у новије време исцрпно су писали Гаврило Ковијанић у *Архивској грађи о Народном ѓозоришћу у Београду 1835-1914* (Београд 1971), Милорад Т. Николић у књизи *Teatar na Ѓумруку* (Београд 1971) и Боривоје Стојковић у *Istoriji srpskog pozorišta od srednjeg do modernog doba* (Београд 1979). Овом приликом скрећемо пажњу на значај Николићеве ангажованости као управника и редитеља Театра који је у репертоар уврстио драмске комаде тада веома популарних страних и домаћих аутора.

Појави Театра на ѓумруку претходе моменти из периода почетка развоја позоришне уметности у Србији XIX века. Историчар српског позоришта Милан Грол систематизовао је периоде развоја српског позоришта по хронолошком принципу разликујући четири периода. Први период је испуњен дилетантским представама Јоакима Вујића и Атанасија Николића и првим професионалним дружинама Николе Ѓурковића, Максима Брежовског и Николе Кнежевића, и траје до шездесетих година XIX века³⁹². Према томе, Николић припада онима чији су напори оцењени као пионирски. У међувремену рад Вујићевог театра је престао, иако је у времену од 1835. до 1841.³⁹³ обележен значајним позоришним

³⁹⁰ В. „Новине србске“, 1842, IX, 37.

³⁹¹ Д. Ивановић, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији 1804-1858*, Београд 2006, 136.

³⁹² М. Грол, *Из ѓозоришћа ѓреградине Србије*, Београд 1952, 21.

³⁹³ М. Грол, *Из ѓозоришћа ѓреградине Србије*, Београд 1952, 7; М. Т. Nikolić, *Teatar na Ѓумруку*, Београд 1971, 5.

представама извођеним у Србији, које су имале запажен публицитет. Публика је била спремна за комаде који ће одговарати њеним потребама, да прошири схватања и отвори ум. Несумњиво је да је Николић, ношен ентузијазмом кад је у питању идеја о позоришту са народним карактером, покренуо позоришни у дух и утро пут оснивању таквог театра. С обзиром на то да је имао искуства у давању представа у Новом Саду још 1826, потрудио се да, увек и једнако одушевљен, окупипи јавност. Због рада на припремању позоришних представа, неки театролози, као на пример Рајко Стојадиновић, историчар крагујевачког театра³⁹⁴, сматрају га „*обновиџељем Књажеско-србској џеатра*“. Позоришну дружину чинило је неколико ученика и чиновника Лицеја. Сав материјал неопходан за постављање позоришне сцене стизао је, заједно са рачунима, на адресу Лицеја³⁹⁵. Више пута је даван Николићев комад *Женидба цара Душана*. По мишљењу позоришног историчара Светислава Шумаревића, овој дружини треба додати још „*једној џосџодина Аџоџекара*“, јер се преко његове апотеке набављала потребна шминка (белило и руменило) за представе³⁹⁶.

Престоница се поново сели у Београд крајем априла 1841, а и Николић такође. Крагујевачко дилетантско позориште и његове представе биле су претеча позоришних активности Театра на џумруку, „*које је џокренуо и основао Аџанасије Николић*“³⁹⁷ уз помоћ Јована Стерије Поповића у Београду. Замисао Николићева о оснивању сталног позоришта у престоници Србије наишла је на безрезервну подршку у првом реду кнеза Михаила, а затим и Попечитељства просвештенија, на чијем челу је 1841. био Петар Радовановић, а 1842. Јован Стерија Поповић.

Почетак рада Театра на џумруку обележен је пригодним чланком у „Новинама србским“ (13. децембра 1841), у којем се између осталог каже да су се поводом славе светог Николе окупили светли књаз, српски и турски званичници у дому код руског конзула, као и художественици који су почели да дају српске позоришне представе: „*Први џуџи су иџрали у Чеџврџак и џредсџављали џраџеџију „Смрџи Сџефана Дечанској“ од Г. Ј. С. Поџовића сочињену, а заџим у Негељу (7. о.) давали су од Г. Аџан. Николића џо народној џесми сочињену мелодраму о Краљевићу Марку и Араџину с музиком од Г. Шлезинџера овдашњеџ Каџелмаџсџера. За џредсџављанија ова усџројено је џо вишој наредџи џозоришџе у једној часџи џумручкој зданија; и џубликум је ова два вечера, колико се видиџи моџло, задовољно џровео...*“³⁹⁸. Ондашња јавност је свакодневно обавештавана о новостима од тренутка када је Театар почео са радом, до дневног репертоара и позоришних критика о

³⁹⁴ Р. Стојадиновић, *Крајујевачко џозоришџе 1835-1851*, Крагујевац 1975, 33.

³⁹⁵ С. Шумаревић, *Позоришџе код Срба*, Београд 1939, 173.

³⁹⁶ исто, 174.

³⁹⁷ В. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, Београд 1979, 68.

³⁹⁸ „Новине србске“, 1841, VIII, 50.

извођеним комадима. „Додатак к Србским новинама“ имао је сталну рубрику под насловом *Teatar*, која је пратила рад Театра од фебруара до августа 1842.³⁹⁹

Театар на ђумруку је радио кратко, скоро једну позоришну сезону и то у две фазе: од новембра 1841. до фебруара 1842, када ради као аматерско позориште, и од краја фебруара до августа 1842, када постаје професионално позориште⁴⁰⁰. Рад овог позоришта допринео је знатнијем залагању културно освешћених људи на оснивању касније насталих сталних професионалних позоришта у Србији. Стерија у аутобиографији, објављеној поводом стогодишњице Стеријиног рођења 1906. у „Летопису Матице српске“, потврђује неоспорну Николићеву заслугу на оснивању Театра на ђумруку и Друштва српске словесности: „*На писмено представленије које је у друштву са садашњим проф. А. Николићем Пољичићем просвешченија пописао, завело се Друштво српске словесности, које сад иако полезно дејствује на изображеније ошће. Кад се следујуће године Лицеум премести у Београд, и шрудом истио Николића театар заведе...*“⁴⁰¹

Податак из „Новина србских“ да се 4. децембра 1841. почела први пут давати представа Јована Стерије Поповића *Смрт Стефана Дечанског* у Театру на ђумруку не слаже се са податком који је касније утврђен, а даје га Милорад Т. Николић. Он сматра да је Театар почео са радом у дилетантској фази, тачније 7. новембра 1841, а тврдњу поткрепљује податком из Николићеве *Биографије*: „*Са овим [Јованом Стеријом Поповићем] сам се многу дружио и често разговарао о нашој невољи... Ове јесени [1841] о феријама сачиним за позоришну представу по народној песми Краљевић Марко и Арајин позоришну игру с песмама у три чина, а Г. Ј. С. Поповић сачини „Смрт Стефана Дечанског“. Ја скућим дилетанцима од младих чиновника, нађем и женскиње и све обучим, на ђумруку доле ускућим ми се једна мајаза, у којој најравим позорницу и ту се одјочну представе давати. По налогу Његове Свећлости дао сам декорирати салу у зданију Савеза, где сам и галерију додигао за оркестар, ја сам прирему учинио за сјајан бал, који је Његова Свећлост дала на свој Имендан...*“⁴⁰² Дакле, по мишљењу М. Т. Николића рад Театра је започео скоро месец дана пре званичне објаве у „Новинама србским“. Друга чињеница која говори у прилог утврђивању датума оснивања Театра јесте вест у пештанском „Србском народном листу“ од 20. новембра 1841, о прослави рођендана кнеза Михаила, у којој се каже да је те вечери „*цео Београд био лепо освешћен, шћови су љуцали и ракеће су бацане. То вече представљана је од србскиј чиновника позоришна игра: „Краљевић Марко и Црни Арајин“...*“⁴⁰³

³⁹⁹ „Додатак к Србским новинама“, 1842, бројеви 7-18, 21-27, 29-32.

⁴⁰⁰ М. Т. Nikolić, *Teatar na ђumruku*, 24; П. Марјановић, *Мала историја српског позоришта XIII-XXI век*, Нови Сад 2005, 194-195.

⁴⁰¹ Ј. Стерија Поповић, *Аутобиографија*, „Летопис Матице српске“, Нови Сад 1907, 1, 4.

⁴⁰² А. Николић, *Биографија...*, табак 20.

⁴⁰³ „Србски народни лист“, 1841, (20. нов.), 366.

Поменути одломак из Николићеве *Биографије* сведочи и о његовом ангажовању на техничкој опремљености позоришта. Он је већ дотад имао богато искуство у раду на обезбеђивању, уређењу и организацији позоришних гледалишта, сцене и сале, па му је поверена организација око уређења сале за одржавање бала уочи имендана кнеза Михаила 1841. Сценска опрема била је скромна: састојала се од поклоњене реквизите, оскудне гардеробе и једне „*корџине*“. Расвета се показала као највећи проблем, па су се употребљавала сва расположива средства као што су свеће, кандила, фењери, петролејске лампе. За сценску расвету Николић је маштовито искористио разнобојна стакла и хартију, правећи светлосне ефекте, али и бенгалску ватру⁴⁰⁴ која се посебно најављивала у позоришним плакатима као сценска атракција⁴⁰⁵. Представе су се давале с успехом, јер су се играле у времену кад је културни живот Београда био тек у зачетку. Театар ће га распламсати надахњујућим комадима из националне историје, тако да ће сала бити пуна одушевљених „*зрицаџеља*“, па се одмах наметао проблем величине сале, а са тим у вези и неопходност коначног установљења професионалног театра код Срба. То је Николић схватио па је одлучно и на чврстим основама покренуо Театар са намером да се одржи и устроји као професионално.

Зато је, као управник и уметнички руководилац, приступио систематској организацији објавивши у „Новинама србским“⁴⁰⁶ позив свима заинтересованима који су вешти „*у овом художеству*“ да се пријаве. На основу овог позива могло би се рећи да је Николић један од првих позоришних управника који је установио доделу тантијема драмским писцима, односно „*сочиниџељима ѿ народној истѿорији*“. И не само то; прво, види се правац репертоарске политике: давали су се комади са мотивима из народне књижевности или народних обичаја, посрбе немачких, мађарских, италијанских аутора и музички концерти. Друго, позвао је све „*сочиниџеље*“ који раде у циљу општенородног просвећивања. Онима који се одрекну тантијеме практично се откупљује ауторско право, а драмски текст постаје власништво Театра. На неки начин Николић је утицао на стварање прве позоришне библиотеке богате оригиналним драмским рукописима. Значајно је да се на овај позив одазвала професионална дружина из Загреба⁴⁰⁷, коју су чинили: Јулијана Штајн, Тома Исаковић, Јован Капдеморт, Димитрије Грујић, Сава Марковић, Никола Бадлај и Јосип Ткалац⁴⁰⁸. Неки од тих чланова били су део *Лешџеџе дилџанџској ѿзориџџа* из Новог Сада⁴⁰⁹. Долазак професио-

⁴⁰⁴ Ђ. Малетић, *Грађа за истѿорију срџској народној ѿзориџџа у Беоџрагу*, 20.

⁴⁰⁵ М. Т. Николић, *Театар на Ђумруку*, 28.

⁴⁰⁶ „Новине србске“, 1841, VIII, 51, 412.

⁴⁰⁷ „Новине србске“, 1841, 58.

⁴⁰⁸ „Додатак к србским новинама“, 1842, 11, 44.

⁴⁰⁹ С. Шумаревић, *Позориџџе код Срба*, Београд 1939, 165; М. Томандл, *Срџско ѿзориџџе у Војводини 1736-1919*, 1, 108-109; Р. Синдрић, *Хрватски и српски театар*, Загреб 1960, 59; Г. Ковијанић, *Архивска џрађа о Народној ѿзориџџу у Беоџрагу 1835-1914*, Београд 1971, 12-15.

налних „актџера“ и „џозоришџника“, како су се онда називали драмски уметници, обележава почетак друге, професионалне фазе рада Театра⁴¹⁰. Не задуго по објављивању Николићевог позива, Јован Поповић Стерија поклања Театру без икакве новчане надокнаде пет својих драмских текстова: *Смрџ Сџефана Дечанскоџ*, *Превара за џревару*, *Женидба и удадба*, *Волшебни маџарац* и *Аџдуци*, па Николић не пропушта прилику да му јавно благодари⁴¹¹. Николић је касније уобичајно објављивање јавних захвала: Марку Карамати за уступљене преводе са италијанског⁴¹². Али није благодарио само на уступљеним драмским тестовима, него и на учињеним поклонима.

Николић у *Биоџрафији* каже да су се представе у првој фази рада Театра с успехом давале и током зиме, чак два пута недељно, четвртком и недељом, и да је у комаду Стефана Стефановића *Смрџ Уроша Пеџаџо* носио улогу краља Вукашина. Од његових дела током целокупног рада Театра на џумруку приказивани су: *Марко Краљевић* и *Араџин* више пута: премијера 7. новембра 1841. и репризе 7. и 11. децембра 1841. и *Женидба Сџефана Душана, цара србскоџ* 19. фебруара 1842. (премијера); *Сџрелци* у Николићевог преводу одиграни су два пута у фази професионалног рада позоришта: 8. марта и 12. априла 1842. По плану требало је да буде одиграна *Агелаида, алџиска џасџирка* 20. августа 1842, али је цео рад позоришта осујећен дизањем Вучићеве буне.

Репертоар извођених драмских комада говори у прилог Николићевој интенцији: да трагедијом треба подстађи најчистија људска осеђања, посебно патриотизам који са собом носи слободарску идеју. „У избору комада се џазило да они имају и џоучну садржину, јер је џо одоварало и схваџањима Николића и Сџерије“⁴¹³. Најзаступљеније и најизвођеније су трагедије Јована Стерије Поповића *Смрџ Сџефана Дечанскоџ*, *Аџдуци* и *Владислав краљ буџарски*, затим Стефана Стефановића *Смрџ цара Уроша Пеџаџо* и Марка Карамате *Приџаџељсџиво* и *љубов*. Премда је реч о глумцима дилетантима, може се претпоставити са каквим ентузијазмом и надахнућем су играли захтевне комаде. Сценско упризорење трагедије и успех који се мери гледаношћу захтевају да се глумачки дар усмери на народну ствар, вештог редитеља и опште расположење публике. Да се постави „џираџически“ комад са већим успехом, какав је био Стеријин *Владислав краљ буџарски*, потребан је истанчан осеђај за тренутак, који препознаје само прави позоришни човек, а такав је био Атанасије Николић. Зато његов репертоар није био крцат жалосним позорјима. Након једне одличне трагедије Николић као да прави паузу, одмак од катарзе, те увесељава публику комичним комадима. Углавном су се давала четири комична комада заредом, да би потом била играна трагедија, која је постављана према „извођачким сџо-

⁴¹⁰ P. Cindrić, isto, 31.

⁴¹¹ „Новине србске“, 1842, IX, 3, 24.

⁴¹² исто, 1842, 8, 64.

⁴¹³ B. Stojković, *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba*, Beograd 1979, 71.

собносѝима дилеѝананѝа⁴¹⁴. Играни су и комични комади са циљем да увеселе, али и да делују на публику као комедије нарави. То су Стеријини *Тврдица*, *Превара за ѝревару*, *Женидба и удадба*, *Зла жена* и *Волшебни маѝарац*, затим *Слеѝи миш* Јоакима Вујића и Николићеви *Краљевѝ Марко* и *Араѝин* и *Женидба Сѝефана Душана*, *цара србскоѝ*. Од страних аутора заступљени су комични комади *Карѝаш* Карла Голдонија и *Арѝело ѝридворни шаљивчина* Карла Екартсхаузена. Театар на ђумруку је имао циљ да се представе добра дела и извргну подсмеху пороци, како би они у свом животу добра дела подражавали, а лоших дела и порока се гнушали и клонили. „*Комедија је најбоља ѝрактѝична школа живоѝа и мудросѝи људи*“.⁴¹⁵

После одржане представе дилетаната Театра на ђумруку, загребачки професионалци су 26. одиграли комад *Милош Обилић или Бој на Косову* Јована Стерије Поповића⁴¹⁶. Са овом представом, коју изводи нова глумачка постава, почиње друга фаза, период професионализма од 26. фебруара до 26. августа 1842.⁴¹⁷ Репертоар је у периоду професионализма знатно проширен занимљивим драмским остварењима. Да поменемо само неке: у броју предњаче весела „сочињенија“: *Покондирена ѝиква*, *Лажа* и *ѝаралажа*, *Симѝаѝија* и *анѝѝиѝаѝија* Јована Стерије Поповића, *Приѝаѝељи* Лазара Лазаревића старијег, разне посрбе: *Одѝадници*, *Сѝана или Хедвиѝа разбојничка заручница*, *Сѝрелци* Маријуса фон Бабое, Шилеров *Паразиѝ*, затим *Раскошник* и *Мензулска меана* Карла Голдонија, *Удовац* и *удовица* Франца Холбајна, по слободном Стеријином преводу Коцебуов *Заручник* и *заручница*, али и други Коцебуови комади: *Пожарина*, *Наѝрада исѝи-не*, *Љубоморна жена*, *Расејаници*, *Енѝлески есѝаѝ* и *Невини сѝѝид*, *Блаѝородни јуноша* Јохана Енгла у преводу Милована Видаковића, *Лебренова Нумера 777*. Од „трагических“ комада: *Свеѝислав* и *Милева* и *Ајдуци* Ј. С. Поповића, *Владимир* и *Косара* Лазара Лазаревића старијег, од страних аутора *Ромео* и *Јулија* В. Шекспира. Укупно је, у периоду од једне позоришне сезоне, одиграно 55 позоришних дела домаћих и страних аутора⁴¹⁸.

Као што се из наведених наслова може видети, заступљене су готово све врсте позоришних комада: херојске драме, грађанске драме, трагедије, мелодраме, комедије у једном чину, шале и слично. Најзаступљенији су домаћи драмски текстови наших изворних писаца, а играни су комади који су преведени и рукописни преводи прерађивани специјално за сценско упризорење. Апел позоришне управе наишао је на приличан одазив наших драмских књижевника и преводилаца оног времена, па се формирала група људи која је почела да пише и преводи за Театар. У првом реду су Јован Стерија Поповић и Атанасије

⁴¹⁴ исто, 71.

⁴¹⁵ С. Шумаревић, *Позоришѝе код Срба*, Београд 1939, 4.

⁴¹⁶ „Додатак к србским новинама“, 1842, 11, 44.

⁴¹⁷ М. Т. Nikolić, *Teatar na ђumruku*, 31.

⁴¹⁸ М. Т. Nikolić, исто, 83.

Николић⁴¹⁹. Од оригиналног Николићевог дела, судећи по најави на плакату, планирано је приказивање *Аделауге, алтиске њасџирке* 20. августа 1842. Но, ако је први одигран комад *Краљевић Марко и Арајин* обележио почетак рада Театра, последња позоришна представа, коју, на жалост, Театар није приказао је Николићева *Аделауга*. Прилике нису допуштале да се предузму озбиљнији захвати за оснивање српског позоришта, све до 1851, када се покреће први позоришни Одбор⁴²⁰. У Одбору се налазе, између осталих, Матија Бан, Ђорђе Малетић, Петар Радовановић и Атанасије Николић⁴²¹. Тако је Николић наставио да ради на подизању, односно обнављању културне установе.

Театар на Ђумруку Атанасија Николића је редак пример у историји српског позоришта. За девет месеци постојања мали позоришни ансамбл (15 запослених⁴²²) дао је 55 премијера, 66 представа од припреманих 57 драмских дела. Ова огромна позоришна продукција показује да је потребан свестран и образован човек, способан да већину подухвата самостално реализује, посебно у пословима управљања, креирања репертоара, обавештавања јавности, подношења извештаја, обезбеђивања финансијских средстава итд. Ту је његова захтевна улога дошла до изражаја. Иако је он одговорно настојао да омогући што дужи век позоришта, дошло је до престанка рада позоришта - из других разлога. Репертоар позоришних представа је био по укусу публике, а пратио је и токове домаће и стране књижевности, што је условило јачање преводилачке књижевности. Треба још напоменути да појава реприза које су давале у неколико наврата представља значајан параметар заинтересованости наше позоришне публике и критике. Жеља да се неки комад игра више пута, а на захтев ондашње публике, одређена је каузалитетом. Николић је послушкивао публику, пратио реакције које су представе изазивале код гледалаца, а публика је кроз увеселавање добијала поуке и културни подстицај. Поврх тога започет је крупан корак ка формирању српског позоришта као културно-просветне установе, са тенденцијом оснивања у свим градовима. Зачетник ове идеје је неуморни културни радник Атанасије Николић. Његове заслуге у области позоришта код Срба нису заборављене. Светислав Шумаревић то потврђује чланком објављеним 1942, поводом стогодишњице

⁴¹⁹ Према подацима у енциклопедијском издању Хрватског народног казалишта (Zagreb 1969, str. 62) од 1894. до 1969. године наилази се на податке који упућују на даљу судбину драмских текстова који су припадали Театру на Ђумруку. У националној библиотеци Хрватске и Архиву Народног казалишта у Загребу чувало се 19 рукописа оригиналних и преведених драмских текстова од којих је 17 изведено на сцени Театра на Ђумруку. Међу рукописима само један је писан латиницом, док су остали писани ћирилицом и представљају оригиналне рукописе и преводе Јована Стерије Поповића и скоро цео драматуршки опус Марка Камарате. Од 17 драмских текстова, четири носе благослов цензора Атанасија Николића са његовом дозволом за штампање. О томе како је грађа доспела у националну библиотеку и Архив хрватског позоришта сведочи писмо Петра Радовановића, некадашњег управитеља Театра на Ђумруку, које је упутио Људевиту Гају 27. августа 1847. и из којег се сазнаје да је Тома Исаковић узео 22 драмска текста.

⁴²⁰ Г. Ковијанић, *Архивска грађа...*, 52.

⁴²¹ Ђ. Малетић, *Грађа за историју српској народној позоришци*, 33.

⁴²² Г. Ковијанић, *Архивска грађа...*, 31.

прве позоришне представе Театра на Ђумруку⁴²³. Захваљујући позоришној уметности имамо садашњост каква јесте, јер је показала да је управо позориште будило националну свест и љубав према слободи. Оно игра улогу у познавању и усавршавању човека па је зато поштовано и признато⁴²⁴.

Николић се показао као одличан организатор и учесник свечаности, јер је схватио улогу ових пионирских подухвата показујући одважност и одлучност у спровођењу добрих идеја. Свети Сава је најсвечаније прослављан у Београду и Крагујевцу, у нормалним школама, гимназијама и Лицеју. Прослављање су убичајили пречански учитељи и професори који су раније радили у Аустрији⁴²⁵. Почетак музичког образовања код Срба у периоду четрдесетих година XIX века везује се за име Атанасије Николића, који је 1839. предлагао да се оснује музичка школа при крагујевачком Лицеју⁴²⁶. Николић је обавио још неке значајне послове (постављање школског звона). У фебруару 1840. „Попечитељство

Фото: Предраг Михајловић Циле, Крагујевац

просвештенија“ је одобрило овај предлог, те је прво школско звоно постављено на малој кули, која је подигнута баш за ту намену.⁴²⁷ Могло би се наслутити да се још тада показивао као човек који је иза себе оставио велика дела.

Споменик Атанасију Николићу у двористиу Ректората

Приликом прославе Славе и Дана Универзитета 21. маја 2011. године, централни догађај свечаности било је откривање споменика Атанасију Николићу.

Споменик је дело академског вајара и почасног доктора наука Универзитета у Крагујевцу Николе Коке Јанковића.

⁴²³ С. Шумаревић, *Историјат прве представе*, „Српска сцена“, Београд 1942, I, 6 (16. дец.), 167-171.

⁴²⁴ Ђ. Малетић, *Грађа за историју српској народној позоришта у Београду*, VI-VII.

⁴²⁵ Д. Ивановић, *Српски учитељи у Хабзбуршкој монархији 1804-1858*, Београд 2006, 132.

⁴²⁶ С. Маринковић, *Музичко школство, Историја српске музике*, Београд 2007, 629.

⁴²⁷ „Новине србске“, 1840, VII, 13, [97]-99.

6. ЗАКЉУЧАК

Могло би се издвојити неколико година у животу Атанасија Николића које су биле преломне. Прва је 1824, када стиже у Нови Сад, отвара прву приватну школу цртања и са ученицима изводи пастирску игру с певањем *Агелауга, алјиска њасџирка*. То је период када је под његовом организацијом отпочело неговање позоришне традиције у српском духу и језику. Друга је период његовог професорског службовања у Крагујевцу, од 1840. до 1841, за који период се може рећи да је у културолошком и друштвеном смислу био најплоднији: установио је прославу Светог Саве, његовом заслугом уведено је школско звоно, приређивао је ђачке представе, у којима је нуклеус даљег ангажовања у раду на оснивању професионалног позоришта. Даље следи само разрада идеја о оснивању установа од значаја за културу, друштво, просвету. Година промена у Николићевом животу и раду била је 1858, година промене власти, заседања Светоандрејске скупштине, година у којој је пољуљана узлазна стваралачка линија. Након тога, посветио се искључиво оданом службовању власти све до коначног повлачења из јавног живота.

У сваком случају, неспорна је његова улога у свим делатностима: про-светарској, књижевној, сакупљачкој, позоришној, културној, привредној, пољопривредној, политичкој и дипломатској. Бавећи се свим облицима и гранама науке у свакој је оставио трага, негде мање, али тамо где је оставио највише – био је први. Николић је радио у духу просветитељства, задојен Доситејевим идејама, настављао је да делује на пољу општеномодног напретка, уздизања, образовања, и оставио иза себе многа дела. Био је родољубив човек који је помагао свом милом роду, како га је често називао. Желео је да помогне ширењем корисних знања, развијањем историјске свести, увећањем материјалних тековина, множењем моралности, јачањем грађанске дисциплине. Кроз свој необично дуг век помагао је народу како је мислио да треба на начин који је видео као најбољи. У тој жељи да помогне милом роду заборавио је да сваки Србин има своју душу, своје срце, свој степен развитка и да не може тако лако да промени своју унутрашњост па да под идејом о промени начина живота и рада треба да мења и поглед на живот и рад.

У околностима које трају 217 година од рођења и скоро 138 година након смрти Атанасија Николића, његово дело није у довољној мери проучавано и прештамповано. Он је својом апсолутном вером у опште добро за оно време био несавремен, јер је сама истина у сваком времену непрестано несавремена будући да савременост стално тражи прилагођавање, одступање и одрицање. Николићев поредак мерио се просвећеношћу, културним поимањем духовног развитка, ширењем образовања и другим вредностима којима се може бранити земља од надмоћи непријатеља. Својим личним примером хтео је да утиче на

појединца, поручујући да је подједнако важно развијати духовни и природни ред, да би резултат био мир и опште благостање. Требало је да се народ увери да су природа и етика савезници, а не противници, јер се тиме умањује потреба за различитошћу и превазилази друштвена узнемиреност.

Посебно би требало истаћи Николићев рад на састављању и прикупљању народних усмених творевина, који је трајао за време боравка у Војводини, што је утицало на особености књижевног деловања. Његов рад је прожет високом грађанском свешћу, идејама за очување старих традиционалних и моралних вредности, критичким односом према новим схватањима у друштвеном поретку. Од пресудног значаја су поетске слике патријархалног односа, националног заноса и просветитељског духа, али и перцепција читалаца оног времена као кључ за разумевање целокупног књижевног опуса Атанасија Николића, чија би се неуједначена књижевна вредност могла на тај начин објаснити. Целокупно књижевно стваралаштво поставио је у функцију деловања на друштвену свест српског народа, а када је функционални циљ тако постављен, тешко да је могуће истовремено поставити у први план књижевно-уметничку вредност. Таква његова дела, као што су поезија, каснији драмски комади и проза, свакако нису умањила богатство и разноврсност српске књижевности. Напротив, можда није баш квалитетом и квантитетом својих дела из последње фазе стваралаштва утицао на систематско обогаћивање и праћење европских токова српске књижевности, али свакако да делима и књижевним залагањем у раној фази није одмогао целокупној слици српске књижевности тридесетих година XIX века.

У покушају да се што шире обухвати његова библиографија, истраживањем се дошло до нових дела, чланака, критика и писама, што сигурно није коначно. Нашим залагањем је систематизована и проширена библиографија радова Атанасија Николића, а истраживањем су пронађене непознате песме: „*Подунавка*“, „*Подунавки*“, „*На дан Свѣіоі Клименїа*“, „*Бојојављење*“, две загонетке, превод *Мудра изречанија* и најранија критика из 1844. о првој свесци српских народних приповедака. Жанровска комплексност и разноврсност Николићевих дела условљавају поновно успостављање његове позиције у систему националне књижевности и културне историје.

КЊИЖЕВНО ДЕЛО АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА

На самом почетку ове студије, ауторка објашњава научну релевантност свога истраживања, с обзиром на то да дело Атанасија Николића (1803–1882) припада неправедно „заборављеној“ традицији српске књижевности. Сходно таквом положају овог књижевника, следи његов кратак али целовит животопис, након којег се прелази на анализу самих дела. У одељку под насловом *Оригинална дела* – који, дакако, представља главно и најобимније поглавље – најпре се интерпретирају Николићеве прозни радови: приповетка *Вјерни ѿбраћим* данас се сматра антологијском (заступљена је у Палавестриној *Књизи српске фантасије*). Потом следи анализа драмског стваралаштва, с којим је половином XIX века био веома присутан на нашој сцени: посебан допринос овде ауторка даје откривањем две непознате Николићеве драме. Такође је важно што се Ивана Илић Киш посветила и његовим фолклористичким активностима, где је – често мимо тада преовлађујућег Вуковог правца – остварио запажене резултате, забележивши много занимљивих и вредних примера усмено-књижевног наслеђа. На крају, ауторка се осврнула и на пишеву ширу културну делатност, пошто се ради о једном од најбитнијих културних и просветних радника у Србији XIX века. Поред осталог, Николић је учествовао у оснивању Друштва српске словесности, будуће Српске академије наука и уметности, активно креирао позоришну сцену и театарске институције, и томе слично. На крају студије даје се општи поглед на значај Атанасија Николића у српској култури XIX века, али се указује и на могућности реинтерпретације и ревалоризације његовог опуса (који је Ивана Илић Киш, уз већ поменуто, обогатила и открићем до сада непознатих песама, превода и уопште, широким увидом у његову заоставштину).

Треба истаћи да се у овој студији систематизује веома разнолика грађа, ишчитана на компетентан и модеран начин, узимајући у обзир да је Николић био продуктиван аутор, да се огледао у готово свим литерарним жанровима, али и изван ужег поља књижевности.

Из претходно реченог може се закључити да су поглавља посвећена драмском стваралаштву Атанасија Николића и његовом раду на народној култури дала највеће резултате. Ово је детерминисано и чињеницом да се он – у литерарном контексту – најинтензивније бавио управо овим областима, али и да је у њима, а нешто мање и у прози, био близак тада актуелним европским токовима, што ауторка с правом истиче на више места. С друге стране, од изузетног је значаја то што се ауторка упустила у архивска истраживања, где се показала веома ефикасном и компетентном, дарујући нам низ открића везаних за самог Николића, али и таквих која имају и шире културолошко значење. Ово последње сматрамо још важнијим јер су у данашњој науци о српској књижевности области текстологије и архивистике запостављене.

Најважнији закључак овог истраживања сагледава се у скретању пажње на релевантност Атанасија Николића у српској књижевности и култури XIX века, односно у његовом повратку контексту савремене рецепције. Такође, овде су први пут у нашој књижевној историографији дати преглед (односно, систематизација) његовог богатог и разноврсног опуса, вредносне и поетичко-стилске оцене, те методологија која је примерена том опусу. Резултати истраживања Иване Илић Киш сразмерни су значају поступка у науци детерминисаног као „ново читање традиције“, који је она овде бриљантно применила, враћајући српској књижевности дело и писца који су до сада неоправдано маргинализовани. Атанасије Николић као писац и културни радник ревалоризован је и поново улази у хоризонт истраживања науке о српској књижевности; с друге стране, кохерентна визија и валидна анализа његовог стваралаштва могу представљати путоказ за нова открића заборављене књижевне баштине.

Проф. др Сава Дамјанов
(2010)

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА

КЊИГЕ

1. *Љуба Миланова*, једна романтическа повест, Будим 1830.
2. *Алѐбра усїројена за уїоїребленије слушаїела философије у Лицеуму Књажесїва Србије*, 1, Београд 1839.
3. *Елеменїарна геометїрија. Усїроена за уїоїребленије слишаїела философије у Лицеуму Књажесїва Србије*, Београд 1841.
4. *Марко Краљевић и Араїин*, позоришна игра с песмама у три дејствија, Београд 1841.
5. *Народне србске їриїоведке*, 1, Београд 1842.
6. *Народне србске їриїоведке*, 2, Београд 1843.
7. *Драїуїин, краљ србскиј*, Нови Сад 1844.
8. *Искусни земљодолац Чича Срећко и њеїови советїи Србским сељацима у домоводсїву, земљоделију, скоїшоводсїву, їчеловодсїву и свилоделију*, 1, Београд 1844.
9. *Искусни земљодолац Чича Срећко и њеїови советїи Србским сељацима у домоводсїву, земљоделију, скоїшоводсїву, їчеловодсїву и свилоделију*, 2, Београд 1844.
10. *Свилоделије*, Београд 1846.
11. *Земљоделско їаздинсїво*, 1, Ратарство, Београд 1853.
12. *Земљеделско їаздинсїво*, 2, Виноделство, Београд 1854.
13. *Земљоделско їаздинсїво*, 3, Воћарство са шумарством, Београд 1854.
14. *Земљеделско їаздинсїво*, 4, Скотоводство, Београд 1854.
15. *Зигање Скадра на Бојани*, Нови Сад 1861.
16. *Краљевић Марко и Вуча Ђенерал*, Нови Сад 1861.
17. *Песме и їраїедије „Смрїи србскоїа књаза Мијаїла Обреновића III: штампана музикалија*, Београд 1869.
18. *Буквица среће и блаженсїва*, 1-2, Београд 1870.
19. *Приче мудрих људи: за српску омладину*, Београд 1882.
20. *Срїске народне їриїовейке*, 3, Београд 1899.
21. *Драїуїин, краљ срїски*, Београд, 1997.
22. *Биоїрафија верно својом руком најисана* (ур. М. Сарић, А. Петровић), Српско друштво за историјске науке, Београд 2002.

ЧЛАНЦИ

1. *Вијерни їобраїим, или Оїледало будућеї вијека*, народња србска приповедка, „Србске летописи“ (ур. Ј. Хаџић), Пешта 1831, 3, 26, 99-122.

2. *Песма Минерва Србији, „Магазин за уметност, књижевност и моду“* (ур. А. Арнот), Пешта 1839, 29, 113.
3. *Зајонейка, „Србскиј народни лист“* (ур. Т. Павловић), Пешта 1839, 2, 16.
4. *Новом Саду, „Србскиј народни лист“* (ур. Т. Павловић), Пешта 1839, 21, 155.
5. *Јакшићева Пава, „Голубица“* (ур. Ј. Хаџић), Београд 1840, 2, 143-152.
6. *Подунавки, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1843, 1, [1].
7. *Радосиј радосији, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1843, 3, 9-10.
8. *Подунавка, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1843, 20, 84-85.
9. *Поврашак ње. Вучића и Аврама, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1844, 34, 133.
10. *Добро друштво, „Србски народни лист“* (ур. Т. Павловић), Пешта 1844, IX, 43, [337]-338.
11. *Бојојављење, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1845, 3, 9-10.
12. *Добројта срца, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1845, 36, 150.
13. *Надежда, „Чича Срећков лист за србске земљоделце“*, Београд 1845, 2, 34, 265-266.
14. *Песма на дан светиој Климентији, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1846, 49, 190-191.
15. *Ејирам, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1846, 52, 204.
16. *Чича Срећко њоздравља сељаке, „Чича Срећков лист за србске земљоделце“* (ур. А. Николић), Београд 1847, I, 1.
17. *Похвала јабуковачи, „Чича Срећков лист за србске земљоделце“* (ур. А. Николић), Београд 1847, I, 4, 32.
18. *Маји Србија, „Чича Срећков лист за србске земљоделце“* (ур. А. Николић), Београд 1848, II, 31, [241]-242.
19. *Жена, „Чича Срећков лист за србске земљоделце“* (ур. А. Николић), Београд 1848, II, 37.
20. *Слава Сенјомашу и његовим јунацима или Бишка 9- ја сејтем, „Чича Срећков лист за србске земљоделце“* (ур. А. Николић), Београд 1848, II, 38, 297-299.
21. *Муж, „Чича Срећков лист за србске земљоделце“* (ур. А. Николић), Београд 1848, II, 41, 325-326.
22. *Ошаци, „Чича Срећков листа за србске земљоделце“* (ур. А. Николић), Београд 1848, II, 45, 358-359.
23. *Сјев Војеначавнику Томашевској сјана, Полковнику Кавалеру, Госјодину, Сјефану П. Книћанину, или Бој Маџара са Србима, „Чича Срећков лист за србске земљоделце“* (ур. А. Николић), Београд 1848, II, 49, 385-387.
24. *Ошјроумна изречанија, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1848, 2, 8.
25. *Бој Маџара са Србима на Томашевцу 23- ја новембера 1848, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1848, 50, 201-203.

26. *Јакшићева Пава*, „Домовни општеполезни србскиј народни календар“ (К. Каулиција), Нови Сад 1849, XIX, 29-32.
27. *Маји Србија*, „Домовни општеполезни србскиј народни календар“ (К. Каулиција), Нови Сад 1850, XX, 17.
28. *Бој на Томашевцу*, „Домовни општеполезни србскиј народни календар“ (К. Каулиција), Нови Сад 1851, XXI, 33-34.
29. *Зајонейка*, „Шумадинка“ (ур. Љ. Ненадовић), Београд 1855, IV, 8, 32.

приређивачки рад

1. *Ружица за лејџо 1827*, Будим, 1827.
2. *Србскиј славуј за јог. 1827*, 1, Будим 1827.
3. *Србскиј славуј за јог. 1828*, 2, Будим 1828.
4. *Ружица за лејџо*, Нови Сад 1831.
5. *Домовни и обшћейолезни србски народни календар*, Беч 1831.
6. *Ружица за лејџо*, Нови Сад 1832.
7. *Домовни и обшћейолезни србски народни календар*, Беч 1832.
8. *Ружица за лејџо*, Нови Сад 1833.
9. *Домовни и обшћейолезни србски народни календар*, Беч 1833.
10. *Домовни и обшћейолезни србски народни календар*, Беч 1834.
11. *Домовни и обшћейолезни србски народни календар*, Беч 1835.
12. *Србскиј славуј за јог. 1836*, 3, Будим 1836. изгубљен алманах.
13. *Домовни и обшћейолезни србски народни календар*, Беч 1836.
14. *Домовни и обшћейолезни србски народни календар*, Беч 1837.
15. *Ружица за лејџо*, Будим 1837.
16. *Ружица за лејџо*, Будим 1838.
17. *Чича Срећков лисџи за србске земљеделце*, I, Београд 1847.
18. *Чича Срећков лисџи за србске земљеделце*, II, Београд 1848.

публицистика

1. *Објавленије на едну романџическу јовесџи јог именов Луба Миланова*, Нови Сад 1829.
2. *Мала јримечанија од јреводигџеља*, „Србскиј љетопис“ (ур. Ј. Хаџић), Пешта 1831, 1, 110-112.
3. *Примечанија*, „Србскиј љетопис“ (ур. Ј. Хаџић), Пешта 1831, 2, 129-130.
4. *Слово јри ојварану украшене Школе Начерџанија јоворено од Аџанасија Николића јроф. мајџем. земљем. и начерџи, као Рекџора Лицеума, у Крајујевцу 20. новембра 1839*, „Новине србске“ (Д. Давидовић), Крагујевац 1840, VII, 4, [25].
5. *Слово на дан свејџој Саве Архиејискоја и јросвејџајџеља Србској, као јџоржесјвениј јпразник Пајџрона школској, у Крајујевцу 14. Јануарија 1840. јодине јрослављеној, сочињено и јоворено од Аџанасија Николића Про-*

- фессора *Математике и Земљемерја, Лицеума Књажества Србије Ректора*, „Србске новине“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1840, VII, 4, 30.
6. *Манасџир Манасија*, „Додатак к Србским новинама“ (ур. В. Стојадиновић Чикош), Београд 1841, 22, 87-88.
 7. *Ојшти и искуства из наше земљеделне баште*, „Додатак к србским новинама“ (ур. В. Стојадиновић Чикош), Београд 1841, 24, [91]-94.
 8. *Сербскиј сџомен*, „Сербскиј народниј лист“ (ур. Т. Павловић), Пешта 1844, IX, 29, 231-232.
 9. *Државна буквица*, „Подунавка“ (ур. М. Поповић), Београд 1845, 10, 42.
 10. *Државна буквица*, „Подунавка“ (ур. М. Поповић), Београд 1845, 12, 51-52.
 11. *Државна буквица*, „Подунавка“ (ур. М. Поповић), Београд 1845, 13, 55.
 12. *Државна буквица*, „Подунавка“ (ур. М. Поповић), Београд 1845, 17, 71.
 13. *Ојомена сачиништелима џосланице грују о џисмама џисанима новим србским језиком*, „Подунавка“ (ур. М. Поповић), Београд 1845, 48, 199-200.
 14. *Прилој к србској наречници*, „Гласник Дружтва србске словесности“ (ур. К. Бранковић), Београд 1847, I, 17-21.
 15. *Прилој к србским древносџима*, „Гласник Дружтва србске словесности“ (ур. К. Бранковић), Београд 1847, I, 184-186.
 16. *Поучишелна изреченија*, „Подунавка“ (ур. М. Поповић), Београд 1847, 9, 43, 172.
 17. *Ошироумна изречанија*, „Подунавка“ (ур. М. Поповић), Београд 1848, 10, 2, 8.
 18. *Сџрадање Срба у Унџарији и џозив у џомотџ*, „Домовни општеполезни србскиј народни календар“ (К. Каулиција), Нови Сад 1850, XX, 18-19.
 19. *Славно Дружџво србске словесносџи*, „Гласник Дружтва србске словесности“, Београд 1851, III, 30-40.
 20. *Зидање Раванице*, „Видовдан“, Београд 1870, X, 85, 2.
 21. *Приче мудрих људи*, „Србадија“ (ур. С. Ћурчић), Београд 1881, I, 8, 374-377.
 22. *Приче мудрих људи*, „Србадија“ (ур. С. Ћурчић), Београд 1881, I, 9, 416-421.
 23. *Приче мудрих људи*, „Србадија“ (ур. С. Ћурчић), Београд 1881, I, 10, 559-564.
 24. *Приче мудрих људи*, „Србадија“ (ур. С. Ћурчић), Београд 1881, I, 11/ 12, 567-571.
 25. *Приче мудрих људи*, „Србадија“ (ур. С. Ћурчић), Београд 1882, II, 1, 44-49.
 26. *Приче мудрих људи*, „Србадија“ (ур. С. Ћурчић), Београд 1882, II, 2, 84-93.
 27. *Из књије књија*, „Србадија“ (ур. С. Ћурчић), Београд 1882, II, 3, 234-241.
 28. *Бомбардовање Беоџрада: џисмо Аџанасија Николића Јовану Хаџићу Свеџићу*, „Јавор“, Нови Сад 1891, XVIII, 3, 45-46.
 29. *Бомбардовање Беоџрада: џисмо Аџанасија Николића Јовану Хаџићу Свеџићу*, „Браник“, 1901, XVII, 9.
 30. *Два срџска двора у Беоџраду 20. аџрила 1876. џодине*, „Србија“, 1908, 1, 93-108.

31. *Извештај од 22. I 1861. министри унутрашњих дела Филипу Христићу или министру унутрашњих дела Николи Христићу, „Прилози Летопису Матице српске“, Нови Сад 1928, I, I/ 3, 105-115.*

преводи

1. *Сурова неправда или Зло за добро, „Ружица“* (ур. А. Николић), Будим 1829.
2. *Ошито проклешо, „Ружица“* (ур. А. Николић), Будим 1829.
3. *Слуја и јосодар, „Ружица“* (ур. А. Николић), Нови Сад 1831.
4. *Веран слуја, „Ружица“* (ур. А. Николић), Нови Сад 1831.
5. Р. де Бусијер, *Цариград, „Сербскиј љетопис“* (ур. Ј. Хаџић), Пешта 1831, 1, 96-106.
6. К. Руми, *Брада, „Сербскиј љетопис“* (ур. Ј. Хаџић), Пешта 1831, 1, 106-110.
7. Р. де Бусијер, *Цариград, „Сербскиј љетопис“* (ур. Ј. Хаџић), Пешта 1831, 2, 122-129.
8. Рондел, *О љујовима, „Додатак к србским новинама“, Београд 1841, 22, [85]-86.*
9. Јозеф Мариус фон Бабо, *Сирелци, херојическо позориште у 4 дејствија од*⁴²⁸, 1842, изгубљен рукопис.
10. Јохан Матијас Шрек, *Слово Пејтра Великој, Самодржца Всероссијској, о море-љловству и усјешном најредку Руској народа, „Српски народни лист“* (ур. Т. Павловић), Пешта 1844, IX, 215-216.
11. *Мудра изречанија: из шестаменија Најолеоновој, „Подунавка“* (ур. М. Поповић), Београд 1845, 1, 5-6.

рукописна грађа

1. *Аделаида, алјиска јасирка*, Нови Сад 1826. сачуван рукопис⁴²⁹.
2. *Женидба цара Душана*, Крагујевац 1840. изгубљен рукопис.
3. *Зидане Раванице*, 1846. изгубљен рукопис.
4. *Ђурађ Бранковић*, 1868. изгубљен рукопис⁴³⁰.
5. *Самоков*, 1868. изгубљен рукопис⁴³¹.
6. *Биографија верно својом руком најисана*, 1875. сачуван рукопис⁴³².
7. *Ојис радње јо предмети ојшијеј сјоразумљења за усјанак и сједињење*, 1876. изгубљен рукопис.

⁴²⁸ податак о преводу у *Додашак к србским новинама*, 1842, бр. 16, стр. 64.

⁴²⁹ ХАЗУ Загреб.

⁴³⁰ податак из Николићевог писма Јовану Ђорђевићу од 6. јануара 1868. (Архив Војводине, сигнатура Ф-35, кутија 10).

⁴³¹ исто.

⁴³² Архив САНУ.

ЛИТЕРАТУРА

Извори и архивска грађа

1. Архив Србије, Београд
2. Архив САНУ, Београд, Рукописно одељење
3. Архив Војводине, Нови Сад, Фонд Друштва за Српско народно позориште
4. Архив Српског народног позоришта, Нови Сад
5. Библиотека Матице српске, Нови Сад, фонд старе и ретке књиге
6. Библиотека Филозофског факултета, Нови Сад, семинар за српску књижевност, рукописни фонд проф. др Марије Клеут и проф. др Мирјане Стефановић
7. Историјски архив, Сомбор, фонд „Знаменити људи“
8. Народна библиотека Србије, Београд, фонд старе и ретке књиге

Новине и часописи

1. „Сербске љетописи“ (ур. Г. Магарашевић), Пешта 1826, 1, 152.
2. „Сербске љетописи“ (ур. Г. Магарашевић), Пешта 1827, 8, 182-184.
3. „Сербска пчела или Нови цветник“, (ур. П. Стаматовић), Будим 1831, 144.
4. „Сербска пчела или Нови цветник“, (ур. П. Стаматовић), Будим 1832, [141].
5. „Сербска пчела или Нови цветник“, (ур. П. Стаматовић), Будим 1834, 180.
6. „Сербска пчела или Нови цветник“, (ур. П. Стаматовић), Будим 1835, 152.
7. „Магазин за уметност, књижевност и моду“, (ур. А. Арнот), Пешта 1838, I, 1, 4-5.
8. „Магазин за уметност, књижевност и моду“, (ур. А. Арнот), Пешта 1839, 4, 15-16.
9. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1839, VI, 40, 314.
10. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1839, VI, 45, 353-355.
11. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1840, VII, 7, 25-32.
12. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1840, VII, 13, [97]-99.
13. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1840, VII, 27, [209]-210.
14. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1840, VII, 37, [301]-302.
15. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1840, VII, 47, [441]-442.
16. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1840, VII, 52, [481].
17. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1841, VIII, 8, 57-58.
18. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1841, VIII, 11, 85-86.
19. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1841, VIII, 50, [397].
20. „Новине србске“ (ур. Д. Давидовић), Крагујевац 1841, VIII, 51, 412.
21. В. С, *Неколико речи о нашем Београду новозаведеном србском шеаџиру*, „Додатак к Србским новинама“ (ур. Т. Павловић), Пешта 1842, 7, 28.

22. В. С. *Тешер*, „Додатак к Србским новинама“ (ур. Т. Павловић), Пешта 1842, бр. 8, стр. 32.
23. [Стефан Радичевић], *Слово којим је њредседаишељ Дружѡва србске словесности ѡри оиѡварању исѡиоа ѡоздравио Кнеза*, „Додатак к Србским новинама“ (ур. Т. Павловић), Пешта 1842, 25, [95].
24. *Нове књије: Србске народне ѡриѡведке, свеска друја*, „Подунавка“, (ур. М. Поповић), Београд 1843, 49, 103.
25. *Нове књије: Драјушин, краљ србскиј*, „Подунавка“ (ур. М. Поповић), Београд 1844, 7, 28.
26. *Народне србске ѡриѡведке*, „Србски народни лист“ (ур. Т. Павловић), Будим 1844, 20, 157-159.
27. Ђорђе Малетић, *Преилед ѡозоришне ире Краљевић Марко и Арајин*, „Србски народни лист“ (ур. Т. Павловић), Будим 1844, 44, 345-350.
28. Јован Стерија Поповић, *Разлози о називословним речима*, „Гласник Дружтва србске словесности“ (ур. К. Бранковић), Београд 1847, I, 9-16.
29. *Србска библиојографија*, „Србскиј љетопис“ (ур. Ј. Суботић), Нови Сад 1848, III, 138.
30. *О свеѡковини ѡѡичидерској*, „Србске новине“ (ур. М. Поповић), Београд 1857, 47, [177].
31. *СНП Зигање Раванице*, „Даница“ (ур. Ђ. Поповић), Нови Сад 1862, 1, 15.
32. [Јован Ђорђевић], *Грађа за исѡорију срѡској ѡозоришиѡа*, „Позориште“ (ур. А. Хаѡић), Нови Сад 1873, 50, 197.
33. [Јован Ђорђевић], *Грађа за исѡорију срѡској ѡозоришиѡа*, „Позориште“ (ур. А. Хаѡић), Нови Сад 1873, 60, 238.
34. [Јован Ђорђевић], *Грађа за исѡорију срѡској ѡозоришиѡа*, „Позориште“ (ур. А. Хаѡић), Нови Сад 1874, 2, 5.
35. Јован Ђорђевић, *Дојуне и исѡравке за „Грађу за исѡорију срѡ. ѡозоришиѡа“*, „Позориште“ (ур. А. Хаѡић), Нови Сад 1874, 30, 117.
36. Ст. В. Поповић, *Аѡанасије Николић*, „Српске илустроване новине“ (ур. Ст. В. Поповић), Нови Сад 1882, 30, 286-287.
37. „Јавор“ (ур. И. Огњановић), Нови Сад 1882, 33 (14. VIII), 1053-1054.
38. „Видело“ (ур. Л. Комарчић), Београд 1882, 108.
39. „Застава“ (ур. С. Милетић), Нови Сад 1882, 120.
40. „Родољуб“ (ур. П. Деспотовић), Сомбор 1882, 32.
41. „Српско коло“ (ур. Н. Димитријевић), Нови Сад 1882, 31, 506-507.
42. „Тежак“ (ур. Ђ. Радић), Београд 1882, 7, 383.
43. *Аѡанасије Николић*, „Орао“ (ур. Ст. В. Поповић), Нови Сад 1883, 61-62.
44. П. Срећковић и Милан Ђ. Милићевић, *Аѡѡобиографија Аѡанасија Николића*, „Гласник српског ученог друштва“, Београд 1884, 59, 115-118.
45. *СНП*, „Стражилово“ (ур. Ј. Грчић), Нови Сад 1885, 4, 124.

46. *Марко Краљевић и Арајин [ѸлакаѸ], „Позориште“* (ур. А. ХаѸић), Нови Сад 1885, 14, 56.
47. [Јован] Г[рчић], *Марко Краљевић и Арајин, „Позориште“* (ур. А. ХаѸић), Нови Сад 1885, 15, 58-59.
48. МШМ, *Зидање Раванице. Краљевић Марко и Арајин, „Јавор“* (ур. И. Огњановић), Нови Сад 1886, 3, 85-91.
49. „Позориште“ (ур. А. ХаѸић), Нови Сад 1890, 15, 58-59.
50. А. Костић, *Чија је Загужбина, „Мале новине“* (ур. Ђ. Кимпановић), Београд 1891, 93.
51. Ст. В. Поповић, *АѸанасије Николић, „Домаћи лист“* (ур. С. Коњовић), Сомбор 1893, 225-227.
52. Тихомир Остојић, *О Јовану СѸ. Појовићу, „Летопис Матице српске“* (ур. М. Савић), Нови Сад 1907, 2-22.
53. Владета Поповић, *ШекѸир у Србији, „Српски књижевни гласник“* (ур. Ј. М. Јовановић), Београд 1926, 6, 18.
54. Светислав Шумаревић, *СѸојодишњица Ѹрве ѸредсѸаве у Београду, „Српска сцена“* (ур. Б. Јевтић), Београд 1942, I, 6, 167-171.
55. Владимир Грујић, *Рад Јована СѸ. Појовића у ДрушѸву срѸске словесносѸи, „Књижевност“* (ур. Д. Матић), Београд 1965, 2, 185-192.
56. Божидар Ковачевић, *СѸеријина драмска визија ѸрошлосѸи, „Књижевност“* (ур. Д. Матић), Београд 1965, 4, 295-313.
57. Драгослав Павловић, *Народне ѸријовейѸе у војвођанској градској средини, „Зборник Матице српске за књижевност и језик“* (ур. М. Лесковац), Нови Сад 1966, XIV, 1, 151-155.
58. Марија Клеут, *О једном раном ѸрешѸамѸавању Вукових народних Ѹријо-ведака, „Зборник Матице српске за књижевност и језик“* (ур. М. Лесковац), Нови Сад 1973, XXI, 3, 534-538.
59. Ђорђе Перић, *СенѸименѸални ѸоеѸа АѸанасије Николић, „Домети“* (ур. М. Вуксановић), Сомбор 1988, XV, 55, 65-89.
60. Атанасије Николић, *Биографија верно својом руком најисана, „Флогистон“* (ур. М. Сарић), Београд 2001, VII, 11, 175-240.
61. Ђорђе Ђурић, *АѸанасије Николић, „Домети“* (ур. Р. Стоканов), Сомбор 2003, XXX, 112/ 113, 119-124.
62. Мила Стефановић, *АѸанасије Николић као рејрезенѸ кулѸурне исѸорије, „Гласник Народне библиотеке Србије“*, Београд 2004, VI, 1, 107-112.

Енциклопедије и приручници

1. Стојан Новаковић, *СрѸска библијографија за новију књижевносѸ 1741-1867*, Београд 1869, 194, 431.
2. Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија срѸско-хрвајско-словеначка*, 3, Београд 1928, 78-79.

3. *Сѣоменица Учишѣльске школе у Сомбору 1778-1953* (ур. В. Рајинац), Сомбор 1953, 21, 25-41.
4. Димитрије Кириловић, *Каталоѣ Библиошѣке Машице срѣске*, Српске књиге 1848- 1880, 2, Нови Сад 1955.
5. *Bibliografija rasprava i članaka* (ур. S. Batušić), Historija, 4, Zagreb 1965, 490.
6. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih* (ур. M. Ujević), Jugoslovenska književnost, 2, Zagreb 1965, 211-222.
7. *Реѣершоар Народноѣ ѣозоришѣа у Беоѣрагу 1868-1965* (прир. С. Цветковић), Београд 1966, 8, 14.
8. Марко Малетин, *Сагржај Лешиоѣиса Машице срѣске 1825-1950*, 1, Нови Сад 1968, 175.
9. *Hrvatsko narodno kazalište 1894-1969* (ур. P. Cindrić), Zagreb 1969, 60, 62, 91.
10. Рајко Стојадиновић, *Краѣујевачко ѣозоришѣе 1835-1951*, Крагујевац Београд, 1975, 11, 14, 33, 35, 37-44, 47-49, 56, 60, 73.
11. Јелена Николић, *Библиоѣрафија Машице срѣске 1826-1949*, 1, Нови Сад 1976, 26-27.
12. Марко Малетин, *Сагржај Лешиоѣиса Машице срѣске 1825-1950*, 2, Нови Сад 1976, 106.
13. Душан Панковић, *Срѣске библиоѣрафије 1766-1850*, Београд 1982, 277, 285, 302, 312, 318, 322, 326, 332.
14. *Сѣоменица Срѣскоѣ народноѣ ѣозоришѣа 1861-1986*, Нови Сад 1986.
15. Миодраг Матицки, *Библиоѣрафија срѣских алманаха и календара*, Београд 1986, 722-733.
16. Иванка Веселинов, *Јавор*, 1, Нови Сад 1987, 256.
17. Живојин Петровић, *Реѣершоар Народноѣ ѣозоришѣа у Беоѣрагу 1868-1914*, Београд 1993, 67, 142.
18. Петар Волк, *Писци националноѣ шѣаѣшѣра*, Београд 1995.
19. *Leksikon pisaca Jugoslavije* (ур. Ž. Voškov), 4, Novi Sad 1997, 702-703.
20. Милица Бујас, *Библиоѣрафија срѣских некролоѣа*, Нови Сад 1998, 237.
21. *Енциклоѣегија Новоѣ Сада* (ур. Д. Попов), 17, Нови Сад 2001, 137-139.
22. Петар Марјановић, *Мала исѣторија срѣскоѣ ѣозоришѣа XIII-XXI века*, Нови Сад 2005, 168, 193-196, 202, 215, 221, 269, 272, 274, 282, 311.
23. *Објављенија Библиошѣке Машице срѣске 1791-1866* (ур. Ј. Карталовић), Нови Сад 2008, 27.

Литература

1. Доситеј Обрадовић, *Аделаѣда ѣасѣирка алѣиска*, Собраније разних нараво-учителних вешчеј в ползу и увеселеније, Беч 1793, 6, 277-316.
2. Кристијан Ф. Гелерт, *Пасѣирска иѣра*: со стихами у једном дејствију (прев. А. Мразовић), Будим 1803.
3. Јован Михајловић, *Марија Меншиков или жерѣва славољубија*, Будим 1809.

4. Вук Стефановић Караџић, *Мала ѓросѓонародна славеносерѓска ѓјеснарица*, Беч 1814, 61.
5. Вук Стефановић Караџић, *Народне срѓске ѓјесме*, 1, Лајпциг 1824.
6. Адолф Книге, *О обхожденију с ѓудма* (прев. Т. Павловић), 1, Будим 1831.
7. Вук Стефановић Караџић, *Срѓске народне ѓјесме*, 2, Беч 1845, стр. 115, 132, 198-202, 245, 385.
8. Вук Стефановић Караџић, *Срѓске народне ѓриѓовијеѓке*, Беч 1853.
9. Јеремија О. Караџић, *Забавна ѓесмарица*, Београд 1854.
10. „*Песмарица*“, I, Нови Сад, Собственост Јосифа Карољија, 1862.
11. „*Песмарица*“, Нови Сад, Епископска печатња, 1862.
12. „*Песмарица*“, I, Нови Сад, Брзотисак Игњата Фукса, 1864.
13. Paul Jos. Šafarik, *Geschichte der Sœdslawischen Literatur*, Prag 1865, 352, 445.
14. Стојан Новаковић, *Исѓорија срѓске књижевносѓи*, Београд 1867, 185.
15. Стојан Новаковић, *Исѓорија срѓске књижевносѓи*, Београд 1871, 243.
16. Јован Мушкатиновић, *Причѓе илиѓи ѓо ѓросѓому ѓословице*, Беч 1878.
17. Franjo Š. Kuhač, *Južno- slovjenske narodne porievke*, 4, Zagreb 1881, 423.
18. Ѓорђе Малетић, *Грађа за исѓорију Срѓској народној ѓозоришѓи*, Издање Чупићеве задужбине, XXII, Београд 1884, 9-11, 25, 26, 31, 41, 42-43.
19. Јанко Веселиновић, *Вечносѓ*, Београд 1894.
20. Милан Савић, *Из срѓске књижевности*, Нови Сад 1898, 12-16.
21. Павле Поповић, *Из књижевносѓи*, 1, 1906, 113, 114, 116.
22. *Вукова ѓреѓиска*, 6, Београд, 1912 183, 239.
23. *Вукова ѓреѓиска*, 7, Београд 1913, 452-454.
24. Đuro Polivka, *Paralele narodnim pripovijetkama u Strohalovu zborniku II*, „Zbornik za narodni život i običaje“, 1916, VIII, 2, 167, 170, 173 .
25. Petar Konjović, *Ličnosti*, Zagreb 1919, 122.
26. Војислав М. Јовановић, *Срѓске народне ѓриѓовијеѓке*, Београд 1925.
27. Слободан Јовановић, *Усѓавобраниѓељи и ѓихова влада 1838-1858*, Београд 1925, 67, 79, 90.
28. *Срѓска ѓрађанска лирика XVIII века: из старих песмарица* (прир. Тихомир Остојић, Владимир Ѓоровић), Београд, Ср. Карловци 1926, 142.
29. Васа Стајић, *После укудања Војводине*, „Прилози Летопису Матице српске“, 1928, 3, 106-111.
30. Васа Стајић, *Грађа за кулѓурну исѓорију Новој Сага*, 1, Нови Сад 1936, 171, 295.
31. Војислав Ѓурић, *Срѓскохрваѓска народна еѓика*, Београд 1936, 27-28, 60.
32. Васа Стајић, *Новосадске биоѓрафије*, 3, Нови Сад 1938.
33. Драгослав Стрњаковић, *Влада усѓавобраниѓеља*, Београд 1939, 65-66, 250-255.

34. Светислав Шумаревић, *Позоришће код Срба*, Београд 1939, 104-110, 114, 116, 118, 140, 145, 165, 169, 170, 173, 174, 177, 178, 182, 185, 189, 201, 220, 227, 236, 238, 242, 261, 270, 282, 295, 304, 383, 410, 432.
35. Петар Коњовић, *Књига о музици*, Нови Сад 1947, 43.
36. Васа Стајић, *Српска православна велика имназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949, 193.
37. Божидар Ковачевић, *Из прошлости*, Београд 1949, 113, 114.
38. Gotthold E. Lessing, *Hamburška dramaturgija*, Zagreb 1950, 11-15.
39. Сретен А. Поповић, *Путовање по новој Србији*, Београд 1950, 69, 176.
40. Живан Милисавац, *Из књижевности и културној живој*, Нови Сад 1951.
41. Коста Петровић, *Историја Српске православне велике имназије карловачке*, Нови Сад 1951, 97-98.
42. Милан Грол, *Из позоришта преградне Србије*, Београд 1952, 9, 21-31.
43. Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд 1953, 120, 160.
44. Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини*, 1, Нови Сад 1953, 25, 71, 74, 75, 77, 81, 84-89, 108, 109, 122, 123, 132, 146.
45. Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини*, 2, Нови Сад 1954, 133, 134, 140, 141.
46. Алекса Ивић, *Архивска трага о југословенским књижевницима и културним радницима*, 5, 1751-1894, Београд 1956, 227-231.
47. Божидар Ковачевић, *Стеријина драмска визија прошлости*, „Књижевност“, 1956, XI, 4, 295-313.
48. Живан Милисавац, *Савесни једне епохе*, Нови Сад 1956.
49. Милан Токин, *Јован Стерија Појовић*, Београд 1956, 110.
50. Pavao Cindrić, *Hrvatski i srpski teatar*, Zagreb 1960, 58, 126-128, 161-165, 167.
51. Stana Đurić-Klajn, *Razvoj muzičke umetnosti u Srbiji*, Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji, Zagreb 1962, 581, 597.
52. Arnold Hauzer, *Socijalna istorija umetnosti i književnosti* (prev. K. Anastasijević), 2, Beograd 1962, 188.
53. Љубомир Дурковић Јакшић, *Историја српских библиотека: 1801-1850*, Београд 1963, 122-124, 146-147, 185-186.
54. *Јован Стерија Појовић* (ур. В. Ђурић), Београд 1965, 38, 273, 276, 318.
55. *Српска траћанска поезија XVIII и XIX столећа* (прир. Б. Маринковић), 1-2, Београд 1966.
56. Војислав Вучковић, *Судије, критике, есеји*, Београд 1968, 436.
57. Вук Стефановић Караџић, *Српска историја нашег времена*, Београд 1969.
58. Гаврило Ковијанић, *Граћа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835-1914*, Београд 1971, 8, 14, 18, 21, 25-26, 31, 38-39, 52, 70, 95, 327.
59. Milorad T. Nikolić, *Teatar na Đumruku prvo profesionalno državno pozorište u Srbiji 1841-1842*, Beograd 1971.
60. *Драма* (прир. Рашко В. Јовановић), Београд 1973, 42, 89, 92, 93.

61. Бранко Перуничич, *Друштво српске словесности 1841-1864*, Београд 1973, 25, 26-28, 34-36, 36, 38, 41.
62. Бранко Перуничич, *Српско учено друштво 1865-1893 и Српска академија наука 1886-1893*, Београд 1973.
63. Волфганг Кајзер, *Језичко уметничко дело*, Београд 1973, 183.
64. Марија Клеут, *О једном прештампавану Вукових народних приповедака*, „Зборник Матице српске за књижевност и језик“, Нови Сад 1973, XXI, 3, 534-538.
65. Видо Латковић, *Народна књижевности*, I, Београд 1975, 124-142.
66. Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности*, 2, Београд 1977, 151.
67. Маријан Matković, *Ogledi i ogledala*, Zagreb 1977, 123.
68. Боривоје Стојковић, *Историја српског позоришта*, Београд 1979, 40-44, 51, 64, 67, 69-73, 76-78, 82, 85-87, 93, 99, 103, 105-108, 124, 136, 142, 159, 165, 189, 285, 290, 359, 361, 373, 395-396, 531, 560, 920.
69. Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српској народа новијеј доба*, Београд 1979.
70. Божидар Ковачек, *Театар Атанасија Николића*, Српско народно позориште 1961-1981, Нови Сад 1981, 207-222.
71. Јован Милићевић, *Србија 1839-1868. Јодине*, Историја српског народа, 5, Београд 1981, 264, 277.
72. Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности*, 3, Београд 1982, 230.
73. Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 1983, 290.
74. Тихомир Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, Београд 1983.
75. Перо Слијепчевић, *Анегдоша као уметничко дело*, Критички радови Пера Слијепчевића, Нови Сад 1983, 120-127.
76. Raško V. Jovanović, *Pozorište i drama*, Beograd 1984, 227.
77. Душан Михаиловић, *Шекспир и српска драма у 19. веку*, Београд 1984, 75-76, 77, 128, 175-177, 185-188, 194-195, 206-207, 226-227, 251, 252-253, 259-260.
78. Јеремија Д. Митровић, *Грађа за историју и библиографију српске периодике до 1920. јодине*, Београд 1984, 35.
79. Божидар Ковачек, *Николићеве драматизације народних песама*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 15, Београд, Приштина, Тршић 10-15. IX 1985, Београд 1985, 213-218.
80. Васо Милинчевић, *Српска драма до Нушића*, Београд 1985, 72.
81. Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности*, 1, Београд 1985, 31.
82. Живан Милисавац, *Историја Матице српске 1826-1864*, Нови Сад 1986, 71, 175, 228, 240, 442, 735.
83. „Новосадска гимназија“, *Споменица 1810-1985*, (ур. М. Цицмил), Нови Сад 1987, 71.

84. Дејвид Мекензи, *Илија Гарашанин државник и дипломата* (прев. К. Радовић), Београд 1987, 44.
85. *Српско грађанско јесништво* (прир. Т. Бекић), Нови Сад 1988.
86. Сава Дамјанов, *Корени модерне српске фантасије*, Нови Сад 1988, 254-[259].
87. Божидар Ковачек, *Две јесме о јозоришћу у Новом Саду пре 150 година*. „Свеске Матице српске“, Серија уметности, 3 (9), Нови Сад 1988, 59-62.
88. Мирон Флашар, *Сћудије о Стерији*, Београд 1988, 119-120.
89. Предраг Палавестра, *Књига српске фантасије XII- XX*, 1, Београд 1989, [86]-92.
90. Предраг Палавестра, *Одлике српске фантасије*, Српска фантастика, Београд 1989, [9]-31.
91. Коста Н. Христић, *Зайиси старој Београђанина*, Београд 1989, 81.
92. Гаврило Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду, 1821-1844*, Београд 1990.
93. Миодраг Сибинковић, *Нови оригинал: увод у превођење*, Београд 1990, 28.
94. Божидар Ковачек, *Талија и Клио*, Нови Сад 1991, 19-23, 121, 125, 139, 147-148, 151, 160, 176, 190, 192, 194, 197, 204-206, 220- 249, 276, 306, 355-356.
95. Милорад Павић, *Историја српске књижевности*, 3, Класицизам, Београд 1991, 85, 171.
96. Милорад Павић, *Историја српске књижевности*, 4, Предромантизам, Београд 1991.
97. Мирјана Д. Стефановић, *Српска грађанска поезија*, Ваљево 1992.
98. Атанасије Николић, *Ојис радње по предмету ошћее сјоразумљења за усћанак и сједињење, У духу Гарашанинових идеја* (прир. В. Војводић), Београд 1994, 295-355.
99. Васо Војводић, *Аћанасија Николића Ојис радње по предмету ошћее сјоразумљења*, Београд 1994, 263-294.
100. Васо Војводић, *У духу Гарашанинових идеја*, Београд 1994, 10, 15, 18, 29, 37, 38, 57, 63, 82, 91, 94, 98, 128, 232-237, 240, 247, 252, 262, 372.
101. Славко Гавриловић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од краја 18. до средине 19. века*. Историја српског народа, V, 2, Београд 1981, 337, 397, 406.
102. Слободан Турлаков, *Лейојис музичкој живоји у Београду 1840-1941*, Београд 1994, 11.
103. Божидар Ковачек, *Мелодрама у времену рађања српске драмске књижевности*, „Зборник Матице српске за сценске уметности и музику“, 16/ 17, Нови Сад 1995, 7-18.
104. Марија Клеут, *Народне јесме у српским рукојисним јесмарицама XVIII и XIX века*, Нови Сад 1995, 117.

105. Васо Војводић, *Животопис Атанасија Николића*, Пола века науке и технике у обновљеној Србији: реферати са научног скупа 25. и 26. октобра 1995, Крагујевац 1996, 68-78.
106. Александар Влашкалин, *Др Јован Пачу и његов круг*, Београд, Нови Сад 1996, 128, 239.
107. Марта Фрајнд, *Историја у драми - драма у историји*, Нови Сад, Београд 1996, 75, 76.
108. Јован Деретић, *Поетика српске књижевности*, Београд 1997, 198.
109. Milka Ivić, *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Београд 1997, 43.
110. Миодраг Матицки, *Летопис српског народа*, Београд 1997.
111. Јелена Игњатовић, *Први предавачи архивеклтуре у обновљеној Србији, њихово стваралаштво и педагошки рад*, Наука и техника у Србији друге половине XIX века 1854-1904 (ур. Т. Подгорац), Крагујевац 1998, 164.
112. Josip Lešić, *Sterija dramski pisac*, Novi Sad 1998, 44, 120.
113. Милоје Сарић, *Дојринос чланова Друштва српске словесности, Српској ученој друштва и Српске краљевске академије у области пољопривреде и биологије у 19. веку*. Наука и техника у Србији друге половине XIX века: реферати са научног скупа одржаног 7. и 8. маја 1996, Крагујевац 1998, 598-636.
114. Василије Ђ. Крестић, *Знаменити Срби о Хрватима*, Нови Сад 1999, 22.
115. Илија Огњановић, *Грбови знаменитих Срба што су им остали у Новом Саду у којане* (ур. М. Радоњић), Нови Сад 1999, 55.
116. Миодраг Матицки, *Историја као предање*, Београд 1999.
117. Снежана Самарџија, *Збирка народних приповедака Атанасија Николића*. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, (ур. З. Бојовић) 65/ 66, бр. ¼, (1999/ 2000), 155-165.
118. Милоје Сарић, *Атанасије Николић 1803-1882*, Живот и дело српских научника (ур. М. Сарић), Београд 2001, [3]-28.
119. Павле Поповић, *Српска комедија XIX века*, Панчево 2001, 23.
120. Ксенија Шуловић, *Атанасије Николић*: каталог изложбе, Нови Сад 2003.
121. Миливој Анђелковић, *Животописи знаменитих Срба*, Београд 2003, 27-40.
122. *Народне умотворине у Летопису Матице српске* (прир. М. Матицки), Нови Сад 2003, 235, 246, 679.
123. „*Јован Стерија Појовић, класик који нам се обраћа*“ (прир. С. Анђелковић), Радови са међународног научног скупа 24. и 25. марта 2006, Париз Сорбона - Вршац 2006.
124. Божидар Ковачек, *Талија и Клио*, 2, Нови Сад 2006, 36-38, 94-95.
125. Божидар Ковачек, *Талија и Клио*, 3, Нови Сад, 2006, 41-47, 53, 64-66, 74, 88-89, 91, 120-124, 130-131, 187, 203, 253-254, 316.
126. Дарко Ивановић, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији (1804-1858)*, Београд 2006, 99, 106, 132, 136.

127. Ђорђе Ђурић, *Пречани Аџанасије Николић и Вук Маринковић, уштемљивачи модерне науке*. Међународни скуп Балкан и Панонија кроз историју, Нови Сад, Сремска Митровица, 9. и 10. јуна 2005, Нови Сад 2006, 261-272.
128. Зоран Константиновић, *Литерарно дело и национални менталитет*, Београд 2006.
129. Јован Христић, *Есеји о драми*, Стеријине комедије, Београд 2006, 135-163.
130. Соња Маринковић, *Музичко школство*, Историја српске музике, Београд 2007.
131. Татјана Марковић, *Музичко-сценска дела*, Историја српске музике, Београд 2007, 443.
132. Мирослав Пантић, *Три српска њисца о Манасији XIX и XX века*, Манастир Манасија, Деспотовац 2007, 25-37.
133. Божидар Ковачек, *Прејеча Аџанасије Николић*, Академија уметности 1974-2004, Нови Сад 2008, 28.
134. Чедомир Попов, *Велика Србија*, Сремски Карловци 2008, 38, 65.

РЕГИСТАР (именски)

- АЛИМПИЋ Ранко 107
АНЂЕЛКОВИЋ Миливоје 135
АНТОВИЋ Георгије 94
АРИСТОТЕЛ (*Аристотелου*) 33
АРНОТ Антоније 18, 20, 40, 131
АТАНАЦКОВИЋ Платон 133
БАБО Маријус фон (*Joseph Marius Babo*) 144
БАДЛАЈ Никола 142
БАН Матија 130, 145
БАХ Александар фон
(*Alexander Freiherr von Bach*) 23
БЕГОВИЋ Николај 85, 86, 87, 90
БИРГЕР Готфрид (*Gottfried August Bürger*) 43
БОЈОВИЋ Злата 8
БОНАПАРТА Наполеон I (*Napoléon Bonaparte*)
21, 109, 121
БОШКОВИЋ [?] 94
БРАНКОВИЋ Константин 20, 21
БРАНОВАЦ Максим 90
БРЕЖОВСКИ Максим 51, 139
БУСИЈЕР Ренуар де
(*Mari Theodor Renouard de Bussierre*) 129
ВЕСЕЛИНОВИЋ Јанко 42, 43, 44, 45, 46
ВИДАКОВИЋ Милован 9, 16, 28, 29, 30, 34, 37,
131, 144
ВИЛОМ Петер (*Peter Villaume*) 121
ВОЗАРОВИЋ Глигорије 112
ВОЈВОДИЋ Васо 6, 14, 18, 21, 23, 25, 26, 125
ВОЈНОВИЋ Глигорије 88
ВОЛК Петар 48, 59, 69, 70, 71, 77
ВУЈИЋ Јоаким 27, 131, 139, 144
ВУКСАНОВИЋ Миро 8
ВУЛОВИЋ Светислав 70, 71
ВУЧИЋ ПЕРИШИЋ Илија 107
ВУЧИЋ ПЕРИШИЋ Тома 21, 109, 115, 116, 139,
143
ВУЧКОВИЋ Војислав 79
Г.[?] Л.[?] 102
ГАВРИЛО, шабачки владика 21
ГАЈ, Људевит 145
ГАРАШАНИН Илија 9, 22, 24, 73
ГЕЛЕРТ Кристијан Фирхтегот
(*Christian Fürchtegott Gellert*) 122, 128
ГЕОРГИЈЕВИЋ Василије 86, 87, 88
ГЕСНЕР Саломон (*Salomon Geßner*) 47
ГОЛДОНИ Карло (*Carlo Goldoni*) 144
ГОЛУБ Драгутин 130
ГРИМ Јакоб (*Jakob Grimm*) 107
ГРОЛ Милан 139
ГРУЈИЋ Димитрије 142
ГРЧИЋ Јован 59
ДАВИДОВИЋ Димитрије 15, 18, 29, 47, 134
ДАМЈАНОВ Сава 5, 25, 40, 41, 42, 43, 150
ДАНИЛЕВСКИ Јаков Иванович 116
ДАНИЧИЋ Ђура 130
ДЕЈАНОВИЋ Д. 86
ДЕРЕТИЋ Јован 6, 7, 28, 32, 54, 79
ДЕСПОТОВИЋ Марко 14, 30, 128
ДИМИТРИЈЕВИЋ Миша 87, 90, 97
ДИМИТРИЈЕВИЋ Р.[?] 89
ЂОРЂЕВИЋ Владан Д. 8
ЂОРЂЕВИЋ Јован 48, 49, 77, 130
ЂУРИЋ КЛАЈН Стана 77, 79
ЂУРИЋ Ђорђе 127
ЂУРКОВИЋ Никола 59, 69, 70, 139
ЕКАРТСХАУЗЕН Карл фон
(*Karl von Eckartshausen*) 144
ЕНГЕЛ Јохан Јакоб (*Johann Jakob Engel*) 144
ЕРЧИЋ Властимир 7, 62, 74
ЖИВАНОВИЋ Јаков 24
ЖИВАНОВИЋ Милан 103
ЖИВАНОВИЋ Мојсеј 139
ЖИВКОВИЋ Драгиша 6, 7, 34, 41, 79
ЗАХ Фрања 24
ЗАХАРИЈЕВИЋ Илија 130
ИВАНОВИЋ Дарко 20, 139, 146

- ИВАНОВИЋ Стојче 103
 ИВАЧКОВИЋ Марко 87
 ИЖАК Бела 8
 ИЛИЋ КИШ Ивана 10, 149
 ИЛИЋ [?] 40
 ИЛИЋ Јован 114
 ИСАЈЛОВИЋ [?] 13
 ИСАЈЛОВИЋ Димитрије 17, 134
 ИСАКОВИЋ Тома 142, 145
 ЈАНКОВИЋ Љубомир 103
 ЈАНКОВИЋ Никола 146
 ЈЕНКО Даворин 72
 ЈЕФТИМИЈЕВИЋ Јован 130
 ЈОВАНОВИЋ Василије 81, 89
 ЈОВАНОВИЋ Владимир 23
 ЈОВАНОВИЋ Војислав М. 107
 ЈОВАНОВИЋ Вуле 103
 ЈОВАНОВИЋ Јефта 107
 ЈОВАНОВИЋ Слободан 23, 125
 ЈОСИМОВИЋ Емил 130
 ЈУГОВИЋ Иван 134
 ЈУНКХАЈМ [?] 122
 КАПДЕМОРТ Јован 142
 КАРАЂОРЂЕ 114, 115, 118
 КАРАЂОРЂЕВИЋ Александар 20, 76, 115
 КАРАЂОРЂЕВИЋ Јелена 115
 КАРАМАТА Марко 102, 143, 145
 КАРАЦИЋ Јеремија О. 84, 92, 96, 97
 КАУЛИЦИЈЕ Јован 21, 60, 113
 КАУЛИЦИЈЕ Константин, Коста 16, 21, 29, 60, 82, 83, 88, 134
 КАЧИЋ МИОЧИЋ Андрија 81
 КЕРБЕР Јован 16
 КИРЈАКОВИЋ Ћорђе 82
 КЛАУДИО 122
 КЛЕУТ Марија 5, 6, 7, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 132, 133
 КНЕЖЕВИЋ Никола 139
 КНЕЖЕВИЋ Тимотије 24
 КНИГЕ Адолф (*Adolph Freiherr Knigge*) 122
 КНИЋАНИН Стеван 22, 109, 118, 120
 КОВАЧЕВИЋ Божидар 28, 79
 КОВАЧЕК Божидар 7, 11, 49, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 70, 73, 77, 79, 112, 125
 КОВИЈАНИЋ Гаврило 125, 139, 142, 145
 КОДРИГ Ахил 21
 КОЗАЧИНСКИ Емануил 47
 КОЛАРЕВИЋ Марија 16
 КОЛАРОВИЋ Андреа, парох 12
 КОЛАРОВИЋ Сава 90
 КОЦЕБУ Аугуст фон (*August von Kotzebue*) 144
 КРАМЕР Франц (*Franz Kramer*) 122
 КРЕСТИЋ Коста 78
 КУХАЧ Фрањо 84, 116
 ЛАЗАРЕВИЋ Лазар, ст. 22, 47, 48, 49, 60, 131, 144
 ЛАЗАРЕВИЋ Милош 29
 ЛАТКОВИЋ Видо 104
 ЛЕБРЕН [?] 144
 ЛЕСИНГ Готхолд Ефраим (*Gotthold Ephraim Lessing*) 47, 78
 ЛЕШИЋ Јосип 26
 ЉУБОЈЕВИЋ Јован 103
 МАГАРАШЕВИЋ Георгије, Ћорђе 9, 131, 132
 МАЈИНСКИ Симеон 87, 89, 90
 МАКСИМОВИЋ Горан 5
 МАЛЕТИЋ Ћорђе 49, 54, 55, 56, 72, 142, 145, 146
 МАРИНКОВИЋ Боривоје 6, 51, 82, 83, 89, 91, 95, 132
 МАРИНКОВИЋ Вук 17
 МАРИНКОВИЋ Соња 79, 146
 МАРЈАНОВИЋ Петар 141
 МАРКОВИЋ Сава 142
 МАРКОВИЋ Татјана 77
 МАРМОНТЕЛ Жан-Франсоа (*Jean-François Marmontel*) 29, 50
 МАТИЋ М. [?] 103
 МАТИЋ Светозар 127
 МАТИЦКИ Миодраг 101, 132, 133
 МЕКЕНЗИ Дејвид (*David MacKenzie*) 24
 МЕХИТАРИСТ О. 134

- МИЛЕТИЋ Аврам 81, 84, 91, 92
МИЛЕТИЋ Светозар 25, 114
МИЛИНЧЕВИЋ Васо 61
МИЛИСАВАЦ Живан 41, 72, 74, 101, 131
МИЛИЋЕВИЋ Јован 120
МИЛИЋЕВИЋ Милан Ћ. 6, 25, 126
МИЛОВУК Јосиф 59
МИЛОСАВЉЕВИЋ, Илија Коларац 77, 122
МИЛУТИНОВИЋ Сима Сарајлија 49, 60, 102, 114, 127, 131
МИТРОВИЋ Јеремија Д. 133
МИХАИЛОВИЋ Душан 62, 64, 69, 75
МИХАЈЛОВИЋ Предраг 146
МОЗЕУС Јохан Карл Аугуст
(*Johann Karl August Musäus*) 102, 128
МОКРАЊАЦ Стеван 78, 79
МРАЗОВИЋ Аврам 13
МУШИЦКИ Лукијан 131, 134
МУШКАТИРОВИЋ Јован 31, 32
НЕНАДОВИЋ Љубомир 114
НИКОЛАЈЕВИЋ Мијаило 88
НИКОЛИЋ (Деспотовић) Марија 12
НИКОЛИЋ Александар 17
НИКОЛИЋ Аркадије 12, 60
НИКОЛИЋ Атанасије 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150
НИКОЛИЋ Василије 87
НИКОЛИЋ Јован 87
НИКОЛИЋ Јула 17
НИКОЛИЋ Марија 17
НИКОЛИЋ Милорад Т. 7, 138, 139, 141, 142, 144
НИКОЛИЋ Никола 12, 14
НИМАЈЕР Аугуст Херман
(*August Hermann Niemeyer*) 122, 128
НИНКОВИЋ ТАШИЋ Александра 8
НОВАКОВИЋ Стојан 28, 79, 88, 104, 132
ОБРАДОВИЋ Доситеј 9, 15, 27, 29, 36, 47, 50, 98, 133, 134, 147
ОБРЕНОВИЋ Александар 109, 116, 118
ОБРЕНОВИЋ Милан 18
ОБРЕНОВИЋ Милош 18, 20, 76, 109, 115
ОБРЕНОВИЋ Михаило 19, 24, 51, 76, 135, 140, 141, 142
ОРСИЋ Срђан 8
ОСТОЈИЋ Тихомир 6, 71, 72, 79, 91, 95
ПАВИЋ Милорад 6, 7, 28, 30, 48, 60, 79
ПАВЛОВИЋ Драгослав 100
ПАВЛОВИЋ Теодор 18, 53, 103, 104, 121, 122, 129, 131
ПАЛАВЕСТРА Предраг 25, 41, 43, 149
ПАНТЕЛИЋ Марко 103
ПАНТИЋ Мирослав 125, 127
ПЕРИЋ Ђорђе 83, 85, 108
ПЕРИШИЋ Павле 30
ПЕРУНИЧИЋ Бранко 7, 135, 138
ПЕТРОВИЋ, Вељко 134
ПЕТРОВИЋ Гедеон, владика 14
ПЕТРОВИЋ Ђорђе 76
ПЕТРОВИЋ Живојин 77
ПЕТРОВИЋ Јевта 102
ПЕТРОВИЋ Коста 13
ПЕТРОНИЈЕВИЋ Аврам 21, 109, 115
ПЕЦИЋ Јосиф 23
ПЕШИКАН ЉУШТАНОВИЋ Љиљана 5
ПОЛИВКА Ђуро 106, 107
ПОПОВ Чедомир 109
ПОПОВИЋ Милорад Шапчанин 72
ПОПОВИЋ Ђорђе 49
ПОПОВИЋ Јован Стерија 7, 9, 11, 19, 20, 22, 26, 47, 48, 49, 56, 59, 60, 63, 65, 79, 102, 118, 119, 130, 131, 134, 135, 136, 140, 141, 143, 144, 145

- ПОПОВИЋ Константин Комораш 49
 ПОПОВИЋ Милош 23
 ПОПОВИЋ П. 90
 ПОПОВИЋ Павле 104, 132
 ПОПОВИЋ Стеван В. 8
 ПОПОВИЋ Стефан 12
 РАДИЧЕВИЋ Бранко 89
 РАДОВАНОВИЋ Маринко 102
 РАДОВАНОВИЋ Петар 140, 145
 РАЈИЋ Јован 47
 РОМАНОВИЋ Алекса 102
 РУМИ Карољ Ђерђ (*Rumy Károly György*) 129
 САМАРЦИЈА Снежана 7, 41, 101, 104
 САРИЋ Милоје Р. 8, 11, 26, 125, 127, 128
 СИБИНОВИЋ Миодраг 130
 СИМОНОВИЋ Катица 16
 СИМОНОВИЋ, Сима 16,
 СКЕРЛИЋ Јован 7, 79
 СЛИЈЕПЧЕВИЋ Перо 99
 СТАЈИЋ Васа 14, 16
 СТАМАТОВИЋ Павле 16, 40, 131, 132
 СТАНОЈЕВИЋ Исидор 21
 СТАНОЈЕВИЋ Станоје 14
 СТЕЈИЋ, Јован 114, 123
 СТЕФАНОВИЋ КАРАЦИЋ Вук 6, 9, 17, 23, 27, 32,
 40, 41, 47, 53, 56, 57, 58, 64, 70, 78, 81, 82,
 93, 94, 95, 100, 101, 102, 104, 119, 124, 129,
 130, 131, 149
 СТЕФАНОВИЋ Мирјана 6, 85, 86, 87, 89, 90, 91,
 92, 93, 94, 95, 97
 СТЕФАНОВИЋ Никола 122
 СТЕФАНОВИЋ Стефан 15, 27, 47, 48, 49, 52, 60,
 61, 74, 75, 143
 СТОЈАДИНОВИЋ Владислав Чикош 29, 102
 СТОЈАДИНОВИЋ Рајко 140
 СТОЈАНОВИЋ Исидор 20
 СТОЈАЧКОВИЋ Петар 92
 СТОЈИНОВИЋ ЂОРЂЕВИЋ Тамара М. 8
 СТОЈКОВИЋ Атанасије 34
 СТОЈКОВИЋ Боривоје 139, 143
 СТОКАНОВ Радивоје 127
- СТРАТИМИРОВИЋ Стефан, митрополит 13
 СТРОХАЛ Рудолф 106
 СУБОТИЋ Јован 62
 ТИРОЛ Димитрије 40, 102, 131
 ТКАЛАЦ Јосип 142
 ТОКИН Милан 28, 130
 ТОМАНДЛ Миховил 142
 ТУМАРА Антоније 82
 ТУРЛАКОВ Слободан 79
 ЋИРИЋ Арсеније 84, 86, 88, 90, 95, 96, 97
 ЋОРОВИЋ Владимир 91, 95
 ЋУРЧИЋ Петар 123
 ЋУРЧИЋ Стеван 123
 ФИХТЕ Јохан Готлиб (*Johann Gottlieb Fichte*) 109
 ФЛАШАР Мирон 28, 33
 ФРАЈНД Марта 7, 79
 ХАУЗЕР Арнолд (*Arnold Hauser*) 55
 ХАЦИЋ Јован 18, 40, 72, 74, 114, 122, 129, 131,
 134
 ХОЛБАЈН Франц (*Franz Ignaz Holbein*) 144
 ХОМЕР (*Ὅμηρος*) 35
 ЦВЕТКОВИЋ Сава Ц. 77
 ЦИНДРИЋ Павао 51, 53, 54, 142, 143
 ЧАВЛОВИЋ Павле 130
 ЧАРНОЈЕВИЋ Петар 17
 ЧОКРЉАН Јован 28
 ШАФАРИК Павел Јозеф (*Pavel Josef Šafařík*) 6,
 12, 14, 15, 131, 133, 134, 138
 ШЕКСПИР Вилијам (*William Shakespeare*) 48,
 62, 69, 75, 76, 144
 ШЕНБОРН Франц, гроф (*Franz Schönborn*) 17, 24
 ШИЛЕР Фридрих (*Friedrich Schiller*) 62, 144
 ШЛЕЗИНГЕР Јосиф 49, 53, 54, 69, 71, 76, 77, 78,
 84, 108, 140
 ШМИД Јох. (*Joh. Schmid*) 30
 ШМИДТ Антоније 134
 ШТАЈН Јулијана 142
 ШУМАРЕВИЋ Светислав 52, 125, 140, 142, 144,
 145, 146
- Сарадник на изради регистра:
 Невена Пантош Бокић

Белешка о аутору

Рођена у Новом Саду 1971. године. Дипломирала на Филозофском факултету у Новом Саду, на Одсеку југословенске књижевности и језик, а на истом факултету је стекла звање магистра књижевних наука 2010. У Српском народном позоришту је запослена од 2000. године као библиотекар. Од 2015. је уредник у Служби за дизајн и издавачку делатност Српског народног позоришта, превасходно за програме Оперe и Балета. Сарадник је на Енциклопедији Српског народног позоришта, за „Алманах позоришта Војводине“ у издању Позоришног музеја Војводине, за „Годишњак позоришта Србије“ у издању Стеријиног позорја. Објављивала је чланке у листовима „Панчевачко читалиште“, „Позориште“, „Дневник“. Један је од уредника књиге „Дневник представа новосадских позоришта 1919-1941“ аутора Павла Јефтића, у издању Српског народног позоришта, 2018. Приредила је књигу „Балет: Грађа за репертоар СНП-а (2003-2020)“, такође у издању СНП-а, 2020.

Награђена је Годишњом наградом СНП-а 2006. и 2015, Повељом Библиотекарског друштва Србије за допринос у развоју библиотечких интересовања 2006. и Захвалницом Позоришног музеја Војводине за успешну и плодну сарадњу, 2006.

САДРЖАЈ

1. УВОД	5
2. ЖИВОТ АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА	11
3. ОРИГИНАЛНА ДЕЛА	27
3.1. Прозни радови	28
3.1.1. Роман <i>Љуба Миланова</i>	28
3.1.2. Приповетка <i>Вјерни ѿобраћим</i>	40
3.2. Драмска дела	47
3.2.1. <i>Агелаида, Алѿиска ѿасћирка</i>	50
3.2.2. <i>Женидба цара Душана</i>	51
3.2.3. <i>Краљевић Марко и Араѿин</i>	54
3.2.4. <i>Драѿуѿин, краљ србскиј</i>	60
3.2.5. <i>Зидање Раванице</i>	69
3.2.6. <i>Краљевић Марко и Вуча ѿенерал</i>	72
3.2.7. <i>Зидање Скадра на Бојани</i>	74
3.2.8. <i>Смрѿ србској књаза Михаила Обреновића III</i>	76
3.2.9. <i>Обмана или Три ѿобраћима</i>	77
3.2.10. Две непознате драме	77
4. РАД НА БЕЛЕЖЕЊУ НАРОДНОГ СТВАРАЛАШТВА	81
4.1. „Србски славуј“	82
4.2. Календар „Ружица“	89
4.3. Рад на сакупљању прозе	98
4.3.1. Српске народне приповетке	101
5. ОСТАЛИ КЊИЖЕВНИ РАДОВИ, КУЛТУРНИ И ЈАВНИ РАД	109
5.1. Остали књижевни радови: поезија, проза, есеј, <i>Биоѿрафија</i> , преводилачки рад, полемике уређивачки рад	109
5.2. Културни и јавни рад	134
6. ЗАКЉУЧАК	147
КЊИЖЕВНО ДЕЛО АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА / Сава Дамјанов.	149
БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА	151
ЛИТЕРАТУРА	156
РЕГИСТАР (именски)	166
Белешка о аутору	170

Ивана Илић Киш
ЖИВОТ, КЊИЖЕВНО И ПОЗОРИШНО ДЕЛО
АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА
(1803–1882)

Издавач
СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ
Позоришни трг 1
Нови Сад
www.snp.org.rs

За издавача
др Зоран Ћерић, управник
Рецензент
проф. др Сава Дамјанов
Уредник
Александар Милосављевић
Обликовање
Соња Видаковић Савић
Технички уредник
Ђорђе Лабат
Компјутерски слој
Љиљана Билбија

Штампа: ЈП Службени гласник
Тираж: 300

Издање реализовано по пројекту у области књижевности и издаваштва у 2021.
и објављено уз подршку Града Новог Сада.

CIP - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад